

ЕРНЕСТ ГЕМІНГВЕЙ

Прощавай, зброє

З англійської переклав
Віктор Морозов

Львів
Видавництво Старого Лева
2018

ОЩА В

361

Про
ай,
рое

УДК 821.111(73)-3
Г33

Copyright © Hemingway Foreign Rights Trust

© Ернест Гемінгвей, текст, 1929
© Віктор Морозов, переклад, 2018
© Романа Романишин, Андрій Лесів,
обкладинка, художнє оформлення, 2018
© Назар Гайдучик, дизайн серії, 2017
© Видавництво Старого Лева,
українське видання, 2018

ISBN 978-617-679-525-4

Усі права застережено

ПЕРЕДМОВА АВТОРА ДО ВИДАННЯ 1948 РОКУ

Цю книгу я писав у Парижі (Франція), Кі-Весті (штат Флорида), Пігготі (штат Арканзас), Канзас-Сіті (штат Міссурі) й Шеридані (штат Вайомінг), закінчивши перший чорновий варіант біля Біг-Горну (штат Вайомінг). Почав я писати зимою на початку 1928 року, а перша чернетка була готова у вересні того ж року. Я її переписав упродовж осені й зими 1928 року в Кі-Весті, а остаточна версія була завершена в Парижі навесні 1929 року.

Коли я працював над першим чорновим варіантом, у Канзас-Сіті народився за допомогою кесаревого розтину мій другий син Патрік, а коли я переписував чернетку, в Оук-Парку (штат Іллінойс) наклав на себе руки мій батько. Мені ще не виповнилося тридцяти років, коли я завершив роботу над книгою, а в світ вона вийшла того дня, коли обвалився фондовий ринок. Я завжди думав, що батько цього очікував, хоч він, мабуть, трохи поквапився. Не хочу робити зайвих суджень, бо я дуже любив свого батька.

Я пам'ятаю всі ці речі, міста, в яких ми жили, і все добре й погане, що сталося з нами того року. Але набагато яскравіше мені пригадується, як я жив цією книгою, вигадуючи щодня все те, що в ній відбувалося. Творячи ту країну, тих людей і все, що з ними траплялося, я відчував себе щасливішим, ніж будь-коли. Щодня я перечитував рукопис від самого початку до того місця, на якому зупинився, і щодня я припиняв роботу, коли мені ще добре писалося і я знав, що має статися далі.

Те, що книга описувала трагічні події, мене не засмучувало, адже я знав, що життя — це трагедія, фінал якої завжди однаковий. Але здатність творити щось нове, вигадувати якісь достатньо вірогідні речі для того, щоб зазнавати втіхи від перечитування написаного, і мати змогу займатися цим щодня — це все приносило мені величезну радість і насолоду. Більше нічого не мало для мене значення.

Раніше я вже опублікував один роман. Але я тоді ще не знав, як писати романи, тому занадто квапився і щодня доводив себе до цілковитого виснаження. Тож перший чорновий варіант був дуже поганий. Я написав його за шість тижнів, а тоді мусив повністю переробляти. Але переписуючи його заново, я багато чого навчився.

Мій видавець, Чарлз Скрібнер, який чудово розуміється на конях, знає практично все про видавничий бізнес і навіть, хоч як це дивно, знається трохи на книгах, попросив мене написати, що я думаю про ілюстрації взагалі і як ставлюся до ілюстрацій для свого роману. На це в мене була готова

відповідь: якщо художник-ілюстратор не дорівнює своєю майстерністю авторові твору (або не перевершує її), мало що може завдати письменнику більшого розчарування, ніж споглядання створених ним речей, місць і людей, які ще й досі живуть у його пам'яті, і які зобразив на папері той, кого там і близько не було.

Якби я міг написати книгу, дія якої відбувається на Багамах, я волів би, щоб її проілюстрував Вінслов Гомер, за умови, що замість ілюстрацій він би просто зображав Багами і те, що там побачив. Якби я був Гі де Мопассаном (а хто б від цього відмовився, живий чи мертвий?), я б не заперечував, щоб мої твори були проілюстровані малюнками й картинами Тулуз-Лотрека й деякими пленерами Ренуара його середнього періоду, а от нормандські пейзажі я волів би взагалі не рухати, бо жоден художник ще не зумів зобразити їх краще.

Можна, звичайно, згадувати й інших письменників, уявляючи, що б ви забажали, якби були ними. Але всі ці письменники померли, і всі ці художники також померли, а ще торік покинув нас Макс Перкінс і інші люди. Цей рік принаймні з цього погляду кращий: хто б не помер цього року, це вже не буде так гірко, як торік або в 1944 році, чи ранньою зимою й навесні 1945 року. То були вельми врожайні на людські втрати роки.

На початку цього року в Сан-Веллі (штат Айдаго), спостерігаючи за людьми, які з цілком серйозним виглядом намагалися пролізти під натягнутим шнурком або дерев'яною палкою таким чином, щоб

не зачепити це своїми відгодованими черевами, но-сами, ремінцями тирольських курток або іншими опуклостями, я сидів у куточку, смакуючи дармове шампанське разом із міс Інґрід Берґман, а тоді сказав їй: «Доню, цей рік буде найгірший з усіх» (пропускаю тут деякі відносно-якісні прикметники).

Міс Берґман запитала, чому цей рік має бути таким поганим. Їй незле велося останніми роками, і вона не була налаштована приймати на віру мою точку зору. Я відповів, що не можу витлумачити все детально, бо недостатньо володію англійською і маю дефект дикції, але про те, що рік буде поганий, свідчить чимало не пов'язаних наразі між собою спостережень, а видовище заможних веселунів, що повзають на спинах попід натягнутим шнурком чи дерев'яною палкою, аж ніяк мене не заспокоює. Більше ми про це не говорили.

Отже ця книга вперше була опублікована у 1929 році того дня, коли біржа зазнала краху. А восени цього року вийде у світ ілюстроване видання. Скотт Фіцджеральд помер, Том Вулф помер, Джим Джойс помер (гарний друзяка, на відміну від офіційного Джойса, вигаданого його біографами, котрий одного разу запитав мене напідпитку, чи не вважаю я його творчість занадто провінційною), Джон Бішоп помер, Макс Перкінс помер. Багато тих, хто мав померти, так і померли; повисли догори ногами біля якихось бензоколонок у Мілані або й були повішені, хто ліпше, хто гірше, в нещадно розбомблених німецьких містечках. А скільки померло безіменних людей — і майже всі вони дуже любили життя.

Книга називається «Прощавай, зброє», і відколи вона була написана, майже безперестанку, за винятком трьох років, десь точилася війна. Дехто дивується, чому це люди настільки заклопотані й одержимі війною, але тепер, після 1933 року, мабуть, уже всім стало ясно, чому будь-якого письменника повинен хвилювати цей тривкий, страхітливий, смертоносний і брудний злочин – війна. Я бачив забагато воєн і ставлюся до них упереджено, маю надію, що вкрай упереджено. Але автор цієї книги переконано вірить у те, що на війнах б'ються найкращі з кращих, або, скажімо так, просто добрі люди, бо що ближче ви опиняєтеся до лінії фронту, то кращих людей ви там зустрічаєте; але всі ці війни розпалюються, провокуються й оголошуються свинями, котрі конкурують між собою економічно й отримують від воєн зиск. Я переконаний, що тих людців, які провокують війну з метою нажитися на ній, необхідно розстрілювати першого ж дня, коли спалахує війна, і це мають робити ті довірені представники лояльних країні громадян, які згодом братимуть участь у боях.

Автор цієї книги з великою втіхою керував би цим розстрілом, якби його на це легально вповноважили ті, хто воюватиме, він стежив би за тим, щоб усе відбувалося якомога гуманніше й коректніше (бо немає сумніву, що дехто з розстрільної команди поведився б дещо коректніше за інших), і щоб тіла страчених були належним чином поховані. Ми можемо навіть домовитися, щоб їх загорнули в целофан або в якусь іншу новітню синтетику. Якщо ж урешті-решт виявиться, що я якимось чином спровокував нову війну або

недостатньо коректно виконав доручені мені обов'язки, я буду готовий, хоч і не надто втішений, щоб мене відправила на той світ та сама розстрільна команда, після чого мене можуть поховати з целофаном чи без нього, або й залишити лежати голим на пагорбі.

Такою є моя передмова до книги, написаної майже двадцять років тому.

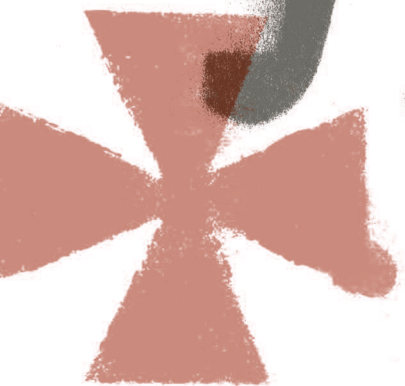
ЕРНЕСТ ГЕМІНГВЕЙ

Фінка Віхія, Сан-Франциско-де-Паула, Куба

30 червня 1948 року

СВІТ

МІАМ

**має
всіх,**

і багато хто
стає після цього
ще міцнішим
на зламах.

Але тих, хто не ламається, він убиває.

КНИГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Наприкінці літа того року ми мешкали в сільському будиночку з видом на річку, долину й гори. Русло річки було всіяне галькою й валунами, висушеними добіла під сонцем, а чиста і стрімка вода видавалася синьою у протоках. Дорогою повз хату проходили війська, здіймаючи куряву, що припорошувала листя дерев. Стовбури дерев також були припорошені, листя того року швидко поопадало, і ми бачили, як марширують дорогою війська, здійснюється курява, падає обвіяне вітерцем листя, а солдати марширують далі, залишаючи по собі голу й білу від куряви, якщо не рахувати листя, дорогу.

Рік видався врожайним; долину рясно встеляли фруктові сади, а гори вдалині були руді й голі. У горах точився бій, і вночі ми бачили спалахи артилерійського вогню. Так, ніби пітьму протинали літні блискавиці, хоч ночі були прохолодні, і не відчувалося наближення грози.

Інколи ми чули в темряві, як повз вікно марширують війська і гуркотять тягачі з гарматами. Уночі було взагалі багато руху — мули, нав'ючені ящиками з боеприпасами, сірі вантажівки з солдатами, а ще машини з накритим брезентом вантажем, що рухалися повільніше за інших. Також і вдень тягачі волокли великі гармати, довгі дула яких були замасковані зеленими гілками, та

й самі тягачі були вкриті зеленим листям гілок і виноградних лоз. Якщо дивитися на північ, то за долиною було видно каштановий гай, а тоді ще одну гору по цей бік ріки. За цю гору теж точився бій, але не надто успішно, і восени, коли почало дощити, з каштанів попадало листя, гілки оголилися, а стовбури почорніли від дощу. Виноградники також світили голим тонким гілляччям, і все довкола стало мокрим, рудим і мертвотно-осіннім. Річка була оповита мрякою, на горі повисли хмари, вантажівки товкли й розпліскували на дорозі багнуку, військові у накидках теж були мокрі і брудні; мокрі були їхні рушниці, а під накидками в них спереду до поясів було причіплено по двійко шкіряних патронташів, сірих шкіряних сумок, обважнілих від набоїв, довгих і тонких патронів калібру 6,5 міліметрів, і ці патронташі стирчали з-під накидок так, що видавалося, ніби вояки, брѐхоючи болотом, були десь на шостому місяці вагітності.

Були ще невеличкі сірі авто, що проносилися дуже стрімко; звичай на передньому сидінні біля водія був якийсь офіцер, а решта офіцерів сиділи ззаду. Ті авто розбризкували ще більше болота, ніж вантажні фургони, а якщо один з офіцерів на задньому сидінні був коротуном і сидів поміж двома генералами, такий низенький, що не видно було його лиця, лише верх кашкета й вузеньку спину, а ще як авто мчало особливо швидко, то це міг би бути й сам король. Він жив в Удіне і майже щодня приїжджав подивитися, як ідуть справи, а справи йшли дуже погано.

Початок зими відзначився безперервними дощами, а разом із дощами прийшла холера. Але її приборкали, і врешті-решт померло лише сім тисяч вояків.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Наступного року було чимало перемог. Захопили гору по той бік долини і пагорб, на якому ріс каштановий гай, а ще пройшли звитяжні бої на плоскогір'ї південніше рівнини, у серпні ми перетнули річку й замешкали в Горіцїї в будинку з фонтаном, багатьма густими тінистими деревами в оточеному муром садочку й пурпуровою гліцинією, що вповивала стіни будинку. Бої тепер точилися в сусідніх горах неподалік, менше, ніж за милю від нас. Містечко було дуже гарне, а наш будинок затишний. Неподалік текла річка, місто було захоплене дуже вправно, а от гори за ним ніяк не вдавалося захопити, але мене тішило те, що австрійці, як виглядало, мали намір повернутися колись у це містечко, якщо б закінчилася війна, адже вони не намагалися зруйнувати його вщент, бомбардуючи тільки трішки, як того вимагали військові правила. Тут і далі мешкали люди, працювали лікарні й кафе, на бічних вуличках стояла артилерія, діяли два борделі – один для солдатів і один для офіцерів. Кінець літа запам'ятався прохолодними ночами, боями в горах поза містом, поцяткованим металом залізничного мосту, зруйнованим тунелем біля річки, де точився бій, деревами довкола площі й уздовж довгої алеї, що вела до площі. А ще в містечку були дівчата, й інколи проїжджав у автомобілі король, і часом можна було побачити його

лице, довгу шию й сіру цапину борідку. Усе це, включно з раптово виставленими напоказ інтер'єрами будинків, що втратили внаслідок бомбардування стіну, уламками штукатурки і щебенем у їхніх садочках або й на вулиці, та й тим, що справи на плато Карсо просувалися добре, робили цю осінь цілком відмінною від торішньої осені, коли ми квартирували в селі. Війна також змінилася.

Дубовий ліс на горі поза містом зник. Коли ми зайшли в містечко влітку, дерева були вкриті зеленню, але тепер там стирчали пеньки й уламки стовбурів на розритій землі, а одного дня пізньої осені, коли я прийшов туди, де був дубовий ліс, на гору опустилася хмара. Вона з'явилася дуже стрімко, сонце стало жовтаво-тьмяним, а тоді все посіріло, небо заступила пелена, ми раптом опинилися прямо у хмарі, що вповила гору, й почав падати сніг. Він падав навкоси за вітром, встеляючи оголену землю, з якої випиналися пеньки, і присипаючи гармати, а від шансів до вигрібних ям були у снігу протоптані стежки.

Трохи згодом, спустившись у містечко, я дивився, як падає сніг, з вікна борделю для офіцерів, де я сидів разом із приятелем і двома склянками, розпиваючи пляшку асті, і от, дивлячись, як поволі й важко сиплеться сніг, ми знали, що цього року вже нічого не станеться. Гори за річкою так і не було взято, там не було захоплено жодної гори. Це все залишили на наступний рік. Мій приятель побачив, як сльотавою вулицею обережно ступає наш полковий священик, і постукав по вікну, привертаючи його увагу. Священик підвів голову. Побачив нас і усміхнувся. Приятель поманив його рукою до нас. Священик похитав головою й рушив далі. Того вечора в офіцерській їдальні після того, як подали спагеті, що їх усі їли спритно й замислено, піднімаючи спагеті високо вгору на виделці, а тоді хапаючи ротом обвислі кінці, або ж безупинно засмоктуючи їх, легенько підносячи над тарілкою,

й частуючись винцем з обплетеного лозою бутля, який погойдувався на металевій стійці, і треба було нахилити вказівним пальцем шийку бутля, щоб світло-червоне, терпке і смаковите вино лилося у склянку, яку ви тримали в тій самій руці, — так ось, коли ми доїли спагеті, капітан почав підколювати священика.

Священик був молоденький, легко міг почервоніти і носив таку саму форму, що й ми, хіба що над лівою нагрудною кишенею його сірого мундира був хрест з темно-червоного оксамиту. Капітан чомусь заговорив спотвореною італійською піджинмовою, вважаючи, мабуть, що так я краще все вловлю й нічого не пропущу.

— Священик з дівчатами сьогодні, — сказав капітан, дивлячись на мене і священика. Священик усміхнувся, зашарівся й похитав головою. Капітан нерідко з нього кепкував.

— Неправда? — спитав капітан. — Я бачу сьогодні священик з дівчатами.

— Ні, — сказав священик. Інші офіцери потішалися з цих кепкувань.

— Священик не з дівчатами, — не вгавав капітан. — Священик з дівчатами ніколи, — пояснив він мені. Він узяв і наповнив мою склянку, дивлячись мені прямо в очі, але й не випускаючи з виду священика.

— Священик щоночі п'ятірнею на одного. — Усі за столом розреготалися. — Второпав? Священик щоночі п'ять на одного. — Він зробив жест рукою й гучно засміявся. Священик поставився до цього, як до жарту.

— Папа Римський хоче, щоб війну виграли австріяки, — сказав майор. — Йому подобається Франц-Йосиф. Ось звідки йдуть грошенята. А я — атеїст.

— А ви читали «Чорну свиню»? — запитав лейтенант. — Я вам дістану примірник. Ця книга похитнула мою віру.

— Огидна й нікчемна книжка, — сказав священник. — Вона не могла вам сподобатися.

— Дуже вартісна книжка, — сказав лейтенант. — Викриває усіх тих святош. Вона вам сподобається, — звернувся він до мене. Я усміхнувся священнику, і він також подарував мені освітлену свічкою посмішку. — Не читайте її, — сказав він мені.

— Я вам її дістану, — сказав лейтенант.

— Усі мислячі люди — атеїсти, — сказав майор. — Я й масонам не вірю.

— А я масонам вірю, — сказав лейтенант. — Шляхетне товариство. — Хтось увійшов, і крізь прочинені двері я побачив, як падає сніг.

— Випав сніг, і вже не буде наступу, — сказав я.

— Звичайно, не буде, — сказав майор. — Можете взяти відпустку. Поїхати до Риму, Неаполя, Сицилії...

— Йому варто відвідати Амальфі, — сказав лейтенант. — Я передам вам листівку для моєї родини в Амальфі. Вони полюблять вас, як власного сина.

— Краще йому поїхати в Палермо.

— Або на Капрі.

— А я волів би, щоб ви побачили Абрुццо й відвідали мою родину в Капракотті, — сказав священник.

— Та що йому там робити, в тому Абрुццо. Там ще більше снігу, ніж тут. Навіщо йому здалися ті селюки. Нехай краще побуває в центрах культури й цивілізації.

— Йому потрібні гарні дівчата. Я дам вам адреси кількох місць у Неаполі. Чарівні юні дівчата... у супроводі матусь. Га-га-га!

Капітан розчепірів пальці, немовби збираючись зобразити на стіні живі тіні. Виставив угору великого пальця, а тоді знову заговорив італійською піджин-мовою.

— Туди йти такий, — він показав на великого пальця, — а вертатися отакенький, — і він торкнувся мізинця. Усі зареготали.

— Дивіться, — сказав капітан. Він знову розчепірів пальці. І знову світло свічки відкинуло на стіну тінь його руки. Починаючи з великого пальця, він почав давати пальцям назву, — молодший лейтенант (великий палець), лейтенант (вказівний), капітан (середній), майор (підмізинний) і підполковник (мізинець). Йти туди молодшим лейтенантиком! А повертатися полковником! — Усі сміялися. Капітанові вдалася ця його гра в живі тіні. Він подивився на священника й заволав: — У священника щоночі п'ятеро проти одного! — Усі знову зареготали.

— Вам треба негайно у відпустку, — сказав майор.

— Я був би радий поїхати з вами й усе показати, — сказав лейтенант.

— Коли повернетесь, привезіть грамофон.

— І гарні оперні платівки.

— Привезіть Карузо.

— Не треба Карузо. Він виє.

— А ти не хотів би сам так вити, як він?

— Виє. Кажу вам, що виє!

— Хотів би, щоб ви поїхали в Абрुццо, — сказав священник. Усі довкола зчинили галас. — Там гарні місця для полювання. Вам сподобаються місцеві люди, і хоч там холодно, зате ясно й сухо. Ви могли б залишитися вдома в моєї родини. Мій батько — відомий мисливець.

— Ходімо вже, — сказав капітан. — Треба встигати бордель, поки не зачинили.

— На добраніч, — сказав я священникові.

— На добраніч, — сказав він.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Коли я повернувся на фронт, ми й далі перебували в тому самому містечку. З'явилося набагато більше гармат, і вже настала весна. Поля зазеленіли, на виноградних лозах теж вигулькнули малесенькі зелені пагінці, дерева вздовж дороги вкрилися листочками, а з моря віяв вітерець. Я бачив місто, старий замок на уввишші, а тоді гори, брунатні гори з зеленавими схилами. У містечку побільшало гармат, з'явилися нові госпіталі, на вуличках можна було зустріти чимало англійців, а подекуди й англійок, і значно більше будинків постраждали від вогню артилерії. Було тепло й весняно, я йшов оточеною деревами вулицею, відчуваючи тепло від прогрітих сонцем мурів, і виявив, що ми й далі мешкали у тому самому будинку, де нічого не змінилося, відколи я звідси поїхав. Двері були відчинені, на лавочці під сонцем сидів якийсь солдатик, біля бічних дверей стояла санітарна машина, а всередині, коли я увійшов, мене зустрів запах мармурових плит підлоги й госпіталю. Усе було, як і тоді, коли я поїхав, тільки тепер настала весна. Я зазирнув у двері до великої кімнати, де крізь відчинене вікно лилося сонячне світло, а за столом сидів майор. Він мене не бачив, а я не знав, чи варто мені зайти й повідомити про прибуття, чи краще спочатку піти нагору й помитися. Я вирішив піти нагору.

Кімната, яку я ділив з лейтенантом Рінальді, виходила на подвір'я. Вікно було відчинене, моя постіль накрита ковдрою, а на стіні висіли мої речі – протигаз у подовгастому бляшаному футлярі і сталевий шолом на тому самому гачку. Біля підніжжя ліжка стояла пласка скриня, на якій лежали мої зимові чоботи з лисучою від жиру шкірою. Над ліжками висіла моя австрійська снайперська гвинтівка з воронованим восьмигранним стволом і зручним темно-горіховим прикладом, що гарно прилягав до щоки. Я пригадав, що оптичний прицл був під замком у скрині. Лейтенант Рінальді спав на сусідньому ліжку. Почувши, як я увійшов до кімнати, він прокинувся й сів.

– Чао! – привітався він. – І як ти провів час?

– Розкішно.

Ми потисли руки, а тоді він пригорнув мене за шию й поцілував.

– Ова, – видихнув я.

– Ти брудний, – зауважив він. – Мусиш помитися. То де ти був і чим займався? Розкажи мені відразу все.

– Де я тільки не був. Мілан, Флоренція, Рим, Неаполь, Вілла-Сан-Джованні, Мессіна, Таорміна...

– Ти ніби читаєш розклад поїздів. А мав якісь любовні пригоди?

– Мав.

– І де?

– У Мілані, Флоренції, Римі, Неаполі...

– Та годі вже. Скажи, де було найкраще.

– У Мілані.

– Бо ти з нього починав. А де ти зустрів свою пару? В «Кові»? Куди ви пішли? Що ти відчував? Розкажуй мені все. Ви провели там цілу ніч?

– Так.

— Це дурниці. Ми тепер і тут маємо красунь. Нові дівчата, які ще досі не були на фронті.

— Чудовенько.

— Не віриш мені? Ось підемо після обіду й сам побачиш. І ще в містечку є чарівні англієчки. Я ось закохався в міс Барклі. По-знайомлю тебе з нею. Мабуть, я одружуся з міс Барклі.

— Я мушу помитися й відрапортувати про прибуття. А що тут, нічого не діється?

— Відколи ти поїхав, нас турбували лише обмороження, запалення, жовтяниця, гонорея, умисні поранення, пневмонія та тверді й м'які шанкри. Щотижня когось ранили уламками скелі. Є кілька і справжніх поранених. Наступного тижня знову почнеться війна. Мабуть, почнеться. Так кажуть. Гадаєш, мені варто одружитися з міс Барклі... після війни, звісно?

— Безсумнівно, — сказав я і наповнив миску водою.

— Розкажеш мені все ввечері, — сказав Рінальдї. — А я мушу ще подрімати, щоб прийти до міс Барклі свіженьким і гарним.

Я скинув мундир і сорочку, а тоді помився холодною водою з миски. Витираючись рушником, я оглянув кімнату, визирнув у вікно й подивився на Рінальдї, що лежав, заплющивши очі, на ліжку. Він був вродливим хлопцем мого віку, родом з Амальфі. Йому подобалась робота хірурга, і ми були з ним великими друзями. Я розглядав його, а він розплющив очі.

— Маєш трохи грошей?

— Маю.

— Позич п'ятдесят лір.

Я витер руки і витяг гаманець з внутрішньої кишені мундира, що висів на стіні. Рінальдї взяв банкноту, склав її, не підводячись із ліжка, й запхав до кишені бриджів. Тоді всміхнувся: — Мушу справити на міс Барклі враження заможного чоловіка. Ти мій найкращий приятель і фінансовий покровитель.

— Пішов ти, — сказав я.

Того вечора в офіцерській їдальні я сидів біля священика, і він раптом засмутився і навіть образився, що я так і не відвідав Аbruццо. Він писав про мій приїзд батькові, і вони готувалися до зустрічі. Я й сам був засмучений і не міг зрозуміти, чому все ж таки не поїхав туди. Бо я ж хотів це зробити, і намагався тепер пояснити, як так сталося через ряд причин, і врешті-решт він зрозумів, що я дійсно хотів приїхати, і між нами все майже владналося. Я випив багато вина, а тоді ще пив каву з лікером «Стреґа» і пояснював напідпитку, що ми не завжди робимо те, що хотіли зробити; ніколи цього не робимо.

Ми розмовляли вдвох, а інші про щось сперечалися. Я хотів поїхати в Аbruццо. Але так і не побував у тому містечку, де замерзлі дороги стають твердими, як залізо, де повітря холодне й сухе, а сніг також сухий і сипкий, з заячими слідами, де селяни при зустрічі скидають шапки і називають вас «паном-господарем», де можна так гарно полювати. Я там не побував, а був я в закурених нічних кафе, де кімнати починали кружляти, і щоб зупинити їх, треба було дивитися на стіни, проводив п'яні ночі в ліжках, коли здавалося, що це вже все, що може бути, відчував химерне збудження, прокидаючись і не знаючи, хто лежить біля тебе, і світ у темряві здавався нереальним, і це так збуджувало, що ти волів би знову нічого не знати і нічим не перейматися вночі, знаючи, що це й усе, усе, усе й не треба взагалі турбуватися. Аж раптом переймаєшся турботою і засинаєш і прокидаєшся інколи зранку коли вже зникло те що було а все стає чітким і ясным і виразним і часом сперечаєшся про ціну. Іноді все приємно і гарно і тепло а тоді сніданок і обід. А іноді нічого приємного і радий опинитися на вулиці але завжди починається новий день а тоді нова ніч. Я намагався розповісти все про ніч і про різницю між ніччю і днем і про те що вночі значно

краще хіба що день був дуже ясний і холодний але я не міг цього пояснити; ні тоді ні зараз. Але якщо з вами таке траплялося ви зрозумієте. З ним цього не траплялося але він розумів що я справді хотів поїхати в Абруццо але не поїхав та ми й далі залишалися друзями, і смаки в нас були досить подібні, але була між нами й різниця. Він завжди знав те, чого не знав я, і що, навіть пізнавши, я завжди міг забути. Але тоді я цього не знав, хоча дізнався про це пізніше. А ми всі тим часом сиділи в їдальні, вечеря скінчилася, хоч суперечки тривали й далі. Ми перестали розмовляти, і капітан заволав: — Священик сумує. Священику сумно без дівчат.

— Я не сумую, — сказав священик.

— Священик сумує. Священик хоче, щоб австріяки перемогли, — не вгавав капітан. Усі прислухалися. Священик похитав головою.

— Ні, — сказав він.

— Священик хоче, щоб ми не починали наступ. Хіба не так?

— Ні. Якщо йде війна, ми повинні наступати.

— Повинні. І будемо!

Священик кивнув.

— Облиш його, — сказав майор. — Нормальна він людина.

— Усе одно він тут нічим не зарадить, — сказав капітан. Ми всі підвелися й вийшли з-за столу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Уранці мене розбудила батарея в сусідньому саду, я побачив у вікні сонце і встав з ліжка. Підійшов до вікна і визирнув з нього. Посипані гравієм доріжки були вологі, а на траві виблискувала роса. Батарея ще двічі гахнула, струшуючи повітря, від чого бряжчали шибки й лопотіли поли моєї піжами. Я не бачив гармат, але снаряди явно летіли просто над нами. Приємного в цьому було мало, але добре хоч те, що гармати були не важкі. Дивлячись на сад, я почув гуркіт вантажівки, що виїжджала на дорогу. Я вбрався, зійшов донизу, випив трохи кави й рушив до гаража.

Під довгим навісом там вишикувалися в ряд десять машин. Це були важкі тупоносі санітарні карети, пофарбовані в сірий колір і схожі на фургони для меблів. Біля однієї такої машини на дворі поралися механіки. Ще три карети були в горах, біля польових лазаретів.

— Цю батарею колись обстрілюють? — запитав я в одного з механіків.

— Ні, *Signor Tenente*. Вона захищена пагорбом.

— І як ваші справи?

— Непогано. Ця машина зламалася, але інші на ходу. — Він припинив роботу й усміхнувся. — Були у відпустці?

— Так.

Він витер руки об светр і вишкірився. — Добре провели час? — Усі теж почали шкірити зуби.

— Незле, — сказав я. — А що сталося з машиною?

— Непотріб. Як не одне, то інше.

— А що тепер?

— Треба нові кільця.

Я залишив їх біля машини, мотор якої був відкритий, а деталі розкидані на лавці, від чого вона мала спустошений і занедбаний вигляд. Зайшов під навіс і оглянув решту машин. Вони були доволі чисті, деякі щойно помиті, а деякі ще припорошені. Я пильно придивився до шин, шукаючи, чи немає там порізів або подряпин від каміння. Усе, здається, було в доброму стані. Не мало великого значення, пильнував я за цим усім чи ні. Я припускав, що стан машин, стабільність постачання, надійна евакуація хворих і поранених з польових лазаретів у горах до тимчасових медпунктів, а тоді розподіл їх по госпіталях, зазначених у їхніх документах, залежить великою мірою від мене. Але виглядало, що моя присутність була тут зовсім не обов'язковою.

— Труднощі з доставкою запчастин виникали? — запитав я в сержанта-механіка.

— Ні, *Signor Tenente*.

— А де тепер заправка?

— Там, де й була.

— Добре, — сказав я, пішов назад до будинку і випив ще одну чашку кави в офіцерській їдальні. Кава була блідо-сіра й підсолоджена згущеним молоком. За вікном був чудовий весняний ранок. Я вже починав відчувати сухість у носі — надійна ознака того, що день буде спекотний. Я проінспектував гірські пости й повернувся в місто вже ближче до вечора.

Поки мене не було, справи, здається, покращилися. Я чув, що невдовзі знову розпочнеться наступ. Дивізія, за яку ми від-

повідали, мала атакувати у верхів'ї річки, і майор сказав, що під час наступу я забезпечуватиму діяльність постів. Річку мали форсувати понад вузькою ущелиною, а тоді планувалося, що війська розсіються по схилу гори. Пости для машин треба було розташувати якомога ближче до річки, надійно їх замаскувавши.

Звісно, що визначати ці місця мала піхота, але вважалося, що план розробляємо ми. Такі речі допомагали створити ілюзію участі у воєнних діях.

Я був дуже брудний і вкритий порохом, тому піднявся до своєї кімнати, щоб помитися. Рінальдї сидів на ліжку, тримаючи в руках англійську граматику Г'юго. Був одягнений, мав на ногах чорні чоботи, а його волосся виблискувало.

— Чудово, — сказав він, побачивши мене. — Підеш зі мною на зустріч з міс Барклі.

— Ні.

— Так. Прошу піти зі мною і допомогти мені справити на неї гарне враження.

— Гарзд. Зачекай тільки, поки я приведу себе в порядок.

— Помийся й ходи як є.

Я помився, зачесав волосся, і ми вирушили.

— Чекай-но, — сказав Рінальдї. — Мабуть, нам варто випити. — Він відчинив свою скриньку й дістав з неї пляшку.

— Тільки не «Стреґу», — сказав я.

— Ні. Це граппа.

— Гарзд.

Він налив дві склянки, і ми цокнулися, виставивши вказівні пальці. Граппа була міцнююча.

— Ще по одній?

— Можна, — сказав я. Ми ще випили граппи, а тоді Рінальдї сховав пляшку, і ми спустилися сходами вниз. На вулиці було

спекотно, але сонце вже починало сідати, і нам було приємно. Англійський госпіталь розташувався у великій віллі, збудованій ще перед війною німцями. Міс Барклі була в саду. З нею була ще одна медсестра. Ми побачили крізь дерева їхні білі уніформи й попрямували до них. Рінальдї хвацько віддав честь. Я теж козирнув, але стриманіше.

— Доброго дня, — сказала міс Барклі. — Здається, ви не італієць?

— Та ні.

Рінальдї розмовляв з іншою медсестрою. Вони сміялися.

— Якось дивно — служити в італійській армії.

— Та це справді й не армія. Лише санітарний загін.

— Однак дуже дивно. Для чого це вам?

— Сам не знаю, — сказав я. — Є речі, які не можна пояснити.

— Справді? Бо мене вчили, що таких речей немає.

— Вам пощастило.

— Ми й далі маємо так розмовляти?

— Ні, — сказав я.

— Оце вже краще. Правда ж?

— Що це за тростинка? — запитав я. Міс Барклі була доволі висока. Мала на собі форму медсестри, була білява й сіроока, зі смаглявою шкірою. Мені вона видалася дуже вродливою. Тримала в руках тоненьку ротангову тростинку, оправлену в шкіру і схожу на іграшковий стек для верхової їзди.

— Вона належала хлопцеві, якого вбили торік.

— Мені страшенно прикро.

— Був дуже гарним хлопцем. Хотів одружитися зі мною, але загинув на Соммі.

— Там було жахіття.

— Ви там були?

— Ні.

— Мені розповідали, — сказала вона. — Тут війна зовсім не така. Мені прислали цю тростинку. Його мати прислала. Її повернули з його речами.

— Ви довго були заручені?

— Вісім років. Ми виростили разом.

— А чому не одружилися?

— Не знаю, — сказала вона. — Через мою дурість. Могла б це для нього зробити. Але думала, що йому буде гірше.

— Ясно.

— А ви були колись закохані?

— Ні, — сказав я.

Ми присіли на лавці, і я подивився на неї.

— Маєте гарне волосся, — сказав я.

— Вам подобається?

— Дуже.

— Коли він помер, я хотіла обстригтися.

— Ні.

— Хотіла зробити щось для нього. Бачите, я зовсім не дбала про такі речі, а він міг отримати все. Усе, що захотів би, якби я тільки знала. Могла б вийти за нього заміж абощо. Тепер я все це знаю. А тоді не знала, а він зібрався на війну.

Я промовчав.

— Тоді я нічого не знала. Думала, що йому так буде гірше. Думала, що він, можливо, цього не витримає, а тоді його просто вбили, і це все — кінець.

— Хтозна.

— Так, так, — сказала вона. — Це вже кінець.

Ми подивилися на Рінальдї, котрий розмовляв з іншою медсестрою.

— Як її звати?

— Фергюсон. Гелен Фергюсон. Ваш приятель — лікар, так?

- Так. І дуже добрий.
- Чудово. Рідко знайдеш доброго лікаря так близько від фронту. Бо звідси ж близько до фронту, правда?
- Недалечко.
- Дурнуватий цей фронт, — сказала вона. — Хоча тут дуже гарно. А скоро буде наступ?
- Так.
- Тоді в нас з'явиться робота. Бо зараз немає.
- Ви давно стали медсестрою?
- Наприкінці п'ятнадцятого. Почала разом із ним. Думала тоді, дурепа, що він може опинитися в тому самому госпіталі, де буду я. З порізом від шаблі, скажімо, і з перев'язаною головою. Або з простреленим плечем. Такі ось мальовничі картинки.
- На фронті таких картинок чимало, — сказав я.
- Так, — погодилася вона. — Ніхто не уявляє, що діється у Франції. Бо інакше це все б не тривало й досі. Його не порізало шаблею. А розірвало на шматочки.
- Я знову промовчав.
- Думаєте, це завжди так буде?
- Ні.
- А що це зупинить?
- Десь щось зірветься.
- Це в нас щось зірветься. У Франції. Не можна й далі чинити таке, як на Соммі, і не зірватися.
- Тут не зірветься, — сказав я.
- Думаєте, ні?
- Ні. Минулого літа їм добре пішло.
- Можуть зірватися, — сказала вона. — Будь-хто може зірватися.
- Німці теж.
- Ні, — заперечила вона. — Не думаю.

Ми підійшли до Рінальді й міс Фергюсон.

— Вам подобається Італія? — запитав Рінальді по-англійськи міс Фергюсон.

— Може бути.

— Не розуміти, — похитав головою Рінальді.

— *Abbastanza bene*, — переклав я. Він похитав головою.

— Це недобре. Ви любите Англію?

— Не дуже. Бо я шотландка.

Рінальді розгублено глянув на мене.

— Вона шотландка, тому любить Шотландію більше, ніж Англію, — пояснив я йому італійською.

— Але ж Шотландія — це Англія.

Я переклав це міс Фергюсон.

— *Pas encore*, — сказала міс Фергюсон.

— Ще ні?

— Ні, і не буде. Нам не подобаються англійці.

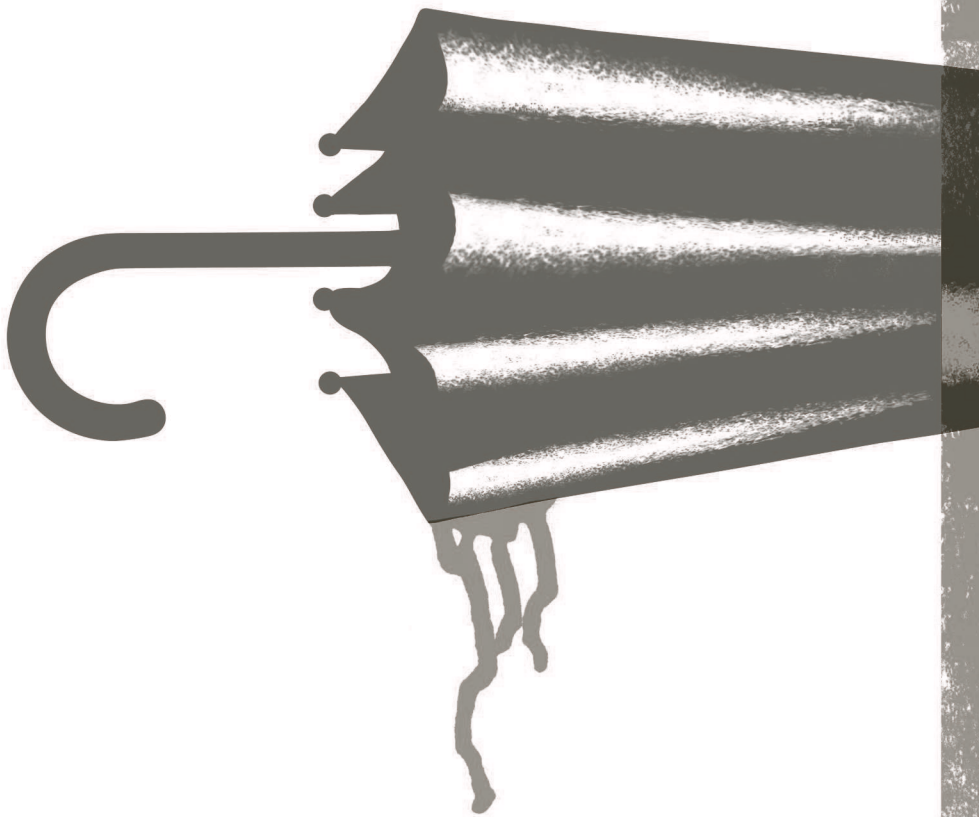
— Не подобаються англійці? І міс Барклі теж?

— Це різні речі. Не треба все сприймати так дослівно.

Невдовзі ми розпрощалися й пішли. Вертаючись додому, Рінальді сказав: — Міс Барклі віддає перевагу тобі. Це очевидно. Але шотландочка також дуже приємна.

— Дуже, — погодився я. Хоч і не звертав на неї уваги. — Вона тобі сподобалась?

— Ні, — відповів Рінальді.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Наступного дня я знову відвідав міс Барклі. Її не було в саду, тож я попрямував до бічних дверей, куди підїжджали санітарні машини. Там була старша медсестра, котра повідомила, що міс Барклі на чергуванні — «ви ж знаєте, що зараз війна».

Я сказав, що знаю.

— Ви американець і служите в італійській армії? — спитала вона.

— Так, мадам.

— І як це сталося? Чому ви не пішли до нас?

— Не знаю, — відповів я. — Можу зробити це зараз?

— Боюся, що ні. Але скажіть. Чому ви пішли до італійців?

— Я був у Італії, — сказав я, — і розмовляю італійською.

— Он як, — сказала вона. — А я тільки вчуся. Чудова мова.

— Хтось казав, що її можна вивчити за два тижні.

— Ну, я за два тижні не навчуся. Почала вже кілька місяців тому. Якщо хочете, можете прийти до неї після сьомої. Вона тоді вже буде вільна. Але не приводьте з собою купу італійців.

— Навіть, попри те, що в них чудова мова?

— Не тільки мова, але й форма. Але ні.

— Доброго вам вечора, — попрощався я.

— *A rivederci, Tenente.*

— *A rivederla*. — Я віддав честь і вийшов. Завжди якось ніяково козиряти іноземцям по-італійському. Мабуть, італійська маєра віддавати честь не призначена для експорту.

День був спекотний. Перед цим я ще їздив угору по річці оглядати плацдарм для захисту мосту біля Плави. Звідти мав починатися наступ. Торік просуватися цим берегом було неможливо, бо від перевалу до понтонного мосту вела тільки одна дорога, що прострілювалася майже на милю кулеметним і артилерійським вогнем. До того ж вона була завузька, щоб розмістити весь необхідний для наступу транспорт, тож австрійці могли б там влаштувати справжню бойню. Але італійці зуміли перетнути річку й розсередитися трохи на австрійському березі, утримуючи там позицію десь у півтори милі. Це була небезпечна ділянка, і австрійці даремно її віддали. Припускаю, що це було ознакою взаємної толерантності, адже австрійці й далі утримували плацдарм біля мосту нижче за водою. Австрійські шанці були на пагорбі лише в кількох метрах від італійських позицій. Там було містечко, від якого залишилися тепер тільки руїни. Були там рештки залізничної станції й розстрощений міст, який було неможливо відбудувати, адже він стояв на видноті.

Я проїхав вузькою дорогою до річки, залишив машину біля польового лазарету під горою, перетнув понтонний міст, захищений гірським виступом, і рушив траншеями, прокладеними через зруйноване містечко біля підніжжя схилу. Усі ховалися в укриттях. Стояли штабелі ракет, призначених для виклику артилерійської підмоги або сигналізації про розрив телефонних ліній. Панувала тиша, було спекотно і брудно. Я подивився крізь колючий дріт на австрійські позиції. Нікого не було видно. Я перекинув чарку зі знайомим капітаном в одному з бліндажів і рушив мостом назад.

Закінчували прокладати нову широку дорогу, що зигзагами спускалася з гірського перевалу до мосту. Наступ мав розпочатися відразу по закінченню будівництва. Дорога, що мала багато стрімких поворотів, йшла лісом. За задумом усе мали підвозити новою дорогою, а порожні вантажівки, вози, завантажені санітарні карети й інший транспорт верталися б назад старим вузьким путівцем. Польовий лазарет розміщався на австрійському березі річки під виступом гори, і санітари переправляли б поранених через понтонний міст на ношах. Так мало бути й після початку наступу. З того, що я бачив, австрійці могли б обстрілювати з гармат останню милю нової дороги там, де вона ставала рівнішою. Приємного в цьому було б мало. Але я знайшов сховок для машин, що проминули б цей останній небезпечний відтинок, де вони могли б чекати, доки перенесуть через понтонний міст поранених. Я волів би проїхатися цією новою дорогою, але її ще не добудували. Вона була широка, добре спроектована, а закрути, що їх було видно в прогалинах на лісистому схилі гори, справляли ефектне враження. Машинам з добрими гальмами цей спуск не створить жодних проблем, та й вниз вони їхатимуть порожніми. Я поїхав назад вузькою дорогою.

Машину зупинили двоє карабінерів. Угорі на путівець упав снаряд, а поки ми чекали, там вибухнули ще три. То були 77-міліметровки, спочатку лунав свист у повітрі, тоді короткий вибух, яскравий спалах і врешті сірий дим, що стелився дорогою. Карабінери махнули, що ми можемо їхати далі. Промінаючи вирви від снарядів, я відчував сморід вибухівки, запах висадженої в повітря глини й каміння та щойно роздробленого кременю. Я повернувся в Горіцію до нашої вілли і, як я вже казав, пішов відвідати міс Барклі, що була на чергуванні.

Після вечері, яку я швиденько проковтнув, я рушив до вілли, де розташувався англійський госпіталь. Вілла, що стояла серед

чудових дерев, була дуже велика й гарна. Міс Барклі сиділа на лавочці в саду. З нею була міс Фергюсон. Здається, вони зраділи, побачивши мене, а міс Фергюсон невдовзі вибачилась і рушила геть.

— Залишу вас удвох, — сказала вона. — Вам і без мене дуже добре.

— Не йди, Гелен, — попросила міс Барклі.

— Мушу йти. Треба написати кілька листів.

— На добраніч, — сказав я.

— На добраніч, містере Генрі.

— Тільки не пиши нічого, що викликало б підозру в цензора.

— Не турбуйся. Я пишу тільки, в якому гарному місці ми живемо, і які італійці відважні.

— Тоді тобі ще й дадуть нагороду.

— Було б гарно. На добраніч, Кетрін.

— Скоро побачимося, — сказала міс Барклі. Міс Фергюсон зникла у темряві.

— Вона приємна, — сказав я.

— О, так, дуже приємна. Вона медсестра.

— А ви хіба ні?

— Ой, ні. Нас тут називають волонтерками. Працюємо дуже тяжко, але ніхто нам не довіряє.

— Чому так?

— Не довіряють, коли нічого не діється. Але коли починається справжня робота — то вже довіряють.

— А в чому різниця?

— Медсестра — це майже лікар. Треба довго вчитися. А у волонтерок скорочений курс підготовки.

— Зрозуміло.

— Італійці не хотіли, щоб жінки були так близько до фронту. Тому до нас тут особливе ставлення. Нікуди звідси не виходимо.

- Але ж я сюди можу приходити.
- О, так. Ми ж не в монастирі.
- Годі вже про ту війну.
- Це дуже важко. Важко про неї забути.
- Але спробуймо.
- Гарзд.

Ми поглянули одне на одного в пітьмі. Мені вона здалася надзвичайно вродливою, і я взяв її за руку. Вона не пручалася, тож я потримав її руку, а тоді спробував пригорнути.

- Ні, — сказала вона. Я й далі її обіймав.
- Чому ні?
- Ні.

— Так, — сказав я. — Будь ласка. — Я нахилився в темряві, щоб її поцілувати, і раптом мені аж іскри з очей посипалися. Вона щосили ляснула мене по обличчю. Зачепила мій ніс і очі, з яких від удару бризнули сльози.

- Прошу вибачити, — сказала вона.

Я відчув, що маю тепер певну перевагу. — Ви правильно зробили.

— Мені страшенно прикро, — сказала вона. — Мене просто обурила ця картинка вечірнього-флірту-з-медсестрою. Але я не хотіла зробити вам боляче. А вам заболіло, так?

Вона дивилася на мене в темряві. Я був сердитий, але впевнений у собі, знаючи наперед усі ходи, мов у шаховій партії.

- Ви все зробили правильно, — сказав я. — Так мені і треба.
- Бідолашний мій.

— Розумієте, моє життя якесь кумедне. Я навіть по-англійськи тут не говорю. Аж тут ви — така неймовірно чарівна. — Я подивився на неї.

— Не треба казати такі дурниці. Я ж перепросила. Усе між нами добре.

— Так, — сказав я. — І ми забули про війну.

Вона засміялась. Я вперше почув її сміх. Не зводив з неї очей.

— Ви такий милий, — сказала вона.

— Ні, зовсім ні.

— Так. Ви солоденький. Я б радо вас поцілувала, якщо не заперечуєте.

Я зазирнув у її очі, знову пригорнув і поцілував. Палко поцілував, притискаючи її до себе й намагаючись розтулити її уста, але вони були міцно стиснуті. Я ще й далі був сердитий, а вона раптом затремтіла.

Я її пригортав до себе, відчуваючи, як б'ється в неї серце, а тоді її уста розтулилися, вона поклала голову мені на руку й заридала в мене на плечі.

— Ой, дорогенький мій, — сказала вона. — Ви ж будете зі мною добрим, правда?

Що за чортівня, подумав я. Погладив її волосся й легенько поплескав по плечу. Вона плакала.

— Правда, будете? — Вона подивилася на мене. — Бо в нас буде таке химерне життя.

За якийсь час я провів її до дверей вілли, вона зайшла туди, а я подався додому. Піднявся там до своєї кімнати. Рінальдї лежав на ліжку. Він подивився на мене.

— Отже, ти досяг успіху з міс Барклі?

— Ми потоваришували.

— Ти виглядаєш задоволений, як сука під час тічки.

Я цього не зрозумів.

— Як хто?

Він пояснив.

— А ти, — огризнувся я, — подібний на кобеля, який...

— Годі вже, — урвав мене він. — Ще трохи, й ми наговоримо образ. — Він засміявся.

— На добраніч, — сказав я.

— На добраніч, цуцику.

Я збив подушкою його свічку і ліг у ліжку в темряві.

Рінальді підняв свічку, запалив її і знову почав читати.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Упродовж двох днів я об'їжджав пости. Коли повернувся додому, було вже надто пізно, тож я міг побачити міс Барклі лише наступного вечора. Її не було в саду, і мені довелося чекати її в госпітальній канцелярії. Попід стінами кімнати, яку перетворили на канцелярію, стояли на пофарбованих дерев'яних постаментах мармурові погруддя. Такими ж бюстами був заставлений і вестибюль перед канцелярією. Як і всі мармурові статуї, вони здавалися однаковісінькими. Скульптури завжди наганують нудьгу, хоч бронзові бодай на щось подібні. А мармурові бюсти відразу нагадують про цвинтар. Щоправда, є один непоганий цвинтар – у Пізі. А хочете побачити огидні мармурові скульптури – то їдьте в Геную. Ця вілла колись належала якомусь заможному німцю, і погруддя, мабуть, обійшлися йому в кругленьку суму. Цікаво, хто їх йому виготовляв і скільки за це дістав. Я намагався вгадати, кому належали ці бюсти – членам родини абощо; але всі вони мали одноманітні класичні риси. Їх годі було розрізнити.

Я сидів на стільці з кашкетом у руках. Навіть у Горіції нам треба було носити сталеві каски, але вони були незручні і виглядали до біса неприродно в місті, з якого не евакуйовано цивільних мешканців. Я вбирив свою, коли обходив пости, і ще тоді

брав англійський протигаз. Ми щойно почали їх одержувати. То були справжні протигазові маски. А ще нам належало носити автоматичний пістолет; навіть лікарям і санітарам. Я відчував, як він упирається в спинку стільця. Вас могли заарештувати, якби не побачили у вас пістолета. Рінальдї носив напхану туалетним папером кобуру.

Я мав справжнього пістолета, відчуваючи себе мало не снайпером, аж поки спробував з нього вистрілити. Це була «астра» калібру 7,65 з коротким стволом, яка так підстрибувала, коли натискати курок, що годі було й намагатися влучити в ціль. Я опускав мушку нижче від мішені, прагнучи здолати віддачу цього сміховинно куцого дула, аж поки після багатьох спроб почав нарешті влучати з двадцяти кроків лише на метр убік від цілі, після чого збагнув усю безглуздість цієї затії й перестав звертати увагу на ідіотський пістолет, що теліпався в мене за спиною, не викликаючи жодних емоцій, крім невиразного відчуття сорому, коли я зустрічався з англомовними людьми. І ось тепер я сидів на стільці, а черговий санітар чи хто там ще несхвально зиркав на мене з-за столу, поки я в очікуванні міс Барклі розглядав мармурову підлогу, постаменти з мармуровими бюстами і фрески на стіні. Фрески були непогані. Будь-які фрески стають мальовничими, коли починають лущитись і обсіпатись.

Я побачив у вестибюлі Кетрін Барклі й підвівся. Прямуючи до мене, вона тепер не видавалася високою, але була дуже приваблива.

— Доброго вечора, містере Генрі, — привіталась вона.

— Радий вас бачити, — сказав я. Санітар за столом нашорошив вуха.

— Посидимо тут чи підемо в сад?

— Краще в сад. Там прохолодніше.

Я рушив за нею до саду, а черговий санітар дивився нам услід. Коли ми вже вийшли на всипану гравієм доріжку, вона запитала: – Де ви були?

– Я був на посту.

– І не могли прислати мені записку?

– Ні, – сказав я. – Не було причини. Я думав, що швидко повернуся.

– Але ж треба було мене повідомити, любий.

Ми звернули з доріжки й пішли під деревами. Я взяв її за руки, а тоді зупинився й поцілував.

– Може, ми б кудись пішли?

– Ні, – сказала вона. – Мусимо гуляти тут. Вас не було так довго.

– Це тільки третій день. І я ж повернувся.

Вона подивилася на мене. – І ви мене кохаєте?

– Так.

– Бо ви ж казали, що кохаєте мене, правда?

– Так, – збрехав я. – Я вас кохаю. – Хоч я такого їй раніше не казав.

– І зватимете мене Кетрін?

– Кетрін. – Ми ще трохи пройшли і зупинилися під деревом.

– Скажіть: «Я повернувся цієї ночі до Кетрін».

– Я повернувся цієї ночі до Кетрін.

– Ох, дорогенький, ти справді повернувся?

– Так.

– Я так тебе люблю, і це жахливо. Ти не залишиш мене?

– Ні. Я завжди повертатимусь.

– Ох, як я тебе люблю. Будь ласка, поклади знову туди свою руку.

– Та я й не забирав її. – Я повернув Кетрін, щоб, цілуючи, бачити обличчя, і зауважив, що в неї заплющені очі. Я їх поцілував.

Подумав, що вона, мабуть, трохи божевільна. Нічого страшного. Мене це мало турбувало. Все одно це краще, ніж ходити щовечора в офіцерський бордель, де дівки вішаються тобі на шию, а тоді на знак приязні вбирають твій кашкет задом наперед у проміжках між подорожами вгору з твоїми побратимами. Я знав, що не кохаю Кетрін Барклі і не збираюся в неї закохуватися. Це була просто гра, як бридж, тільки замість карт ти грав словами. Як і в бриджі, треба було вдавати, що граєш на гроші або інші ставки. Нікого не цікавило, що це були за ставки. Мене це задовольняло.

— Було б добре кудись піти, — сказав я. Як і кожному чоловікові, мені було важко довго кохатись навстоячки.

— Нема куди йти, — сказала вона. Хоч би де вона була перед тим, але тепер уже повернулася на грішну землю.

— Можемо тут трохи посидіти.

Ми сіли на пласку кам'яну лаву, а я тримав Кетрін Барклі за руку. Вона вже не дозволила себе обняти.

— Ти дуже втомився? — спитала вона.

— Ні.

Вона опустила очі, розглядаючи траву.

— Огидну затіяли ми гру, скажи?

— Яку ще гру?

— Не прикидайся дурником.

— Я не прикидаюсь, справді.

— Ти гарний хлопець, — сказала вона. — І знаєш, як у неї грали. Але це огидна гра.

— Ти завжди читаєш чужі думки?

— Не завжди. Але твої читаю. Тобі не треба вдавати, що ти мене кохаєш. На сьогодні вже досить. Про що б ти ще хотів поговорити?

— Але я справді тебе кохаю.

— Прошу тебе, не будемо брехати, якщо не має в цьому потреби. Спектакль був чудовий, і я отримала задоволення. Ти ж бачиш, що я не така вже й божевільна. Це тільки часом мене заносить.

Я стиснув її руку: — Люба моя Кетрін.

— Дуже кумедно це в тебе звучить... Кетрін. Завжди по-різному. Але ти дуже милий. Дуже добрий хлопець.

— Це так і священик каже.

— Так, ти дуже добрий. І будеш мене навідувати?

— Звичайно.

— І не потрібно казати, що ти мене кохаєш. Зараз це зайве. — Вона підвелася й подала мені руку. — На добраніч.

Я хотів її поцілувати.

— Ні, — сказала вона. — Я страшенно втомлена.

— То поцілуй мене, — попросив я.

— Любий, я дуже втомлена.

— Поцілуй.

— Ти дуже цього хочеш?

— Так.

Ми поцілувалися, і вона раптово відштовхнула мене. — Ні. На добраніч, любий, прошу тебе. — Я провів її до дверей і дивився, як вона зайшла у вестибюль. Мені подобалося стежити за нею. Вона пішла далі коридором. А я рушив додому. Ніч була гаряча, і в горах теж було спекотно. Я бачив спалахи на Сан Габріеле.

Я зупинився перед «Вілла-Росса». Віконниці були зачинені, але зсередини ще й досі долинав галас.

Хтось там співав. Я подався додому. Коли я роздягався, в кімнату зайшов Рінальді.

— Ага! — вигукнув він. — Не все йде добре. Щось наш малий збентежений.

- Де ти був?
- У «Вілла-Росса». Високоморальна забава, малий. Співали хором. А ти де був?
- Провідував англійок.
- Дякувати Богу, що я не зв'язався з тими англійками.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Наступного дня, повертаючись з першого гірського посту, я зупинив машину біля *smistimento* – евакуаційного пункту, де хворих і поранених розподіляли за їхніми документами, скеровуючи до різних госпіталів. Я був за кермом, тож залишився в авто, а водій пішов відмітити документи. День був спекотний, небо яскраво-блакитне, а дорога біла від куряви. Я сидів на високому сидінні фіата і ні про що не думав. Дорогою проходив полк, і я дивився, як вони минають. Чоловіки були розморені й зіпрілі. Дехто був у сталевих касках, але в більшості вони звисали з ранців. Майже всі каски були завеликі й налазили солдатам аж на вуха. Усі офіцери теж були в касках – але ці пасували краще. Це був один з полків бригади «Базиліката». Я розпізнав їх за смугастими червоно-білими петлицями. Услід за полком пленталися відсталі – ті, що не годні були марширувати в ногу зі своїми взводами. Були спітнілі, запорошені й потомлені. Дехто мав просто жакликий вигляд. Останнім за ними шкандибав якийсь солдатик. Він ішов, накульгуючи. Тоді спинився і сів при дорозі. Я вийшов з машини і наблизився до нього.

– Що трапилося?

Він зиркнув на мене, а тоді підвівся.

– Я вже йду.

— А що непокоїть?

— Та що... війна.

— А що з ногою?

— З ногою нічого. У мене грижа.

— А чому ви не на транспорті? — здивувався я. — Чому не їдете в госпіталь?

— Не пускають. Лейтенант сказав, що я навмисне скинув бандаж.

— Дайте-но помацати.

— Грижа вже вилізла.

— З якого боку?

— Ось тут.

Я її обмацав.

— Ану кашляніть, — сказав я.

— Боюся, щоб не стало гірше. Вона й так уже вдвічі більша, ніж зранку.

— Сідайте в машину, — сказав я. — Скоро принесуть папери на цих поранених, і я тоді відвезу вас до ваших медпрацівників.

— Він скаже, що я це зробив навмисне.

— Нічого вам не зроблять, — сказав я. — Це ж не рана. А грижа у вас була й раніше, правда?

— Але я загубив бандаж.

— Вас відправлять у госпіталь.

— А тут я не міг би залишитися, лейтенанте?

— Ні, бо я ж не маю на вас документів.

З дверей вийшов водій з паперами на поранених, яких ми везли.

— Чотирьох у сто п'ятий. Двох у сто тридцять другий, — сказав він. Це були госпіталі на тому боці річки.

— Сідайте за кермо, — сказав я. Тоді допоміг солдатику з грижею вмотитися біля нас на сидінні.

- Ви говорите англійською? — спитав він.
- Авжеж.
- І що ви скажете про цю кляту війну?
- Гидота.
- Точно, гидота. О, Господи, яка ж це гидота.
- Бували у Штатах?
- Звісно. У Піттсбурзі. Я знав, що ви американець.
- А хіба я погано розмовляю по-італійськи?
- Я все одно здогадався, що ви американець.
- Ще один американець, — сказав італійською водій, зиркнувши на солдатика з грижею.
- Чуєте, лейтенанте. Вам що, обов'язково доставляти мене в полк?
- Так.
- Бо наш головний лікар знав про мою грижу. Я викинув геть той клятий бандаж, щоб мені стало гірше й не довелося знову йти на передову.
- Розумію.
- То чи не могли б ви завезти мене в якесь інше місце?
- Якби ми були ближче до фронту, я міг би залишити вас на першому-ліпшому медичному пості. Але тут ви мусите мати документи.
- Якщо я повернуся назад, мене прооперують, а тоді весь час триматимуть на передовій.
- Я замислився.
- Ви ж теж, мабуть, не хотіли б постійно стирчати на передовій, правда? — запитав він.
- Ні.
- Господи Ісусе, що то за паскудна війна, га?
- Послухайте, — сказав я. — Вилазьте з авто, а тоді впадіть при дорозі так, щоб на голові вискочила гуля, і я підберу вас,

вертаючись назад, і завезу в якийсь госпіталь. Ми тут зупинимося, Альдо. — Машина пригальмувала на узбіччі. Я допоміг солдатикові вилізти.

— Я буду тут чекати, лейтенанте, — сказав він.

— До зустрічі, — попрощався я. Ми рушили далі, десь через милю наздогнали його полк, а тоді перетнули каламутну від талої води річку, що стрімко оминала опори мосту, і поїхали далі рівниною, доставляючи поранених у ті два госпіталі. Вертаючись, я сам сів за кермо і швидко помчав порожньою машиною, щоб підібрати того солдата з Піттсбурга. Спочатку ми знову проминули його полк, де всі були ще дужче втомлені й зіпрілі, а тоді й тих, що відстали. Пізніше побачили санітарну підводу, що зупинилася край дороги. Двоє санітарів піднімали солдата з грижею на підводі. Вони приїхали по нього. Побачивши мене, він похитав головою. Він був без каски, з чолом, заюшеним кров'ю. Ніс був обдертий, а криваве садно й волосся присипані пилом.

— Дивіться, яка гуля, лейтенанте! — заволав він. — Але що з того. По мене прийшли.

Коли я повернувся у віллу, була вже п'ята година, і я пішов туди, де миють машини, щоб помитися під душем. Тоді, сидячи у своїй кімнаті в штанах і спідній сорочці, я склав рапорт. Через два дні мав розпочатися наступ, і мені треба було переїжджати зі своїми машинами до Плави. Я вже давно не писав у Штати і знав, що треба написати листа, але так довго це відкладав, що тепер ніяк не міг розпочати. Та й писати не було про що. Я вислав кілька армійських поштових листівок «*Zona di Guerra*», викреслюючи там усе зайве, крім того, що я «живий-здоровий». Так було надійніше. Ці листівки дуже сподобаються в Америці — незвичні й загадкові. Ця вся наша воєнна зона була незвична й загадкова, але, як на мене, доволі добре організована й зловісніша порівняно до

інших воєн з австрійцями. Австрійська армія була створена для того, щоб постачати перемогами Наполеона — будь-якого Наполеончика. Було б добре мати такого Наполеончика, але натомість ми мали жирного і самовдоволеного генерала Кадорну, а ще Віктора-Емануїла, коротуна з довгою худю шиєю й цапиною борідкою. Був ще також герцог Аостський. Він був, мабуть, занадто вродливий, як на генерала, але зате мав вигляд справжнього чоловіка. Багато хто хотів би бачити його королем. Він мав королівську зовнішність. Був дядьком короля й командував третьою армією. Ми ж були в другій армії. В третій армії було декілька англійських батерей. Я зустрів у Мілані двох їхніх артилеристів. Були дуже милі, і ми чудово провели вечір. Вони були кремезні, сором'язливі, дуже ніяковілі і водночас вельми схвально до всього ставилися. Хотів би я служити з англійцями. Було б усе набагато простіше. Хоч я б тоді, мабуть, давно вже загинув. Не те, що в цих санітарних каретах. Хоча й тут таке трапляється. Водії англійських санітарних машин також іноді гинули. Ну, але я знав, що мене не вб'ють. Не на цій війні. Мене вона не стосувалася. Здавалася мені не загрозливішою, ніж війна в кіно. Хоч я й волів би, щоб вона вже закінчилася. Може, цього літа настане кінець. Може, австрійців розіб'ють. Їх завжди розбивали в інших війнах. Що трапилося з цією війною? Усі казали, що французи здулися. Рінальді розповідав, що французьке військо зчинило заколот і пішло на Париж. Я запитав, чим це закінчилося, і він сказав: «Та їх там зупинили». Я хотів би поїхати в Австрію без жодної війни. Хотів би відвідати Чорний ліс, Шварцвальд. Хотів би побувати в горах Гарц.

А де взагалі ті гори Гарц? Бої точилися в Карпатах. Але туди мене не тягне. Хоч там могло бути й непогано. Якби не війна, я міг би податися в Іспанію. Сонце вже сідало і ставало прохолодніше. Після вечері піду побачитися з Кетрін Барклі. Шкода, що її

Ну, але я знав, що мене не вб'ють.

Не на цій

Війні.

немає зараз тут. Хотів би опинитися з нею в Мілані. Було б гарно повечеряти з нею в «Кові» а тоді прогулятися парким вечором по Віа Манцоні перетнути міст повернути й піти понад каналом до готелю разом із Кетрін Барклі. Можливо вона б не відмовилася. Можливо уявила б мене тим своїм хлопцем який загинув і ми б зайшли в парадні двері і швейцар скинув би кашкета і я б зупинився біля конторки портъє і попросив би ключі а вона стояла б біля ліфта і ми б зайшли у ліфт який поволі піднімався б клацаючи на кожному поверсі а на нашому поверсі хлопчик-ліфтер відчинив би двері і спочатку вийшла б вона а тоді я і ми б пішли коридором а тоді я запхав би ключа у замкову щілину й відчинив би двері й зайшов а тоді взяв би телефонну слухавку і попросив би принести пляшку капрі б'янка в срібному відерці з льодом і було б чутно як подзвонює лід у відерці коли хлопець іде коридором а тоді стукає в двері а я б попросив залишити вино будь ласка за дверима. Бо ми вже були б роздягнені адже в кімнаті гаряче і вікно відчинене і ластівки кружляють понад дахами будинків а коли вже стемніє і підходиш до вікна то понад дахами й деревами шугають полюючи на здобич малесенькі кажанчики і ми б пили капрі а двері були б зачинені і було б гаряче і тільки простирадло і ціла ніч і ми б кохалися цілу задушливу міланську ніч. Ось так воно могло б бути. Я швидко повечеряю й піду на побачення з Кетрін Барклі.

У офіцерській їдальні було забагато розмов, і я пив вино, адже сьогодні ми всі не були б побратимами, якби я трохи не випив, і ще я говорив зі священником про архієпископа Айрленда, що був, очевидно, шляхетною людиною, яка зазнала всіляких кривд і гонінь, до яких і я був причетний як американець, і хоч я про все це вперше чув, але вдавав, що добре все знаю. Було б просто неввічливо зізнаватися у своєму невігластві, коли мені так чудово розтлумачили причини цих гонінь, викликаних, як

виглядало, звичайними непорозуміннями. Мені подобалося його ім'я, а те, що він був з Міннесоти, робило це ім'я ще привабливішим: Айрленд Міннесотський, Айрленд Вісконсійський, Айрленд Мічіганський. А ще воно нагадувало назву острова — *island*. Але не в тому річ. Суть була значно глибша. Так, отче. Це правда, отче. Мабуть, отче. Ні, отче. Хоч, може й так, отче. Ви знаєте про це більше, ніж я, отче. Священик був добрий, але нудний. Офіцери були недобрі й нудні. Король був добрий, але нудний. Вино було погане, але не нудне. Воно нищило емаль на зубах, залишаючи її на піднебінні.

— І священика посадили, — сказав Рокка, — бо знайшли в нього трипроцентні облигації. Це було, звісно, у Франції. Тут би його ніколи не заарештували. Він заперечував, що знає щось про п'ятипроцентні. Це сталося в Безьє. Я там був і прочитав про це в газеті, а тоді пішов до в'язниці й попросив, щоб мені дозволили побачитися з тим священиком. Було очевидно, що це він поцупив облигації.

— Я не вірю жодному твоєму слову, — сказав Рінальдї.

— Можеш не вірити, — озвався Рокка. — Але я це розповідаю для нашого священика. Дуже повчальна історія. Він сам священик, і зможе її оцінити.

Священик усміхнувся. — Розповідайте далі, — сказав він. — А я послухаю.

— Звичайно, всіх облигацій так і не знайшли, але трипроцентні були таки в того священика, та ще й деякі місцеві боргові розписки, вже не пригадую, які саме. Отож я пішов до в'язниці... і тут найголовніше... я став біля його камери і сказав, наче на сповіді: «Благословіть мене, отче, бо згрішили ви».

Усі вибухли реготом.

— І що він відповів? — запитав священик. Рокка його проігнорував і почав пояснювати мені жарт. — Ти ж зрозумів, у чому

суть, правда? — Це мав би бути дуже кумедний жарт, якщо тільки його правильно второпати. Мені налили ще вина, і я розповів анекдот про англійського рядового, якого поставили під душ. Тоді майор розповів смішну історію про одинадцятьох чехословаків і угорського капрала. Я випив ще і розказав жарт про жокея, котрий знайшов пенні. Майор сказав, що знає подібний італійський анекдот про герцогиню, котрій не спалося вночі. Священик пішов, а я ще розповів жарт про мандрівного торговця, котрий прибув до Мадрида о п'ятій ранку, коли там дув містраль. Майор сказав, що чув, ніби я вмю добряче випивати. Я заперечив це. Майор не погодився і почав присягатися Бахусом, що ми зараз перевіримо, чи це правда. До чого тут Бахус, сказав я. Не треба Бахуса. Ні, треба, наполягав він. Я маю змагатися з Філіпо-Вінченца Бассі, хто вип'є більше склянок і кухлів. Бассі сказав, що це несправедливо, бо він уже випив більше за мене. А я сказав, що це підла брехня, і Бахус чи не Бахус, але Філіпо-Вінченца Бассі чи Бассі-Філіпо Вінченца не випив за цілий вечір жодної краплі, і взагалі — як його насправді звати? А він запитав, як звати мене: Фредеріко Енріко чи Енріко Фредеріко? А я сказав, що нехай тоді переможе кращий, а Бахуса під три чорти, і майор почав наливати нам у кухлі червоне вино. Випивши півкухля, я зрозумів, що більше не хочу. Я пригадав, куди збирався йти.

— Бассі переміг, — сказав я. — Він кращий за мене пияк. Я мушу йти.

— Він справді мусить, — підтримав мене Рінальдї. — У нього побачення. Я це знаю.

— Я мушу йти.

— Іншим разом, — сказав Бассі. — Іншим разом, коли відчуватимеш силу. — Він поплескав мене по плечу. На столі горіли свічки. Усі офіцери були дуже веселі. — На добраніч, джентльмени, — попрощався я.

Рінальдї вийшов разом зі мною. Ми спинилися на галявинці за дверима, і він сказав: — Тобі краще не йти туди п'яному.

— Я зовсім не п'яний, Ріні. Справді.

— Може, пожуй трохи кавових зернят.

— Дурниці.

— Я зараз тобі дістану, малий. А ти тут походи взад-уперед. — Він повернувся зі жменькою смажених кавових зернят. — Пожуй трохи, малий, і хай береже тебе Бог.

— Бахус, — сказав я.

— Я тебе проведу.

— Зі мною все гаразд.

Ми йшли удвох містечком, і я жував зернята. Біля брами в алею, що вела до вілли з англійцями, Рінальдї попрощався зі мною.

— На добраніч, — сказав йому я. — А ти не хочеш зайти?

Рінальдї похитав головою. — Ні, — сказав він. — Я люблю простіші втіхи.

— Дякую за кавові зернята.

— Дурниці, малий. Пусте.

Я попрямував алеєю. Обабіч неї чітко вирізнялися на тлі неба обриси кипарисів. Я озирнувся й помахав Рінальдї, що стояв і дивився мені вслід.

У приймальні вілли я сів, очікуючи, коли вийде Кетрін Барклі. Хтось наближався коридором. Я підвівся, але це не була Кетрін. Це була міс Фергюсон.

— Вітаю, — сказала вона. — Кетрін просила мене переказати, що вона, на жаль, не зможе вас нині побачити.

— Дуже шкода. Маю надію, вона не занедужала.

— Почуває себе не найкраще.

— Ви перекажете їй, що мені дуже жаль?

— Так, перекажу.

— Гадаєте, що мені варто прийти до неї завтра?

— Так, варто.

— Дуже вам дякую, — сказав я. — На добраніч.

Я вийшов надвір і раптом відчув себе самотньо й незатишно. Я легковажно поставився до побачення з Кетрін, забагато хиль-нув і мало не забув про зустріч, але коли не зміг її побачити, відчув самотність і порожнечу.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Наступного дня ми довідалися, що цієї ночі вище по річці почнеться наступ, і нам треба вислати туди чотири машини. Ніхто не знав жодних подробиць, хоч усі демонстрували позитивний настрій і стратегічні пізнання. Я їхав першою машиною, і коли ми проминали в'їзд до англійського госпіталю, я звелів водієві зупинитися. Інші авто теж пригальмували. Я вийшов і наказав тим водіям їхати далі й зачекати нас біля роздоріжжя на Кормонс, якщо ми не наздоженемо їх раніше. Тоді я швиденько покрокував алеєю, а в приймальній залі попросив викликати міс Барклі.

— Вона на чергуванні.

— Чи міг би я лише на хвилинку з нею зустрітися?

Вислали санітара, і той повернувся разом із нею.

— Я заскочив, щоб дізнатися, чи вам краще. Мені сказали, що ви чергуєте, тож я попросив вас покликати.

— Зі мною все добре, — сказала вона, — вчора, мабуть, мене розморилла спека.

— Я мушу їхати.

— Вийду з вами на хвилинку.

— З тобою справді все добре? — запитав я надворі.

— Так, дорогенький. Ти прийдеш сьогодні?

— Ні. Мушу їхати до Плави, там має бути весело.

— Весело?

— Нічого серйозного.

— Але ж ти повернешся?

— Завтра.

Вона розстібнула і зняла щось зі своєї шиї. А тоді поклала мені в руку. — Це святий Антоній, — пояснила вона. — І приходь завтра ввечері.

— А хіба ти католичка?

— Ні. Але кажуть, що святий Антоній оберігає.

— Я припильную його заради тебе. Прощавай.

— Ні, — сказала вона, — не треба прощатися.

— Гаразд.

— Будь чемним хлопчиком і бережи себе. Ні, тут не можна цілуватися. Не треба.

— Гаразд.

Я озирнувся й побачив її на сходах. Вона помахала рукою, а я послав їй повітряний цілунок. Вона знову помахала, а я вийшов з алеї, вмовився на сидінні санітарної машини, і ми рушили далі. Святий Антоній був у маленькому білому медальйончику. Я відкрив медальйончик і поклав образок на долоню.

— Святий Антоній? — запитав водій.

— Так.

— І в мене такий є. — Він забрав праву руку з керма, розстебнув гудзик мундира й витяг з-під сорочки образок.

— Бачите?

Я поклав свого святого Антонія назад у медальйончик, згорнув тоненький золотий ланцюжок і запхав це все в нагрудну кишеню.

— А ви його не носите?

— Ні.

— Краще носити. Бо він для цього.

— Гарзд, — погодився я. Я розстебнув замочок золотого ланцюжка, надів ланцюжок на шию і знову заклацнув замочок. Святий повис назовні мого мундира, тож я розщіпнув комір і сховав образок під сорочку. Дорогою весь час відчував у себе на грудях цей металевий медальйончик. А згодом забув про нього. Після поранення я вже його й не бачив. Хтось, мабуть, забрав його в одному з польових лазаретів.

Перетнувши міст, ми набрали швидкість і невдовзі побачили на дорозі попереду куряву від решти машин. А після повороту побачили ті три машини, що видавалися здаля маленькими, і з-під коліс яких здіймалася курява, зависаючи понад деревами. Ми їх наздогнали, а тоді випередили й завернули на дорогу, що піднімалася вгору між пагорбами. Їхати в колоні не аж так погано, коли ти в першій машині, тож я вигідно вмовстився на сидінні й розглядав краєвиди. Ми їхали підгір'ями понад берегом річки, а коли дорога почала підніматися вгору, на півночі вигулькнули високі гори, вершини яких ще й досі були встелені снігом. Я озирнувся й побачив три інші машини, що поволі повзли вгору, здіймаючи за собою хмари куряви. Ми проминули довгеньку валку нав'ючених мулів, яких супроводили погоничі в червоних фесках. То були стрільці-берсальєри.

Після цього каравану мулів дорога була вже порожня, і ми піднімалися з пагорба на пагорб, а тоді, переваливши через подовгастий виступ гори, почали спускатися в річкову долину. Дорога була обсаджена деревами, і праворуч за ними я бачив річку — чисту, стрімку й неглибоку. Річка обміліла й текла вузькими протоками між смугами піску й гальки, інколи розтікаючись лискучим покровом по встеленому галькою дну. Ближче до берега виднілися глибокі затони з синьою, мов небо, водою. Бачив я над річкою арки кам'яних мостиків, до яких вели стежки

від дороги, а ще ми проминали кам'яні сільські будиночки з грушевими деревами, що нависали, мов канделябри, над південними стінами будинків, і низенькі кам'яні мури на полях. Дорога довго стелилася долиною, а тоді ми повернули і знову стали підніматися вгору. Стрімка дорога петляла каштановими гаями, аж урешті стала рівнішою і пішла далі гірським хребтом. Крізь дерева я міг бачити далеко внизу іскристу під сонцем змійку ріки, що розділяла дві армії. Ми тепер їхали новою й нерівною військовою дорогою, що стелилася гребенем гори, і я бачив на півночі два гірських пасма, темно-зелені до лінії вічних снігів, а тоді білі й мальовничі під сонцем. Пізніше, коли дорога почала підніматися хребтом угору, я побачив третє пасмо гір – височенних, засніжених і білих, наче крейда, схили яких були поорані чудернацькими борознами-зморшками, а за цими горами видніли вдалині ще й інші, хоч не було певності, справді їх бачиш чи це просто марево. Це все були австрійські гори, ми таких і близько не мали. Попереду дорога робила дугу й завертала праворуч, і дивлячись униз, я бачив, як стрімко вона спускається між дерев. Дорогою просувалися війська, вантажівки й мули, нав'ючені гірськими гарматами, а коли ми почали спускатися, тримаючись самого краю, я побачив далеко внизу річку, шпали й рейки залізниці, що йшла вздовж берега, а тоді перетинала річку старим мостом, і там за річкою, попід горою, я бачив руїни будинків містечка, яке ми мали взяти.

Уже майже стемніло, коли ми з'їхали вниз і повернули на головну дорогу, прокладену вздовж берега ріки.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Дорога була запруджена транспортом і замаскована з боків і згорі щитами-циновками з кукурудзяних стебел і соломи, нагадуючи вхід у цирк або якесь індіанське селище. Ми поволі рухалися цим тунелем з циновок, аж поки виїхали на розчищене відкрите місце, де була залізнична станція. Дорога тут опускалася нижче рівня річкового берега, і на схилі, що нависав над нею, скрізь були викопані шанці, в яких ховалася піхота. Сонце вже сідало, і дивлячись на той бік річки, я бачив там над пагорбами темні на тлі призахідного неба австрійські аеростати спостереження. Ми запаркували машини біля цегельні. Її випалювальні печі й декілька глибоких ям були пристосовані під польові лазарети. Там було троє знайомих мені лікарів. Я поговорив зі старшим, майором, і довідався, що коли все почнеться і наші машини завантажуть, ми маємо вернутися тією захищеною щитами дорогою до головної, а тоді піднятися на перевал, де буде пост і поранених перевантажать на інші машини. Він тільки мав надію, що на дорозі не виникне тиснява. Бо ж іншого шляху не було. Дорогу загородили щитами, бо вона добре проглядалася австрійцями з того боку річки. Тут, біля цегельні, береговий насип захищав нас від рушничного й кулеметного вогню. Через річку вів тільки один зруйнований міст. Коли почнеться артилерійський

обстріл, наведуть ще один міст, а частина війська форсувати-
ме річку на міліні, біля закруту. Майор був низенький чолові-
чок з підкрученими вгору вусиками. Він воював у Лівії і мав дві
нашивки за поранення. Він сказав, що подбає, щоб мене нагоро-
дили, якщо все добре закінчиться. Я сказав, що все має добре за-
кінчитися, але подякував йому за люб'язність. Тоді спитав, чи
немає тут якогось великого укриття, де могли б розміститися во-
дії, і він звелів солдатів показати мені бліндаж. Я пішов за ним,
і побачив там дуже гарний бліндаж. Водії були задоволені, і я їх
там залишив. Майор запропонував мені випити з ним та двома
іншими офіцерами. Ми випили рому, спілкуючись, немов старі
друзі. Надворі стало сутеніти. Я поцікавився, коли розпочнеться
наступ, і мені сказали, що відразу, коли стемніє. Я повернувся до
водіїв. Вони сиділи в бліндажі й розмовляли, та коли я зайшов,
замовкли. Я пригостив кожного пачкою нещільно набитих ци-
гарок «Македонія», з яких сипався тютюн, і кінчики яких треба
було скручувати перед тим, як розпалювати. Водій, якого звали
Манера, клацнув запальничкою і пустив її по колу. Запальнич-
ка була зроблена у вигляді радіатора «фіата». Я розповів їм про
те, що почув.

— А чому ми не бачили той пост, коли їхали сюди? — здиву-
вався Пассіні.

— Він був за тим закрутом, де ми повернули.

— З тієї дороги буде брудне місиво, — зронив Манера.

— Змішають нас з лайном.

— Цілком можливо.

— А що чути з харчами, лейтенанте? Коли це все почнеться,
нам буде вже не до того.

— Піду розвідаю, — сказав я.

— Нам залишатися тут чи можна десь розім'яти ноги?

— Краще сидіть отут.

Я повернувся до майорового укриття, і він сказав, що скоро під'їде польова кухня, і водії зможуть прийти по їжу. Він може позичити їм казанки, якщо вони не мають своїх. Думаю, що мають, відказав я. Тоді пішов назад і пообіцяв водіям закликати їх, коли привезуть харчі. Було б добре, щоб встигли до обстрілу, сказав Манера. Вони всі мовчали, поки я не вийшов. Були простими механіками й ненавиділи війну.

Я вийшов оглянути машини й побачити, що діється, а тоді повернувся до бліндажа й сів там разом із чотирма водіями. Ми сиділи на землі, притулившись спинами до стін, і курили. Надворі вже майже стемніло. Земля в бліндажі була тепла й суха, тож я сперся на неї плечима, напівлежачи, й розслабився.

— Хто має наступати? — спитав Гавуцці.

— Берсальєри.

— Усі берсальєри?

— Думаю, що всі.

— Тут замало військ для справжнього наступу.

— Можливо, це для відволікання уваги, а справжній наступ буде деінде.

— А ті, що підуть у наступ, знатимуть про це?

— Не думаю.

— Звичайно, ні, — сказав Манера. — Інакше не підуть.

— Ще й як підуть, — сказав Пассіні. — Ті берсальєри дурні.

— Вони хоробрі й дисципліновані, — заперечив я.

— У них широченні груди й коняче здоров'я. Та все одно вони дурні.

— А от гренадери довгі як тички, — сказав Манера. Це був якийсь жарт. Вони всі розреготалися.

— Ви були там, *Tenente*, коли вони відмовилися йти в наступ, і тоді кожного десятого розстріляли?

— Ні.

— Це правда. Їх після цього вишикували, а тоді вивели зі строю кожного десятого. Їх розстріляли карабінери.

— Карабінери, — підтвердив Пассіні і сплюнув на землю. — Але ж ті гренадери; кожен мало не два метри на зріст. І теж не хотіли наступати.

— Якби всі відмовились атакувати, то й війна вже скінчилася б, — сказав Манера.

— Гренадери про це не думали. Вони просто злякалися. Там усі офіцери зі знатних родин.

— Деякі офіцери пішли самі.

— Двох офіцерів, які не хотіли йти, застрелив якийсь сержант.

— Деякі солдати пішли.

— Тих і не ставили в стрій, коли там брали десятого.

— Карабінери тоді розстріляли одного мого земляка, — сказав Пассіні. — Був кмітливий хлопець і здоровило, зростом якраз на гренадера. Постійно бував у Римі. Завжди з дівчатами. І з карабінерами завжди. — Він засміявся. — А тепер перед його будинком поставили вартового з багнетом, і ніхто не може провідати його матір, батька й сестер, а батька ще й позбавили всіх громадянських прав, навіть голосувати він не може. Вони тепер поза законом, цілком беззахисні. Хто хоче може тепер забрати їхнє майно.

— Якби всі не боялися, що з їхніми родинами таке можуть зробити, ніхто б узагалі не йшов у наступ.

— Та чого. Пішли б альпійські стрільці. І ті солдати Віктора-Емануїла. Дехто з берсальєрів теж.

— Берсальєри теж тікали. А тепер хочуть про це забути.

— Даремно ви дозволяєте нам вести такі балачки, *Tenente*. Хай живе армія! *Evviva l'esercito!* — саркастично зронив Пассіні.

— Чув я ці ваші балачки, — сказав я. — Та поки ви сидите за кермом і робите свою справу...

— ... і не патякаєте заголосно, щоб чули інші офіцери, — додав Манера.

— Я думаю, нам треба воювати до кінця, — сказав я. — Війна не закінчиться, якщо одна сторона складе зброю. Буде тільки гірше, якщо ми це зробимо.

— Не може бути гірше, — поштиво сказав Пассіні. — Немає нічого гіршого за війну.

— Поразка ще гірша.

— Не вірю я, — так само шанобливо заперечив Пассіні. — Бо що таке поразка? Це всі вертаються додому.

— І тоді по вас приходять. Забирають ваш дім. І сестер ваших забирають.

— Не вірю, — стояв на своєму Пассіні. — Усім такого не зроблять. Хай кожен захищає свій дім. І хай боронить там своїх сестер.

— Та вас тоді повісять. Або знову заберуть до війська. І вже не в санітарний транспорт, а в піхоту.

— Усіх не перевішають.

— Чужинці не візьмуть нас у солдати, — сказав Манера. — Бо ми накиваємо п'ятами вже в першому бою.

— Як чехи.

— Я думаю, ви просто не уявляєте, що таке бути завойованим, тому й гадаєте, що в цьому нічого поганого.

— *Tenente*, — сказав Пассіні. — Ось ви дозволили нам говорити. То слухайте. Немає нічого гіршого за війну. Ми тут, у санітарній частині, навіть уявити не можемо, яка це страшна річ. А коли люди це усвідомлюють, то вже не можуть нічого зупинити, бо просто божеволіють. Є й такі, що не здатні це усвідомити. А інші бояться своїх офіцерів. Ото з такими й робиться війна.

— Я знаю, що доброго тут мало, але треба воювати до кінця.

— Кінця не буде. Війна не має кінця.

— Ні, має.

Пассіні похитав головою.

— Війну не виграють перемогою. Що буде, як ми захопимо Сан Ґабріеле? А тоді ще й візьмемо Карсо, Монфальконе і Трієст? І що тоді? Ви бачили сьогодні всі ті гори вдалині? Гадаєте, що й їх ми зможемо захопити? Хіба що самі австріяки складуть зброю. Хтось мусить це зробити. Чому б не перестати воювати нам? Якщо вони і прийдуть до Італії, то скоро втомляться й заберуться геть. Вони мають свою країну. Але ж ні, обов'язково треба воювати.

— Ви справжній оратор.

— Ми думаємо. Читаємо. Ми ж не селюки. Ми механіки. Хоч навіть селяни не такі дурні, щоб вірити у війну. Усі її ненавидять.

— Країною правлять ідіоти, які нічого не розуміють і ніколи не розуміють. Ось чому ми зараз воюємо.

— Вони ще й наживаються на цій війні.

— Але не всі, — сказав Пассіні. — Більшість із них занадто тупі. Затіяли це все просто так. З власної дурості.

— Тримаймо язики за зубами, — сказав Манера. — Занадто розп'якалися, навіть як на *Tenente*.

— Йому це подобається, — сказав Пассіні. — Ми ще напевне-мо його на нашу віру.

— Але зараз нам краще помовчати, — сказав Манера.

— То нам дадуть щось їсти, *Tenente*? — спитав Ґавуцці.

— Піду дізнаюся, — сказав я. Ґордіні встав і вийшов разом зі мною.

— Щось треба зробити, *Tenente*? Чим я можу допомогти? — З них чотирьох він був найтихіший.

— Ходімо зі мною, якщо хочете, — сказав я, — а там буде видно.

Надворі було темно, а понад горами снували довгі промені прожекторів. Тут на фронті використовували великі прожектори, встановлені на вантажівках, і нерідко, проїжджаючи вночі біля

позицій, можна було побачити край дороги таку вантажівку, офіцера, що наводив прожектор, і перелякану обслугу. Ми проминули цегельню й зупинилися біля головного лазарету. Знадвору вхід захищав невеличкий навіс з зеленого гілля, і нічний вітерець шурхотів у темряві висушлим під сонцем листям. Усередині світилося. Майор розмовляв по телефону, сидячи на ящику. Один з лікарів, капітан, сказав, що наступ відклали на годину. Він запропонував мені склянку коньяку. Я оглянув дощані столи, інструменти, що виблискували від світла, тази й закупорені корками бутлі. Гордіні стояв у мене за спиною. Майор підвівся від телефону.

— Зараз починається, — повідомив він. — Вирішили таки не відкладати.

Я визирнув назовні і бачив у пітьмі, як понад горами позаду нас снували промені австрійських прожекторів. Якийсь час ще панувала тиша, а тоді з усіх гармат позаду відкрили вогонь.

— Савойя, — сказав майор.

— А що чути з їжею, майоре? — запитав я. Він мене не почув. Я повторив запитання.

— Ще не привезли.

Почувся свист, і у дворі цегельні вибухнув великий снаряд. Тоді ще один, і крізь гуркіт від вибуху було чутно, як розлітаються навсібіч уламки цегли і грудки землі.

— А що у вас є з харчів?

— Є трохи спагеті, *pasta asciuta*, — сказав майор.

— Давайте, що маєте.

Майор сказав щось ординарцеві, той зник десь у закутку, а тоді повернувся з металевою мискою, в якій були холодні варені спагеті. Я передав її Гордіні.

— А маєте трохи сиру?

Майор неохоче буркнув щось ординарцеві, і той знову зник у глибині, повернувшись із чверткою кружала білого сиру.

— Дуже вам дякую, — сказав я.

— Я б радив вам перечекати тут.

Надворі біля входу щось поклали на землю. Один з двох чоловіків, які це принесли, зазирнув усередину.

— Заносьте його сюди, — розпорядився майор. — Що з вами таке? Хочете, щоб ми самі по нього вийшли?

Двоє санітарів підхопили пораненого під руки й за ноги і занесли в лазарет.

— Розріжте мундир, — звелів майор.

Він тримав пінцет з куском марлі. Обидва капітани скинули шинелі. — Можете йти, — сказав майор двом санітарам.

— Ходімо теж, — звернувся я до Гордіні.

— Я б радив вам перечекати, поки скінчиться обстріл, — зронив через плече майор.

— Люди голодні, — сказав я.

— Тоді, як знаєте.

Ми вийшли на двір цегельні й побігли. Біля самого берега річки вибухнув снаряд. Другого ми й не чули, аж поки нас ударило вибуховою хвилею. Ми розпласталися на землі, і після спалаху, гуркоту і смороду почули свист осколків і грюкіт обвалені цегли. Гордіні схопився на ноги й побіг до бліндажа. Я кинувся за ним, тримаючи в руках присипаний цегляним пилом сир. У бліндажі троє водіїв сиділи попід стіною і курили.

— Тримайте, патріоти, — сказав я.

— Як там машини? — поцікавився Манера.

— В порядку.

— Налякалися, *Tenente*?

— Ще й як, чорти б його побрали, — сказав я.

Я дістав ножа, розкрив його, витер лезо і зрізав із сиру верхній брудний шар. Гавуцці подав мені миску зі спагеті.

— Ви перший, *Tenente*.

– Ні, – заперечив я. – Поставте на землю. Будемо їсти разом.

– У нас нема виделок.

– Ну, й чорт з ними, – сказав я англійською.

Я покрав сир на шматочки й поклав їх на спагеті.

– Сідайте ближче, – сказав я. – Вони присунулися й чекали.

Я схопив спагеті пальцями й почав піднімати вгору. Вони злиплися у грудку.

– Вище тягніть, *Tenente*.

Я підняв руку ще вище, і спагеті почали відліплюватися. Я засмоктав їх ротом, відкушуючи кінці, почав жувати, тоді взяв шматочок сиру, прожував і запив вином. Вино мало металевий присмак іржі. Я віддав флягу Пассіні.

– Гидота, – сказав він. – Задовго було у флязі. Вона лежала в машині.

Усі їли, нахилившись підборіддями над мискою, закидаючи голови й засмоктуючи кінці спагеті. Я знову напхав їх повен рот, відкусив шматок сиру і запив усе вином. Надворі щось гупнуло так, що аж здригнулася земля.

– Чотиристадвадцятка або міномет, *minnerwerfer*, – сказав Гавуцці.

– У горах немає чотиристадвадцятки, – сказав я.

– Там є великі шкодівські гармати. Я бачив вирви.

– То тристап'ятиміліметрові.

Ми далі собі їли. Щось бухикнуло й зачмихало, мов паровоз, що починає їхати, а тоді земля знову струснулася від вибуху.

– Щось наш бліндаж не дуже глибокий, – сказав Пассіні.

– То був таки великий міномет.

– Так точно.

Я надкусив шмат сиру і ковтнув вина. Крізь гуркіт обстрілу я знову почув бухикання, тоді оте «чух-чух-чух-чух», аж раптом так спалахнуло, немовби розчахнулася льотка доменної

печі і з неї шугонуло з ревом полум'я, спочатку біле, а тоді червоне і стрімке, мов вихор. Я спробував дихнути, але не зміг і відчув, що вислизаю з власного тіла — все далі, далі й далі, підхоплений цим вихором. Це сталося стрімко, і я збагнув, що помер, і що помилково думати, ніби вмираєш і все. Я так собі линув, але тоді відчув, що мене втягує назад. Я знову вдихнув і повернувся. Земля була розрита, а перед моєю головою стирчала розколота дерев'яна балка. Моя голова тіпалася, і я почув чийсь крик. Здається, хтось верещав. Я спробував поворушитися, але не зміг. Чув за рікою і вздовж неї стрілянину з кулеметів і рушниць. Тоді щось гучно шубовснуло, і я побачив, як злетіли й вибухли в повітрі освітлювальні снаряди, випромінюючи біле сяйво, бачив, як шугають у небо ракети, чув вибухи бомб, і все це однієї миті, аж тут зовсім близько біля мене пролунав стогін: — *Mama Mia! Oh, mama Mia!* — Я почав вигинатися, поки не вивільнив ноги, тоді перевернувся й помацав його. То був Пассіні, і коли я до нього доторкнувся, він закричав. Він лежав ногами до мене, і в темряві, яку прорізували спалахи, я побачив, що обидві вони були розчавлені вище колін. Одну цілком відірвало, а друга трималась на сухожилках і роздертій холоші, і цей обрубок смикався й шарпався, немовби сам по собі. Пассіні закусив собі руку і стогнав: — *Oh mama mia, mama Mia,* — а тоді: — *Dio te salve, Maria. Dio te salve, Maria.* О Господи Ісусе пристрелить мене Бога ради пристрелить мене *mama mia mama Mia* о пречиста діво Маріє вбий мене. Зупини це. Зупини. Зупини. О Господи Ісусе пресвята Маріє зупиніть це. Ой-ой-ой-ой! — а тоді вже задихаючись: — *Mama mama mia.* — Тоді він замовк, кусаючи руку, тільки обрубок і далі смикався.

— *Porta feriti!* — закричав я, приклавши до рота долоні. — Заберіть поранених! — Я спробував підповзти до Пассіні, щоб накласти йому на ноги джгути, але не міг поворушитися. Зробив ще одну спробу, і мої ноги трохи зрушили з місця. Тепер я міг

підтягуватися на ліктях. Пассіні вже зовсім затих. Я сів біля нього, розстебнув свій мундир і спробував розірвати поділ сорочки. Він не піддавався, тож я спробував перекусити край тканини зубами. Тут я згадав про його обмотки. Я мав на ногах вовняні шкарпетки, а Пассіні, як і решта водіїв, носив обмотки. Але ж тепер у нього була тільки одна нога. Я розмотав обмотку, але тоді побачив, що немає потреби накладати джгут, бо він уже мертвий. Я впевнився, що він і справді помер. Треба було ще розшукати трьох інших. Я спробував випростатися й сісти, а в моїй голові відразу немовби зрушилися важки, завдяки яким ляльки закривають очі, гупнувши мене зсередини в очні яблука. Ноги мої були мокрі й гарячі, та й черевики в мене були гарячі й мокрі. Я збагнув, що мене теж поранено, нахилився й поклав руку на коліно. Але коліно там не було. Я його намацав аж на гомілці. Витер руку об сорочку, і коли бліндаж знову поволі осяяло світлом, я поглянув на власну ногу й мене охопив жах. О, Господи, пробурмотів я, забери мене звідси. Але ж я знав, що десь мають бути ще троє. Усього водіїв було четверо. Пассіні загинув. А отже, залишалось троє. Хтось підхопив мене під руки, а ще хтось підніс угору ноги.

— Є ще троє, — сказав я. — Один загинув.

— Це я, Манера. Ми пішли по ноші, але так і не знайшли. Як ви, *Tenente*?

— А де Гордіні й Гавуцці?

— Гордіні перев'язують у лазареті. Гавуцці тримає вас за ноги. Держіть мене за шию, *Tenente*. Вас тяжко поранило?

— У ногу. А що з Гордіні?

— Нормально. То була велика міна.

— Пассіні загинув.

— Так. Він мертвий.

Поруч вибухнув снаряд, вони обидва припали до землі, випустивши мене з рук. — Вибачте, *Tenente*. Хапайте мене за шию.

- І ви знову мене впустите?
- Ми просто перелякалися.
- Вас не поранило?
- Та тільки трохи обидвох зачепило.
- А Гордіні може сісти за кермо?
- Не думаю.

Поки ми дісталися до польового лазарету, вони ще раз мене впустили.

- Ви сучі діти, — вилаявся я.
- Вибачте, *Tenente*, — сказав Манера. — Більше вас не впустимо.

Біля лазарету в пітьмі лежало на землі чимало таких, як я. Туди заносили й виносили поранених. Я міг бачити всередині світло, коли відхиляли завісу, щоб занести когось або винести. Мертвих складали збоку. Лікарі мали закасані до плечей рукави, і були червоні, мов різники. Бракувало нош. Дехто з поранених галасував, але більшість лежала тихо. Вітерець шелестів листям у навісі над дверима до лазарету, і вночі ставало досить холодно. Постійно заходили санітари з ношами, ставили їх на землю, знімали поранених і знову йшли геть. Коли мене принесли під лазарет, Манера відразу покликав сержанта-фельдшера, і той перев'язав обидві мої ноги. Він сказав, що крові витекло небагато, бо рану забило землею. Мною займуться чимскорше. Фельдшер пішов назад. Манера сказав, що Гордіні не зможе керувати машиною. Йому розтрощило плече й поранило голову. Він почував себе непогано, але плече в нього заніміло. Сидів тепер, притулившись до цегляної стіни. Манера й Ґавуцці завантажили поранених і поїхали. Були в порядку й могли сидіти за кермом. Приїхали трьома санітарними машинами англійці, по двоє в кожній машині. Одного з тих водіїв підвів до мене Гордіні, що мав страшенно блідий і хворобливий вигляд. Англієць нахилився наді мною.

— Вас тяжко поранило? — запитав він. Був височеньким чоловів'ягою в окулярах зі сталевую оправою.

— У ноги.

— Маю надію, що нічого серйозного. Хочете сигарету?

— Дякую.

— Я чув, що ви втратили двох водіїв.

— Так. Одного вбили, а другий — той, що вас покликав.

— От не пощастило. Хочете, щоб ми взяли їхні машини?

— Я, власне, хотів вас про це попросити.

— Ми подбаємо, щоб усе було з ними гаразд, а тоді повернемо на вашу віллу. Двісті шостий, так?

— Так.

— Чудова місцина. Бачив якось там вас. Кажуть, що ви американець.

— Так.

— А я англієць.

— Та ну?

— Чесно, англієць. А ви думали, що італієць? Хоч у нас тут було в одній частині кілька італійців.

— Буде чудово, якщо ви візьмете наші машини, — сказав я.

— Будемо з ними вкрай обережні, — сказав він і випростався. — Цей ваш приятель дуже хотів, щоб я вас побачив. — Він поплескав Гордіні по плечу. Гордіні зіщулився й усміхнувся. Англієць перейшов на італійську мову, якою володів вільно й досконало. — Ну, от і все залагодили. Я побачився з вашим *Tenente*. Ми візьмемо дві ваші машини. Можете вже не хвилюватися. — Він знову звернувся до мене. — Тепер треба вас якось витягти звідси. Піду побалакаю з начальством. Заберемо вас з собою.

Він рушив до лазарету, обережно ступаючи поміж пораненими. Я бачив, як відхилилася завіса, блимнуло світло, і він зайшов усередину.

— Він вас припилить, *Tenente*, — запевнив Гордіні.

— А як ви, Франко?

— У нормі. — Він присів біля мене. Невдовзі відхилилася заслона на вході до лазарету, і звідти вийшли двоє санітарів з ношами, а вслід за ними той високий англієць. Він підвів їх до мене.

— Ось цей лейтенант-американець, — сказав він їм по-італійському.

— Я можу зачекати, — мовив я. — Там є набагато важче поранені. Зі мною все гаразд.

— Годі вам, — сказав він. — Не робіть з себе героя. — А тоді додав італійською: — Піднімайте, але обережно з ногами. Вони в нього дуже болять. А він законний син президента Вілсона. — Мене підняли й занесли до польового лазарету. Там на всіх столах оперували поранених. Майор-коротун грізно зиркнув на нас. Упізнав мене й помахав щипцями.

— *Ça va bien?*

— *Ça va.*

— Це я його приніс, — сказав італійською високий англієць. — Єдиний син американського посла. Нехай тут полежить, поки ви будете готові зайнятися ним. А тоді я заберу його першим рейсом. — Він нахилився до мене. — Я пошукаю асистента, щоб підготував ваші папери, так буде швидше. — Він пригнувся в одвірку й вийшов. Майор розчепив щипці й кинув їх у таз. Я стежив очима за його руками. Він почав перев'язувати пораненого. Тоді санітари зняли того чоловіка зі столу.

— Я займуся американським *Tenente*, — сказав один з лікарів-капітанів. Мене поклали на стіл. Він був твердий і слизький. Я відчував різкі запахи медикаментів і солодкуватий запах крові. З мене стягли штани, і капітан почав свою роботу, диктуючи водночас асистентові-сержанту: — Численні поверхневі поранення лівого й правого стегон, лівого й правого колін і правої ступні. Глибокі

поранення правого коліна і ступні. Рвані рани на голові (він торкнувся зондом: — Болить? — Господи, так!) з імовірною тріщиною черепа. Поранений на бойовому посту. Це, щоб вас не віддали під трибунал за навмисне калічення, — пояснив він. — Хочете ковточок бренді? Як ви взагалі в це все влипли? Що ви збиралися робити? Вчинити самогубство? Протиправцеву вакцину, будь ласка, і позначте хрестиком обидві ноги. Дякую. Зараз трохи вичищу, промию і зроблю перев'язку. У вас чудово згортається кров.

— А що завдало поранень? — асистент підвів голову від паперів.

— Чим вас поранило? — запитав лікар-капітан.

— Міною, — сказав я, не розплющуючи очей.

— Ви певні? — сказав капітан, розтинаючи рану й завдаючи мені різкого болю

Я, намагаючись лежати спокійно й відчуваючи, як сіпається мій живіт, коли його ріжуть скальпелем: — Та ніби так.

Капітан (зацікавившись тим, що знайшов): — Осколки ворожої міни. Якщо хочете, я ще прозондую, хоч це не обов'язково. Зараз змащу антисептиком і... Що, пече? Це ще нічого порівняно з тим, що буде. Біль ще й не почався. Принесіть йому склянку бренді. Шок притуплює біль; але в цілому все добре, вам не треба нічим перейматися, аби тільки не було інфекції, але тепер це трапляється рідко. Як ваша голова?

— Ой, Господи Ісусе! — вимовив я.

— Краще тоді не пийте забагато бренді. Якщо у вас тріщина, треба уникнути запалення. А тут болить?

Мене аж у піт кинуло.

— Господи Ісусе! — повторив я.

— Виглядає, що у вас таки тріщина. Я вас забинтую, але ви не крутіть головою. — Він почав спритно накладати пов'язку, що вийшла міцна й надійна. — Ну, все, бажаю удачі і *Vive la France*.

— Він американець, — зронив інший капітан.

— Мені здалося, ви казали, що він француз. І розмовляє по-французькому, — мовив мій лікар. — Я знав його ще раніше. І завжди думав, що він француз. — Він випив півсклянки коньяку. — Несіть тепер когось серйознішого. І приготуйте ще проти-правцевої вакцини. — Капітан помахав мені рукою. Мене підняли й коли виносили, краєчок завіси черкнув мене по лиці. Надворі мене поклали на землю, а сержант-асистент став біля мене навколішки. — Прізвище? — запитав він неголосно. — Ім'я? По батькові? Звання? Де народилися? Яка частина? Який корпус? — і так далі. — Жаль, *Tenente*, що вам зачепило голову. Маю надію, вам трохи краще. Зараз я відправляю вас з англійською санітарною машиною.

— Усе гаразд, — сказав я. — Дуже вам дякую. — Мене починав мучити біль, про який попереджав майор, і все, що тепер відбувалося, мене вже не цікавило й не хвилювало. Невдовзі підїхала англійська санітарна карета, мене поклали на носі, підняли її на рівень кузова й засунули всередину. Збоку від мене були ще одні носі, на яких лежав чоловік із забинтованим обличчям, і я міг бачити тільки його немовби восковий ніс. Він дуже важко дихав. Ще інші носі були над нами вгорі, на ремінних підвісах. Підійшов і зазирнув усередину височенький водій-англієць. — Я їхатиму обережно, — сказав він. — Надіюся, вам буде зручно. — Я відчув, як завівся мотор, відчув, як водій заліз на передне сидіння, відчув, як він відпустив гальма і натиснув педаль зчеплення, і ось ми поїхали. Я лежав нерухомо, не опираючись болу.

Піднімаючись угору, машина збавила швидкість, інколи їй доводилося зупинятися через затори або давати задній хід на крутах, та врешті ми поїхали досить швидко. Щось почало на мене крапати. Спочатку краплі падали неспішно й розмірено, але

невдовзі потекли суцільною цівкою. Я гукнув водієві. Він зупинив машину й зазирнув у віконечко за своїм сидінням.

— Що сталося?

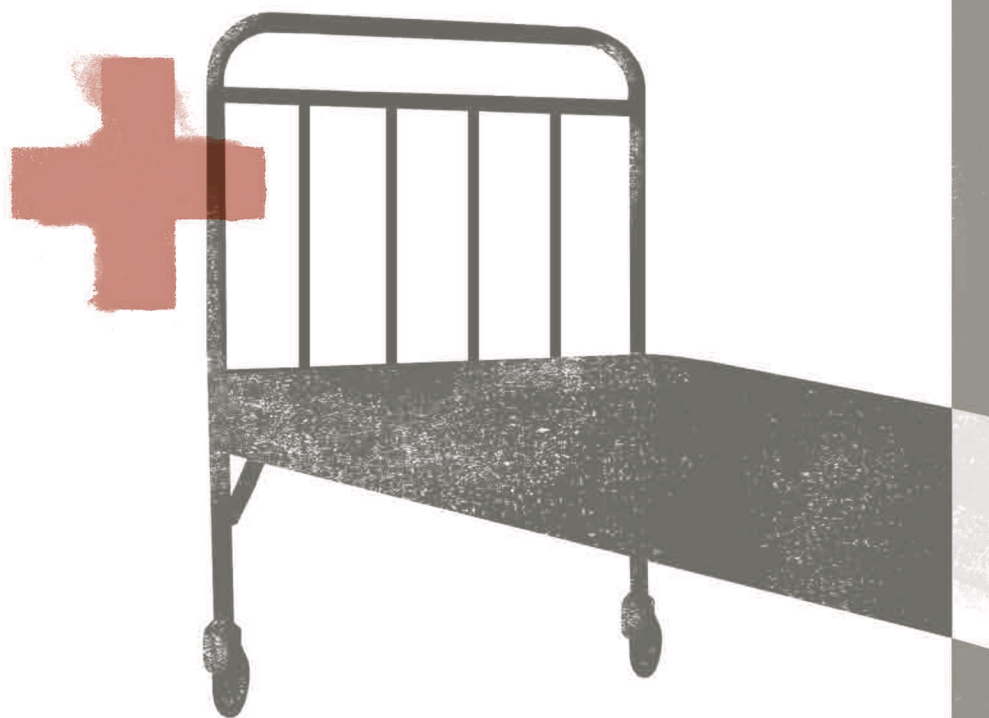
— У чоловіка на верхніх ношах кровотеча.

— До перевалу вже недалеко. Я сам не зможу витягти ноші. — Ми рушили далі. Цівка текла й текла. Я не бачив у півночі, де саме вона просочувалася крізь брезент. Спробував пересунути вбік, щоб не текло на мене. Моя сорочка вже просякла теплою й липкою рідиною. Я змерз, а нога так розболілася, що мене аж нудило. За якийсь час цівка з верхніх нош стала литися поволіше, а тоді вже знову тільки капало, і я почув, як зарухався брезент угорі, ніби той чоловік на ношах почав зручніше вмошуватися.

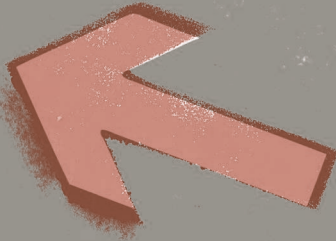
— Як він там? — запитав англієць. — Ми майже нагорі.

— Здається, він помер, — озвався я.

Краплі падали тепер поволі, немовби з бурульки після заходу сонця. Уночі в машині, що піднімалася вгору, було холодно. На гірському посту санітари забрали верхні ноші, замінили їх іншими, і ми поїхали далі.

!?

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

У палаті польового госпіталю сказали, що хтось прийде мене відвідати пополудні. День був спекотний, і в кімнаті було повно мух. Мій санітар порізав папір на смужки, прив'язав ці смужки до патики й відганяв мух цим віником. Я дивився, як вони сідають на стелю. Коли ж він перестав це робити й задрімав, мухи знову політали вниз, я дмухав, одганяючи їх, та врешті-решт затулив руками обличчя й теж заснув. Було страшенно гаряче, і коли я прокинувся, ноги в мене свербіли. Я розбудив санітара, і він полив мої бинти мінеральною водою. Від цього постіль стала теж вологою і прохолодною. Ті в палаті, що не спали, перемовлялися. Пополудні тут було найтихіше. Зранку до кожного ліжка по черзі підходили три санітари й лікар, піднімали вас і несли на перев'язку, а вам тим часом перестеляли постіль. Подорож у перев'язочну була не з найприємніших, але я тоді ще не знав, що постіль можна перестеляти, не піднімаючи людини. Санітар якраз закінчив наливати воду, від чого постіль стала прохолодна і приємна, а я попросив його почухати мені підошви, де найбільше свербіло, аж тут один з лікарів завів до палати Рінальдї. Той стрімко підійшов до ліжка, нахилився й поцілував мене. Я бачив, що він у рукавичках.

— Як ти, малий? Як чуєшся? Я щось тобі приніс... — Це була пляшка коньяку. Санітар підсунув стільця, і Рінальдї сів: — Ось

це приніс і добрі новини. Тебе мають нагородити. Хочуть дати тобі *medaglia d'argento*, хоч, може, обмежаться бронзовою.

— За що?

— За важке поранення. Якщо доведеш, що вчинив геройський акт, можуть дати і срібну. Інакше буде тільки бронзова. Скажи мені точно, що сталося. Ти щось геройського вчинив?

— Ні, — сказав я. — Мене гахнуло, коли ми їли сир.

— Будь серйозний. Ти мусив учинити якесь героїство перед тим чи опісля того. Спробуй пригадати.

— Нічого не було.

— Може, ти виніс когось на спині? Гордіні каже, що ти переніс на плечах кількох людей, але майор з першого поста твердить, що це неможливо. А він має підписати подання на нагороду.

— Нікого я не носив. Я не міг поворухнутися.

— Не має значення, — сказав Рінальдї.

Він зняв рукавички.

— Я думаю, ми дістанемо тобі срібну. Бо ти ж відмовлявся від позачергової медичної допомоги?

— Не так, щоб дуже.

— Яка різниця. Дивись, як тебе поранило. А доблесть, яку ти проявив, коли завжди просив відправити тебе на передову. До того ж і наступ пройшов успішно.

— Вдалося форсувати річку?

— Не те слово. Захопили майже тисячу полонених. Це ж є у зведенні. Ти не читав?

— Ні.

— Я принесу тобі. То був успішний *coup de main*.

— Як решта справ?

— Чудово. У нас усе чудово. Усі пишаються тобою. Але розкажи, що саме сталося. Я переконаний, що тобі дадуть срібну. Кажи вже. Все як було. — Він замовк, про щось міркуючи. — Може, тобі

дадуть ще й англійську медаль. Бо там же був англієць. Я піду до нього й запитаю, чи не міг би й він тебе порекомендувати. Він міг би якось посприяти. Тобі дуже боляче? Випий трохи. Санітаре, принесіть нам штопор. О, бачив би ти, як я тут видалив одному зо три метри тонкої кишки, такого ще не було! Варто написати в «Ланцет». Переклади мені, і я вишлю в «Ланцет». Я щодня вдосконалююсь. Бідолаха ти, малий, як себе почуваєш? Де той клятий штопор? Ти такий відважний і тихенький, що я навіть забув про твої рани. — Він лягнув рукавичками по краю ліжка.

— Маєте штопор, *Signor Tenente*, — сказав санітар.

— Відкоркуйте пляшку. Принесіть склянку. Випий, малий. Як твоя бідна голівонька? Я переглянув історію хвороби. Тріщини немає. Той майор на першому посту не лікар, а коновал. Якби я за тебе взявся, ти б навіть болю не відчув. Я ніколи не роблю боляче. Навчився, як це робити. У мене щодня все виходить вправніше і краще. Ти вже вибач, малий, що я стільки патякаю. Мені просто дуже сумно бачити, як тяжко тебе поранило. Ось, випий трохи. Добра штука. Коштує п'ятнадцять лір. Має бути добра. П'ять зірочок. Я звідси піду до того англійця, і він подбає про англійську медаль для тебе.

— Їх так просто не роздають.

— Ти такий скромняга. Я пошлю офіцера зв'язку. Він знає, як поводитися з тими англійцями.

— А чи ти бачив міс Барклі?

— Я приведу її сюди. Зараз піду і приведу.

— Не йди нікуди, — сказав я. — Розкажи про Горіцію. Як там дівчатка?

— Нема дівчаток. Їх не міняли вже два тижні. Я вже туди не ходжу. Це просто ганьба. Вони вже не дівчатка, а старі фронтови подруги.

— Ти взагалі туди не ходиш?

— Навідуюсь тільки, щоб побачити, чи немає новеньких. Заскакую дорогою. Усі розпитують про тебе. Це просто ганебно, що їм доводиться так довго залишатися, і вони вже стають подругами.

— Може, інші дівчата вже не хочуть їхати на фронт?

— Ще й як хочуть. Дівчат багато. Просто все погано організовано. Їх тримають на втіху тим, що окопалися в тилу.

— Бідолаха Рінальдї, — сказав я. — Самотній на війні, та ще й без нових дівчаток.

Рінальдї налив собі ще склянку коньяку.

— Тобі це також не зашкодить, малий. Випий.

Я хильнув коньячку й відчув, як розлилося по тілу тепло. Рінальдї знову наповнив склянку. Він тепер трохи заспокоївся. Підніс угору склянку. — За твої доблесні рани. І за срібну медаль. Скажи, малий, а ти не збуджуєшся, коли лежиш отак постійно в спеку?

— Інколи.

— Не уявляю, щоб я витримав отак лежати. Та я б тут збожеволів.

— Ти й так божевільний.

— Скоріше б ти повертався. А то ніхто не приходить уночі після походеньок. Немає з кого насміхатися. Нема в кого грошей позичити. Немає кровного брата і співмешканця. Ну, й навіть ти поранився?

— Можеш насміхатися зі священика.

— Та що священик. Це ж не я з нього збиткуюся. То капітан. Мені він подобається. Якщо вже мати священика, то краще такого, як цей. Він має тебе відвідати. Старанно до цього готується.

— Мені він подобається.

— Та я це знаю. Інколи мені здається, що ви з ним трохи теє. Сам знаєш.

- Ні, як ти таке можеш думати?
- Та інколи думаю. Трохи теє, як це було в першому полку Анконської бригади.
- Іди ти під три чорти.
- Він підвівся і вбрав рукавички.
- Люблю я тебе подразнити, малий. Бо ти, попри свого священика і ту англійку, насправді десь у душі такий, як я.
- І зовсім ні.
- Ще й як. Ти справжній італієць. Багато вогню й диму, а всередині нічого. Ти тільки вдаєш з себе американця. Ми з тобою брати й любимо один одного.
- Будь там без мене чемний, — сказав я.
- Я пришлю сюди міс Барклі. Без мене тобі з нею краще. Станеш тоді цнотливий і солоденький.
- Пішов під три чорти.
- Я пришлю її. Твою чарівну холодну богиню. Англійську богиню. Господи, та що ще можна робити з такою жінкою, як не обожнювати її? Бо на що ще придатні ті англійки?
- Ти тупий вульгарний макаронник.
- Хто-хто?
- Дурний італьяшка.
- Я? Це ти сам італьяшка... з відмороженою мордякою.
- Та ти тупиця. Йолоп. — Я бачив, що це слово його вколело, і знущався далі. — Невіглас. Йолоп недосвідчений, тупак.
- Справді? То я ось що тобі скажу про твоїх доброчесних жінок, про твоїх богинь. У ліжку між незайманою дівчиною й першою-ліпшою бабехою є тільки одна різниця. Дівчині буває боляче. Ось і все, наскільки мені відомо. — Він ляснув рукавичкою по ліжку. — І з дівчиною ніколи не знати, чи їй це справді сподобалося.
- Не треба гніватися.

— А я й не гніваюся. Просто кажу це тобі, малий, для твого ж блага. Щоб ти не мав зайвих клопотів.

— То це єдина різниця?

— Так. Просто мільйони таких дурнів, як ти, цього не знають.

— Дякую, що просвітив.

— Не будемо сваритися, малий. Я надто тебе люблю. Тільки не будь дурнем.

— Ні. Буду мудрий, як ти.

— Не гнівайся, малий. Усміхайся. Хильни собі. Я справді вже мушу йти.

— Добре мені з тобою, старий.

— Ось бачиш. Бо ми в душі однакові з тобою. Бойові брати.

Поцілуй мене на прощання.

— Який ти сентиментальний.

— Ні. Я просто емоційніший.

Я відчув на обличчі його віддих.

— Бувай. Скоро тебе знову навідаю. — Його віддих оддалився. — Якщо не хочеш, то не цілуватиму. Пришлю тобі англійку. Тримайся, малий. Коньяк під ліжком. Одужуй швидше.

І він пішов.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Священик прийшов, коли вже сутеніло. Перед тим приносили суп, тоді забирали миски, я лежав і дивився на ряди ліжок і на крону дерева за вікном, що легенько погойдувалася від подуву вечірнього вітерця. Вітерець завівав у вікно палати, тож ввечері тут було прохолодніше. Мухи обліпили стелю й електролампочки, що звисали на дротах. Світло вмикали тільки тоді, коли вночі когось приносили або коли щось робили в палаті. Відчував себе маленьким, коли після сутінок западала пітьма, і так до самого ранку. Так, ніби мене вкладали спати відразу після вечері. Поміж ліжками пройшов черговий санітар і зупинився. Він був не сам. З ним був священик. Стояв там невисокий, смаглявий і зніяковілий.

— Як ви? — запитав він. Тоді поклав на підлогу біля ліжка якісь пакунки.

— Нормально, отче.

Він сів на стілець, який принесли для Рінальді, й визирнув зніяковіло у вікно. Я зауважив велику втому на його обличчі.

— Я тут тільки на хвилинку, — сказав він. — Уже пізно.

— Зовсім не пізно. Як там було в їдальні?

Він усміхнувся.

— Та знову з мене насміхаються, — в його голосі теж відчувалася втома. — Дякувати Богу, всі здорові.

— Я такий радий, що з вами все гаразд, — додав він. — Маю надію, ви не страждаєте від болю. — Він виглядав дуже втомленим, а я не звик його таким бачити.

— Уже ні.

— Мені бракує вас у ідальні.

— І я хотів би там бути. Мені завжди подобалися наші розмови.

— Я вам тут дещо приніс, — сказав він. Тоді підняв з підлоги пакунки. — Це сітка від комарів. А це пляшка вермуту. Ви любите вермут? І ще є англійські газети.

— Прошу розгорнути.

Він з явною втіхою почав розгортати пакунки. Я потримав у руках сітку від комарів.

Він показав мені вермут, а тоді поставив пляшку на підлогу біля ліжка. Я витяг з пачки одну газету. Повернув її до темного світла з вікна і зміг прочитати заголовки. Це був британський таблоїд «Новини світу».

— Решта — ілюстровані, — сказав він.

— Буду страшенно радий їх почитати. А де ви їх дістали?

— Замовив їх з Местре. Мені ще привезуть.

— Дуже люб'язно з вашого боку прийти сюди, отче. Вип'єте скляночку вермуту?

— Дякую. Пийте самі. Це для вас.

— Ні, випийте теж.

— Гаразд. Я потім ще вам принесу.

Санітар приніс склянки й відкоркував пляшку. Корок йому розкришився й решту довелося запихати у пляшку. Я бачив, що священника це засмутило, але він сказав: — Нічого. Все гаразд.

— За ваше здоров'я, отче.

— За ваше швидке одужання.

Потім він тримав у руці склянку, і ми дивились один на одного. Бувало, що ми розмовляли, як добрі приятелі, але сьогодні розмова не клеїлася.

— Що з вами, отче? Ви маєте дуже втомлений вигляд.

— Я справді втомився, але не маю на це права.

— То все через спеку.

— Ні. Це ж тільки весна. Тяжко мені на душі.

— Мабуть, війна остогидла.

— Та ні. Хоч я й ненавиджу війну.

— Я теж не бачу в ній нічого доброго, — сказав я. Він похитав головою і визирнув у вікно.

— Вам вона не заважає. Та ви її й не бачите. Пробачте, що я так кажу. Знаю, що ви поранені.

— Це був нещасний випадок.

— Хоч і поранений, ви все одно її не бачите. Я знаю, що кажу. Я й сам її не бачу, але, принаймні, трохи відчуваю.

— Коли мене поранило, ми говорили про неї. Пассіні говорив. Священик поставив склянку. Він думав про щось інше.

— Я розумію їх, бо й сам такий, — сказав він.

— Але ж ви зовсім на них не схожі.

— Та насправді я такий самий, як і вони.

— Офіцери нічого не бачать.

— Деякі бачать. Деякі такі чутливі, що їм ще гірше, ніж нам.

— Таких небагато.

— Річ не в освіті чи грошах. Тут щось інше. Такі люди, як Пассіні, навіть маючи освіту або гроші, все одно б не захотіли бути офіцерами. І я б не захотів.

— Ви ж ніби в ранзі офіцера. І я офіцер.

— Не зовсім так. Та й ви навіть не італієць. Ви іноземець. Але ви ближчий до офіцерів, ніж до рядових.

— А в чому різниця?

— Мені не легко пояснити. Є люди, яких тягне воювати. У цій країні таких багато. А є люди, які не хочуть воювати.

— Але ті перші їх примушують.

— Так.

— І я їм допомагаю.

— Ви іноземець. І патріот.

— А ті, що не хочуть воювати? Можуть вони спинити війну?

— Я не знаю.

Він знову подивився у вікно. Я стежив за його обличчям.

— Чи хоч колись вони могли її спинити?

— Вони недостатньо об'єднані, щоб щось зупиняти, а коли й об'єднуються, то їх зраджують вожді.

— Тоді це безнадійно?

— Нема нічого безнадійного. Хоч іноді я й сам втрачаю надію. Завжди намагаюся не втратити надію, але інколи не можу.

— Може, війна таки скінчиться.

— Хочу в це вірити.

— І що ви тоді зробите?

— Можливо, повернуся в Абруццо.

Його смагляве обличчя раптом засвітилося радістю.

— Ви так любите Абруццо?

— Так, дуже люблю.

— То вам слід туди поїхати.

— Я був би найщасливішим. Якби міг там жити, любити Бога і служити Йому.

— І бути шанованим, — сказав я.

— Так, і бути шанованим. Чому б ні?

— Нема причин. Ви мусите бути шанованим.

— Річ не в тому. Просто в моїх краях само собою зрозуміло, що людина може любити Бога. З неї ніхто не глузуватиме.

— Я розумію.

Він глянув на мене й усміхнувся.
— Ви розумієте, але Бога не любите.
— Ні.
— Зовсім Його не любите? — запитав він.
— Інколи я Його боюсь уночі.
— Вам треба Його полюбити.
— Я мало кого люблю.
— Ні, — сказав він. — Ви любите. Але ті ночі, про які ви розповідали. Це не любов. Це тільки пристрасть і хіть. Коли ви любите, то хочете зробити щось добре. Хочете пожертвувати собою. Хочете служити.
— Я так не люблю.
— Ви ще полюбите. Я знаю. І будете тоді щасливі.
— Я й так щасливий. Завжди був щасливий.
— Це зовсім інше. Не можете про це знати, аж поки воно не станеться.
— Ну, — сказав я. — То я вам розкажу, якщо колись це станеться.
— Я тут засидівся й забагато наговорив. — Він явно цим за-непокоївся.
— Ні. Ще не йдіть. А що тоді з любов'ю до жінок? Якби я справді полюбив якусь жінку, я б також це звідав?
— Я цього не знаю. Ніколи не любив жінку.
— А свою матір?
— Так, свою матір я мав би любити.
— А Бога ви любили завжди?
— Відколи був маленьким хлопцем.
— Ну, — сказав я. Не знав, що до цього додати. — Ви ще й досі молодик, — сказав я.
— Молодик, — сказав він. — Але називайте мене отцем.
— З чемності.
Він усміхнувся.

— Я справді мушу йти, — сказав він. — Вам ще щось від мене потрібно? — запитав він з надією.

— Ні. Тільки поговорити.

— Я передам від вас вітання всім у їдальні.

— Дякую вам за такі гарні дарунки.

— Дурнички.

— Приходьте ще до мене.

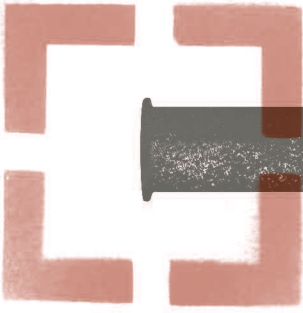
— Добре. До побачення, — він поплескав мене по руці.

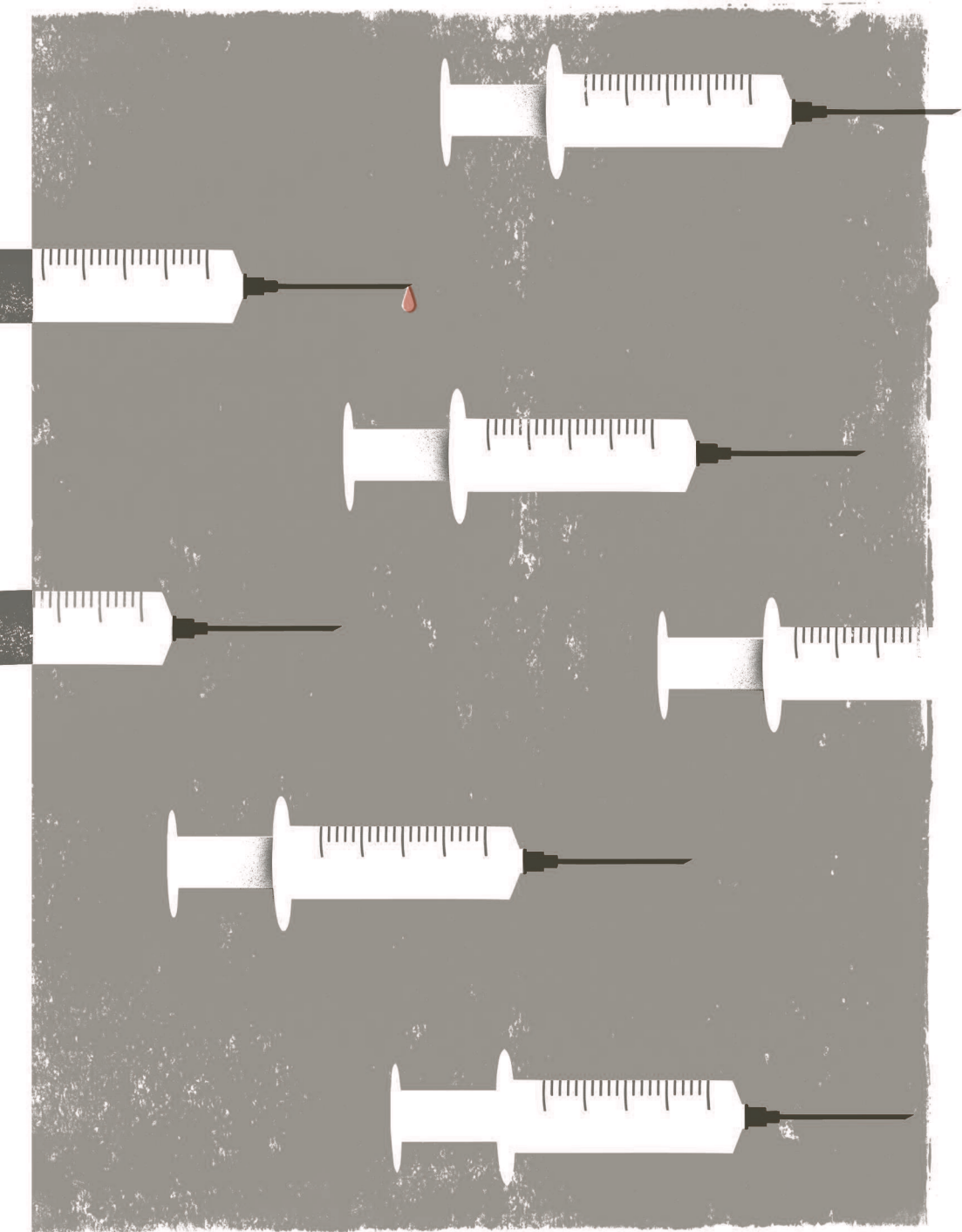
— Бувайте, — сказав я місцевою говіркою.

— *Ciao*, — повторив він.

У кімнаті було темно, а санітар, який сидів у ногах біля ліжка, підвівся й вийшов разом зі священником. Мені він дуже подобався, і я мав надію, що колись він зможе таки повернутися в Абруццо. У офіцерській їдальні з ним жахливо поводитися, і хоч він сприймав це з гідністю, я уявляв, як добре було б йому в себе вдома. Він розповідав мені, що в Капракотті в річечці поза містом водиться форель. А вночі там було заборонено грати на флейті. Коли юнаки співають серенади, їм тільки на флейті не можна грати. Я спитав чому. Бо дівчатам шкідливо слухати вночі флейту. Усі селяни називають вас «паном-господарем» і при зустрічі скидають шапки. Його батько щодня полював і зупинявся перекусити в селянських хатах. Там це вважали за честь. Іноземець має право полювати тільки тоді, коли надасть свідоцтво про те, що ніколи не був під арештом. На Гран-Сассо-д'Італія водяться ведмеді, але то вже далеченько звідти. Симпатичне містечко Аквіла. Літні ночі прохолодні, а весна в Абруццо найчарівніша в цілій Італії. А восени дуже приємно полювати у каштанових гаях. Там чудове птаство, відгодоване на виноградниках, і вам ніколи не треба дбати про харчі, бо місцеві селяни вважатимуть за честь, якщо ви пообідаєте з ними разом в їхній хаті.

Минув якийсь час, і я заснув.

РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ

Палата була подовгаста, з вікнами праворуч і дверима в кінці, що вели до перев'язочної. Той ряд ліжок, де лежав я, стояв навпроти вікон, а другий, попід вікнами, навпроти стіни. Лежачи на лівому боці, можна було бачити двері перев'язочної. У кінці палати були ще одні двері, через які інколи заходили люди. Якщо хтось мав померати, його ліжко огороджували ширмою, щоб ніхто цього не бачив, і з-під ширми виднілися тільки черевики й обмотки лікарів та санітарів, а інколи наприкінці долинав шепіт. Тоді з-за ширми виходив священик, після чого туди заходили санітари й виносили накритого ковдрою небіжчика, несли його проходом поміж ліжками, а хтось складав і забирав геть ширму.

Того ранку відповідальний за нашу палату майор запитав, чи зміг би я завтра вирушити в дорогу. Я відповів, що зміг би. Він сказав, що в такому разі мене відправлять з самого ранку. Сказав, що мені краще переїхати тепер, поки не стало занадто спекотно.

Коли тебе піднімали з ліжка, щоб нести до перев'язочної, можна було визирнути у вікно й побачити в саду нові могили. За дверима, що вели в садок, сидів солдат, який майстрував хрести й писав на них прізвища, чини й назви полків тих, хто був там похований. А ще він виконував різні доручення поранених і у вільний час зробив мені запальничку з порожньої гільзи від

австрійської гвинтівки. Лікарі були дуже приємні і добре знали свою справу. Вони хотіли перевезти мене в Мілан, бо там були кращі рентгенівські апарати, а після операції до мене могли застосувати механотерапію. Я теж волів би опинитися в Мілані. А лікарі намагалися чимшвидше нас усіх звідси виписати й відправити в тил, бо їм будуть потрібні вільні ліжка, коли почнеться наступ.

Останнього вечора напередодні мого від'їзду з польового госпіталю мене відвідав Рінальдї разом із майором з офіцерської їдальні. Вони сказали, що мене повезуть у щойно відкритий у Мілані американський госпіталь. З Америки мали прислати декілька санітарних загонів, і цей госпіталь мав обслуговувати їх та всіх інших американців, що служать у Італії. Таких було чимало в Червоному Хресті. Штати оголосили війну Німеччині, але не Австрії.

Італійці були переконані, що Америка оголосить війну й Австрії теж, і були дуже втішені приїздом будь-яких американців, хоч би й з Червоного Хреста. Запитували в мене, чи не думаю я, що президент Вілсон оголосить війну Австрії, і я казав, що це все справа кількох днів. Я не знав, чим нам завинила Австрія, але за логікою речей, якщо ми вже оголосили війну Німеччині, то мали б оголосити й Австрії. Мене ще питали, чи ми оголосимо війну Туреччині. Я казав, що сумніваюся в цьому. *Turkey* англійською — це й Туреччина, й індик, якого ми їмо на День Подяки, тож я сказав, що турки — наша національна гордість, але цей жарт було важко витлумачити італійською, й усі так спантеличено й підозріло на мене глянули, що я сказав так, мабуть, ми оголосимо війну й Туреччині. А Болгарії? Ми вже хильнули по кілька склянок бренді, і я сказав, що так, авжеж, спочатку Болгарії, а тоді ще й Японії. Але ж Японія, сказали вони, союзниця Англії. Не можна довіряти триклятим англійцям. Японці зазіхають

на Гаваї, сказав я. А де ті Гаваї? У Тихому океані. А чого японці на них зазіхають? Та вони й не дуже зазіхають, сказав я. Це все пусті балачки. Японці — це чудова маленька нація, що полюбляє танці й легенькі вина. Як і французи, сказав майор. Ми заберемо у французів Ніццу й Савойю. А ще заберемо Корсику й усе Адриатичне узбережжя, сказав Рінальдї. Італія поверне собі велич Риму, сказав майор. Мені Рим не подобається, сказав я. Там гаряче й повно бліх. Ти що, не любиш Рим? Так, я люблю Рим. Рим — це мати всіх народів. Ніколи не забуду, як Ромул смоктав Тибр. Що? Нічого. Поїхали всі в Рим.

Їдьмо просто зараз і не вертаймося ніколи. Рим — чудове місто, сказав майор. Мати й батько народів, сказав я. *Roma* жіночого роду, сказав Рінальдї. Не може бути батьком. А хто ж тоді батько, Святий Дух? Не богохульствуй. Я не богохульствую, я хочу мати інформацію. Ти впився, малий. А хто мене напоїв? Я напоїв, сказав майор. Напоїв, бо люблю вас і тому, що Америка вступила у війну. По саме нікуди, сказав я. Ти зранку їдеш, малий, сказав Рінальдї. У Рим, сказав я. Ні, в Мілан. У Мілан, сказав майор, де «Кришталевий Палац», «Кова», Кампарі, Біффі, галерея. Щасливчик ви. У «Гран Італію», сказав я, де позичу грошей у Джорджа. У «Ла Скалу», сказав Рінальдї. Ходитимеш у «Ла Скалу». Щовечора, сказав я. Щовечора вам буде не по кишені, сказав майор.

Дуже дорогі квиточки. Я випишу переказний вексель на свого діда, сказав я. Що? Переказний вексель. Він змусить його оплатити, або мене посадять. Містер Каннінґем у банку зробить це мені. Я живу з тих векселів. Як може дідусь запроторити у в'язницю внука-патріота, котрий віддає життя за Італію? Хай живе американський Гарібальді, сказав Рінальдї. Слава векселям, сказав я. Не треба так кричати, сказав майор. Нас уже багато разів просили не кричати. Ви справді завтра їдете, Федеріко? Кажу ж вам, його везуть у американський госпіталь, сказав Рінальдї. До

чарівних медсестричок. Не те, що бородаті санітари у польовому госпіталі. Так-так, сказав майор, я знаю, що його везуть у американський госпіталь. Мені не заважають їхні бороди, сказав я. Кому подобається борода, нехай собі відрощує. А чому б вам не відпустити бороду, *Signor Maggiore*? Вона не влізе в протигаз. Та чого, влізе. Що завгодно влізе в протигаз. Я раз наглявав у протигаз. Не галасуй, малий, сказав Рінальдї. Ми всі знаємо, що ти був на фронті. Ой, як добре з тобою, малий, що я без тебе робитиму? Мусимо вже йти, сказав майор. Бо починаються сентименти. Чуєш, я маю для тебе несподіванку. Твоя англійка. Знаєш? Англійка, до якої ти бігав щовечора в їхній госпіталь? Вона також їде в Мілан. Вона і ще одна їдуть у американський госпіталь. Там ще немає медсестер з Америки. Я нині розмовляю з начальником їхнього *riparto*. У них тут на фронті забагато жінок. Декого відправляють назад. Як тобі це подобається, малий? Нормально. Так? Будеш жити у великому місті й обійматися зі своєю англійкою. І чого ж це мене не поранило? Може, ще поранить, сказав я. Мусимо йти, сказав майор. Ми тут п'ємо, кричимо й не даємо спокою Федеріко. Не йдіть. Ні, мусимо йти. До побачення. Щастя тобі. Усього доброго. *Ciaou. Ciaou. Ciaou*. Швидше повертайся, малий. Рінальдї поцілував мене. Від тебе смердить лізолом. Бувай, малий. До побачення. Усього доброго. Майор поплескав мене по плечу. Вони навшпиньки вийшли геть. Я був п'яний як чіп, але відразу заснув.

Наступного ранку ми вирушили до Мілана і прибули туди через дві доби. Подорож була жахлива. Перед Местре ми довго простояли на запасній колії, й дітлахи підбігали та зазирали всередину. Я вислав одного малого по пляшку коньяку, але він повернувся і сказав, що є тільки граппа. Я звелів йому купити граппу, і коли він прибіг, дав йому решту грошей, а тоді напився разом з моїм сусідом, і проспав зупинку у Віченці, після

чого прокинувся й виблював просто на підлогу. Нічого страшного, бо сусід мій перед тим уже кілька разів блював на підлогу. Після цього я думав, що помру від спраги, тож на сортувальній станції у Вероні я гукнув солдата, що походжав повз вагони, і він приніс мені води. Я розбудив Жоржетті, того сусіда, з яким ми разом пили, й запропонував йому трохи води. Він попросив полити йому на плечі і знову заснув. Солдат відмовився брати монету, яку я йому давав, і приніс мені соковитий помаранч. Я смоктав його, випльовуючи м'якуш, і дивився, як солдат походить вздовж вантажного вагона навпроти, а тоді наш поїзд смикнувся й рушив далі.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Ранесенько ми прибули в Мілан, і нас вивантажили на товарній станції. Санітарна карета відвезла мене до американського госпіталю. Лежачи в машині на ношах, я не міг визначити, які райони міста минаємо, та коли вже ноші витягли, я побачив ринок і відчинену винарню, де підмітала дівчина. Вулицю поливали, і скрізь пахло ранковою свіжістю. Санітари поклали ноші на землю й зайшли всередину. Повернулися разом зі швейцаром. Той мав сиві вуса, був у форменному кашкеті й сорочці. Ноші не влазили в ліфт, і вони сперечалися, чи краще зняти мене з нош і завезти вгору ліфтом, чи нести ноші сходами. Я прислухався до їхньої суперечки. Вирішили везти ліфтом. Мене підняли з нош.

— Не кваптеся, — сказав я. — Обережно.

У ліфті було тісно, і коли мої ноги зігнулися, я відчув гострий біль.

— Випростайте мені ноги, — сказав я.

— Не можемо, *Signor Tenente*. Тут нема місця. — Той, хто це казав, підтримував мене рукою, а я обхопив його за шию. Його віддих смердів сумішшю часнику й червоного вина.

— Не шарпай там, — сказав другий санітар.

— А хто шарпає, сучий сину!

— Кажу тобі, не шарпай, — повторив санітар, що тримав мені ноги.

Я бачив, як зачинилися дверцята ліфта, затраснулася решітка, і швейцар натиснув кнопку четвертого поверху. Він мав стурбований вигляд. Ліфт поволі поповз угору.

— Тяжко? — запитав я санітара, що відгонив часником.

— Нічого, — сказав він. Його обличчя спітніло, і він лише кречкав. Ліфт поволі їхав угору, а тоді зупинився. Санітар, що тримав мені ноги, відчинив дверцята й вийшов назовні. Ми опинилися на сходовому майданчику. Там було кілька дверей з мідними ручками. Той, що тримав мої ноги, натиснув кнопку дзвінка. Ми чули, як задзеленчало за дверима. Ніхто не вийшов. Тоді піднявся сходами швейцар.

— Де вони всі? — запитали санітари.

— Не знаю, — сказав швейцар. — Вони сплять унизу.

— Знайдіть когось.

Швейцар подзвонив, тоді постукав, а тоді відчинив двері й зайшов.

Повернувся з якоюсь літньою жінкою в окулярах. Мала розкуйовджене волосся, що мало не падало їй на очі, і була вбрана в форму медсестри.

— Я не розумію, — сказала вона. — Не розумію по-італійському.

— Я розмовляю англійською, — сказав я. — Їм треба, щоб мене десь поклали.

— Палати не готові. Ми ще нікого не чекали. — Вона поправила волосся й короткозоро примружилась на мене.

— Покажіть їм будь-яку кімнату, де можна мене покласти.

— Я не знаю, — сказала вона. — Ми ж не чекали пацієнтів. Я не можу просто взяти й покласти вас у будь-яку кімнату.

— Покладіть де завгодно, — сказав я. А тоді звернувся італійською до швейцара: — Знайдіть якусь порожню кімнату.

— Вони всі порожні, — сказав швейцар. — Ви тут перший пацієнт. — Він тримав у руках кашкет і дивився на підстаркувату медсестру.

— Заради Христа, та покладіть мене нарешті в якусь кімнату. — Біль у зігнутих ногах ставав дедалі нестерпніший і я відчував, як він пронизує наскрізь кістку. Швейцар знову зайшов усе-редину, сивоволоса жінка рушила слідом, а тоді він квапливо повернувся. — Ходіть за мною, — сказав він. Мене понесли довгим коридором до кімнати зі спущеними шторами, де пахло новими меблями. Там стояло ліжко й велика дзеркальна шафа. Мене поклали на це ліжко.

— Не можу дати простирадла, — сказала жінка. — Вони всі під замком.

Я нічого їй не сказав.

— У мене в кишені гроші, — сказав я швейцару. — В отій, що застебнута на гудзик. — Швейцар витягнув гроші. Двоє санітарів стояли біля ліжка, тримаючи в руках кашкети. — Дайте кожному по п'ять лір і п'ять візьміть собі. Мої папери в другій кишені. Можете віддати їх сестрі.

Санітари віддали честь і подякували.

— Бувайте, — сказав я їм. — І дуже вам дякую. — Вони знову віддали честь і пішли.

— Ці папери, — сказав я медсестрі, — моя історія хвороби з описом поранення й лікування.

Жінка взяла папери й розглянула крізь окуляри. Там були три складені аркуші.

— Я не знаю, що з цим робити, — сказала вона. — Я не читаю по-італійськи. І нічого не можу робити без розпоряджень лікаря. — Вона почала плакати й запхала папери в кишеню фартуха. — Ви американець? — запитала вона крізь сльози.

— Так. Покладіть, будь ласка, папери на столик біля ліжка.

У кімнаті було тьмяно і прохолодно. Лежачи на ліжку, я бачив у другому кінці кімнати велике дзеркало, але мені не було видно, що в ньому відбивається. Швейцар стояв біля ліжка. Він мав симпатичне обличчя і здавався дуже добрим.

— Ви можете йти, — сказав я йому. — Ви теж, — сказав я сестрі. — Як вас звати?

— Місіс Вокер.

— Можете йти, місіс Вокер. Я спробую заснути.

Я залишився в кімнаті сам. Тут було прохолодно і не пахло лікарнею. Матрац був твердий і зручний, і я лежав, не рухаючись, майже не дихаючи, втішено відчуваючи, як потроху вщухає біль. За якийсь час мені захотілось попити води, я намацав біля ліжка дзвінок на шнурочку, подзвонив, але ніхто так і не прийшов. Тоді я заснув. Прокинувшись, я роззирнувся. Крізь віконниці пробивалося сонячне світло. Я бачив величеньку шафу, голі стіни і два стільці. Мої ноги в брудних бинтах були простягнуті на ліжку. Я намагався не рухати ними. Мене мучила спрага, тож я простяг руку до дзвінка й натиснув кнопку. Почув, як відчинилися двері, глянув туди й побачив іншу медсестру. Була молода і вродлива.

— Доброго ранку, — сказав я.

— Доброго ранку, — привіталася вона й підійшла до ліжка. — Нам так і не вдалося викликати лікаря. Він поїхав на озеро Ко-мо. Ніхто ж не знав, що привезуть пацієнта. А що з вами сталося?

— Мене поранило. Коліна, ступні, і голову теж зачепило.

— Як ваше прізвище?

— Генрі. Фредерік Генрі.

— Зараз я вмию вас. Але не можна перебинтовувати, поки не приїде лікар.

— Чи є тут міс Барклі?

— Ні. Такої тут немає.

— А хто була та жінка, що розплакалась, коли мене привезли?

Сестра засміялася. — Це місіс Вокер. Вона чергувала вночі й задрімала. Не думала, що когось привезуть.

Так розмовляючи, вона мене роздягла, і коли на мені вже нічого не було, крім бинтів, почала обмивати, легенько і вправно. Це було дуже приємно. Голова моя теж була забинтована, але вона помила й там скраєчку.

— Де вас поранило?

— На Ізонцо, північніше Плави.

— А де це?

— На північ від Горіції.

Я бачив, що всі ці назви для неї незнайомі.

— Вам дуже болить?

— Ні. Вже не дуже.

Вона вклала мені до рота термометр.

— Італійці ставлять під пахву, — сказав я.

— Не розмовляйте.

Коли вона витягла термометр, подивилася й одразу його струснула.

— Яка температура?

— Ви не повинні цього знати.

— Але скажіть.

— Майже нормальна.

— У мене ніколи не буває жару. Хоча в ногах повно старого заліза.

— Тобто?

— Там повно осколків міни, старих гвинтів, пружин від матраца й іншого барахла.

Вона похитала головою й усміхнулася.

— Якби у ваших ногах були якісь сторонні предмети, почалося б запалення й підскочила б температура.

— Ну, добре, — сказав я. — Побачимо, що з них витягнуть.

Вона вийшла з кімнати й повернулася з тією літньою сестрою, що чергувала вночі. Разом вони перестелили постіль, залишаючи мене на ліжку. Це була нова і дуже приємна для мене процедура.

— Хто цим усім завідує?

— Міс Ван Кемпен.

— І скільки тут медсестер?

— Лише ми дві.

— І більше не буде?

— Ще мають приїхати.

— І коли?

— Не знаю. Ви щось занадто цікаві, як на хворого хлопця.

— Я не хворий, — сказав я. — Я поранений.

Вони закінчили перестеляти постіль, і тепер я лежав на чистому гладенькому простирадлі, накритий зверху ще одним. Міс Вокер пішла і принесла піжамну куртку. Вони вбрали її на мене, і я відчув себе охайним і гарно вдягненим.

— Ви неймовірно люб'язні зі мною, — сказав я. Сестра, яку звали міс Гейдж, захихотіла. — Чи міг би я попити водички? — запитав я.

— Звичайно. А потім поснідаєте.

— Я не хочу снідати. А чи не могли б ви, будь ласка, відчинити віконниці?

У кімнаті було тьмяно, а коли відчинили віконниці, її залило яскравим сонячним світлом, і я міг бачити балкон, а за ним черепичні дахи й димарі будинків. А понад дахами я бачив білі хмарини і неймовірно синє небо.

— Не знаєте, коли приїдуть інші сестри?

— А що таке? Хіба ми погано вами опікуємось?

— Ви дуже люб'язні.

— Хочете скористатися судом?

— Спробую.

Вони допомогли мені, підняли й потримали, але нічого не вийшло. Пізніше я лежав собі й дивився крізь відчинені двері на балкон.

— А коли прийде лікар?

— Коли повернеться. Ми вже дзвонили на озеро Комо, щоб викликати його.

— А що, інших лікарів немає?

— Він наш госпітальний лікар.

Міс Гейдж принесла глечик з водою і склянку. Я випив три склянки, а тоді вони мене залишили, я трохи дивився у вікно, а потім заснув. Пізніше трохи пообідав, а пополудні до мене прийшла завідувачка, міс Ван Кемпен. Я не сподобався їй, а вона мені. Була невисока на зріст, занадто прискіплива й зарозуміла. Ставила багато питань, явно вважаючи мою службу в італійців ганебною.

— Чи можете ви давати мені до їжі вино?

— Тільки за лікарським приписом.

— То я не можу пити, поки він не прийшов?

— Це виключено.

— Гадаєте, що він колись з'явиться?

— Ми йому дзвонили на озеро Комо.

Вона вийшла, а тоді повернулася міс Гейдж.

— Чому ви так грубо повелися з міс Ван Кемпен? — запитала вона, вправно виконавши якусь процедуру.

— Я цього не хотів. Але вона така пихата.

— Вона сказала, що ви були зухвалий і грубий.

— Неправда. Але що це за госпіталь без лікаря?

— Він має приїхати. Йому вже дзвонили на озеро Комо.

— А що він там робить? Купається?

— Ні. У нього там клініка.

— Чому тоді не візьмуть іншого лікаря?

— Тихенько. Тихо. Будьте чемним хлопчиком, і він приїде.

Я послав по швейцара, і коли він прийшов, попросив італійською, щоб купив мені у винарні пляшчину «Чінзано», флягу к'янти й вечірні газети. Він пішов і приніс загорнуті в газети пляшки, тоді розгорнув їх, відкоркував на моє прохання і поставив вино й вермут під ліжку. Мене залишили самого, тож я лежав собі в ліжку й переглядав газети, читаючи новини з фронту, списки загиблих офіцерів і отриманих ними нагород, а тоді дістав з-під ліжка пляшку «Чінзано», поставив собі на живіт, відчуваючи холодне скло, і попивав маленькими ковточками, після чого знову притискав дно пляшки до живота, від чого там залишалися круглі відбитки, і дивився, як темніє небо над міськими дахами. Кружляли ластівки, і я дивився на них і на дрімлюг, що літали понад дахами, і попивав «Чінзано». Міс Гейдж принесла мені ег-ног у склянці. Коли вона зайшла, я сховав пляшку з вермутом за ліжку.

— Міс Ван Кемпен додала сюди трохи хересу, — сказала вона. — Не треба їй грубіянити. Вона вже немолода, а завідувати госпіталем — це велика відповідальність. Місіс Вокер уже застара, і з неї мало користі.

— Вона чудова жінка, — сказав я. — Подякуйте їй від мене.

— Я зараз принесу вам вечерю.

— Не кваптеся, — сказав я. — Я не голодний.

Коли вона принесла тацю й поставила на столик біля ліжка, я їй подякував і з'їв трохи вечері. Надворі вже стало зовсім темно, і я бачив, як по небу снували промені прожекторів. Дивлячись на них, я й заснув. Я міцно спав, прокинувшись тільки одного разу, переляканий і спітнілий, після чого знову заснув, намагаючись не повертатися в той кошмарний сон. Знову прокинувся ще вдосвіта, слухав, як співають півні, і не міг більше спати, аж поки почало розвиднятися. Я відчував утому, і коли вже цілком розвиднілося, я знову заснув.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Коли я прокинувся, палату заливало яскраве сонячне світло. Мені здалося, що я знову на фронті, і я розпростерся на ліжку. Відчув біль у ногах, побачив, що вони й далі обмотані брудними бинтами, і зрозумів, де я. Сягнув рукою по шнурок для дзвінка й натиснув кнопку. Почув, як задзеленчав дзвінок у коридорі, а тоді в коридорі затупотіли гумові підшви. Це була міс Гейдж, яка при яскравому сонячному світлі виглядала трохи старшою і не такою вродливою.

— Доброго ранку, — сказала вона. — Вам добре спалося?

— Так. Дуже вам дякую, — сказав я. — Чи не могли б ви закликати сюди перукаря?

— Я вже заходила до вас, і ви спали, тримаючи в руках оце.

Вона відкрила дверцята шафи й показала мені пляшку з вермутом. Вона була майже порожня.

— Я сховала сюди й ту іншу пляшку, що була під ліжком, — сказала вона. — Чому ви не попросили, щоб я принесла склянку?

— Я думав, що ви забороните мені пити.

— Я б і сама з вами випила.

— Славна ви дівчина.

— Вам не варто пити самому, — сказала вона. — Більше цього не робіть.

— Добре.

— Приїхала міс Барклі, ваша знайома, — сказала вона.

— Справді?

— Так. Мені вона не подобається.

— Ще сподобається. Вона надзвичайно приємна.

Вона похитала головою. — Я в цьому не сумніваюся. Можете трохи посунутися в цей бік? Так добре. Я вас помію перед сніданком. — Вона вмила мене наміленою ганчіркою й теплою водою. — Нахиліть трохи плечі, — сказала вона. — Так добре.

— Чи міг би перукар прийти ще перед сніданком?

— Я вишлю по нього швейцара. — Вона вийшла, а тоді знову повернулася. — Він пішов по нього, — сказала вона й опустила ганчірку в миску з водою.

Перукар прийшов разом зі швейцаром. Це був чоловік років п'ятдесяти з підкрученими вгору вусами. Міс Гейдж закінчила поратися біля мене й вийшла, а перукар намилив мені лице й заходився голити. Був дуже поважний і утримувався від розмови.

— У чому справа? Немає жодних новин? — запитав я.

— Яких новин?

— Яких завгодно. Що діється в місті?

— Іде війна, — сказав він. — Скрізь ворожі вуха.

Я подивився на нього. — Не рухайте, будь ласка, обличчям, — сказав він, і далі голячи. — Я вам нічого не скажу.

— Що з вами таке? — запитав я.

— Я італієць. І з ворогом не спілкуватимуся.

Я не наполягав. Якщо він схибнутий, то краще нехай якомога швидше забереться геть зі своєю бритвою. Я зиркнув на нього, намагаючись пильніше придивитися. — Стережіться, — сказав він. — Я маю гостру бритву.

Коли він скінчив, я розрахувався з ним і дав півліри на чай. Він повернув монети.

— Не візьму. Я не на фронті. Але я італієць.

— Ідіть звідси до бісової матері.

— З вашого дозволу, — сказав він, загортаючи в газету бритви. А тоді пішов, залишивши п'ять мідних монеток на столику біля ліжка. Я подзвонив. Зайшла міс Гейдж. — Будьте ласкаві, чи не могли б ви покликати швейцара?

— Гарзд.

Зайшов швейцар. Він ледве стримував сміх.

— Той перукар божевільний, чи як?

— Ні, *signorino*. Він помилився. Добре мене не зрозумів, і йому здалося, ніби я сказав, що ви австрійський офіцер.

— Он як, — сказав я.

— Го-го-го, — загоготав швейцар. — Такий кумедний. Казав, що варто вам було смикнутися, і він би... — він чиркнув себе пальцем по горлу.

— Го-го-го, — не годен був він зупинитися від реготу. — А тоді я кажу йому, що ви не австріяк. Го-го-го.

— Го-го-го, — сердито перекирив я його. — Дуже було б кумедно, якби він перерізав мені горлянку. Го-го-го.

— Ні, *signorino*. Ні-ні. Він до смерті налякався австріяка. Го-го-го.

— Го-го-го, — буркнув я. — Забирайтеся звідси.

Він вийшов, і було чутно, як він регоче в коридорі. А тоді я почув, як хтось сюди йде. Я подивився на двері. Це була Кетрін Барклі.

Вона зайшла в палату й рушила до ліжка.

— Вітаю, дорогенький, — сказала вона. Була напрочуд свіжа, юна і прекрасна. Здається, я ще в житті не бачив такої краси.

— Привіт, — сказав я. Побачивши Кетрін, я відчув, що кохаю її. Усе в мені немовби перевернулося. Вона озирнулася на двері,

побачила, що там нікого немає, а тоді присіла на край ліжка, нахилилася й поцілувала мене. Я притулив її до себе, поцілував і відчув, як калатає її серце.

— Солодка моя, — сказав я. — Як чудово, що ти приїхала.

— Та це було не важко. Важче буде, мабуть, залишитися.

— Ти мусиш залишитися, — сказав я. — Ой, яке ж ти чудо. — Вона доводила мене до нестями. Не міг повірити, що вона справді тут, і міцно притискав її до себе.

— Ти не повинен, — сказала вона. — Ти ще ж не одужав.

— Я вже. Давай-но.

— Ні. Ти ще не зовсім зміцнів.

— Так. Я зміцнів. Так. Прошу.

— А ти мене кохаєш?

— Кохаю, дуже. Я шаленію від тебе. Давай, будь ласка.

— Відчуй, як б'ються наші серця.

— Та я не дбаю про серця. Я хочу тебе. Я просто божеволію від тебе.

— І справді мене кохаєш?

— Годі тобі вже про це. Давай. Будь ласка. Прошу тебе, Кетрін.

— Гарзд, але тільки на хвилинку.

— Добре, — сказав я. — Зачини двері.

— Не можна. Ти не повинен.

— Ходи до мене. Не говори. Давай, будь ласка.

Кетрін сіла на стілець біля ліжка. Двері в коридор були прочинені. Шал минув, і мені було краще, ніж будь-коли в житті.

Вона спитала:

— Тепер ти віриш, що я тебе кохаю?

— Ой, яка ти чудова, — сказав я. — Ти мусиш залишитися. Тебе не можуть відправити звідси. Я шалено тебе кохаю.

— Нам треба бути дуже обачними. Це було якесь божевілля. Не можемо таке робити.

— Можемо вночі.

— Нам треба бути дуже обачними. Ти теж маєш бути обачним на людях.

— Я буду.

— Ти повинен. Солодкий ти мій. Ти справді мене кохаєш, так?

— Не кажи цього знову. Ти не уявляєш, що тоді зі мною діється.

— Я буду тоді обережна. Не хочу, щоб ти знову втратив голову. А тепер я мушу йти, дорогенький мій, справді.

— Відразу повертайся.

— Прийду, коли зможу.

— До зустрічі.

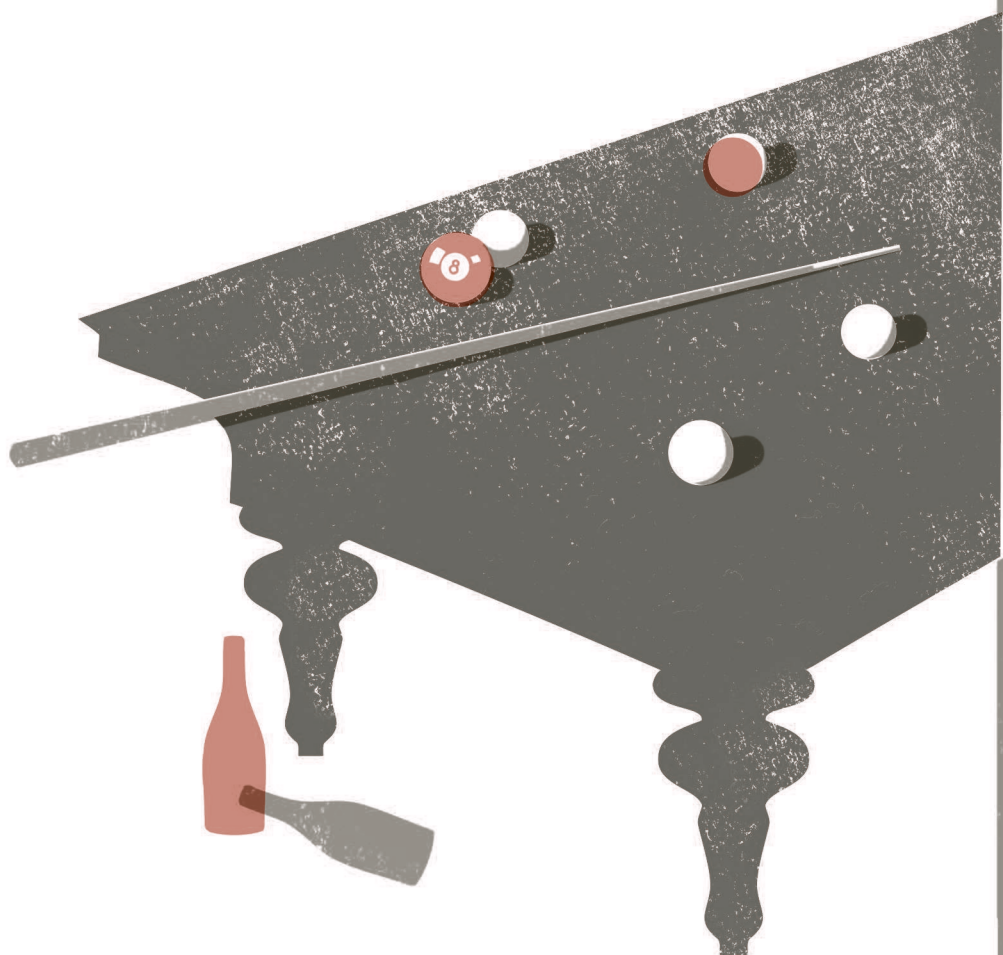
— До зустрічі, любий.

Вона пішла. Бог свідок, що я не хотів закохуватися в неї. Ні в кого я не хотів закохуватися. Але Бог свідок, що я таки закохався, і ось тепер я лежав на ліжку в госпітальній палаті в Мілані, і про що я тільки не думав, але мені було неймовірно добре, і врешті-решт до палати зайшла міс Ґейдж.

— Уже їде лікар, — сказала вона. — Він подзвонив з озера Комо.

— І коли він буде тут?

— Сьогодні під вечір.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Нічого не відбулося до підвечір'я. Лікар виявився миршавеньким і тихим коротуном, якого явно бентежила вся ця війна. Не приховуючи своєї вишуканої огиди, він делікатно витягнув з моїх стегон чимало дрібненьких сталевих скалок. Він застосовував місцеву анестезію, називаючи це знеболювальне «снігом», від якого тканини заморожувалися, і біль відчувався лише тоді, коли зонд, скальпель чи пінцет заходили глибше, під заморожену частину тіла. Про це миттєво свідчила реакція пацієнта, тому невдовзі лікар забув про свою витончену делікатність і заявив, що найкраще мені зробити рентген. Зондування не дало задовільних результатів, сказав він.

На рентген мене повезли в головний госпіталь, *Ospedale Maggiore*, і лікар, який його робив, був темпераментний, вправний і безжурний. Пацієнта підтримували за плечі, щоб він сам міг бачити на екрані великі сторонні предмети у своєму тілі. Знімки мали прислати згодом. Лікар попросив, щоб я написав у його кишеньковому блокнотику своє прізвище, номер полку і мої враження. Він заявив, що сторонні предмети були гідкі, паскудні й мерзенні. А австріяки просто сучі сини. Скількох я вбив? Я нікого не вбивав, але хотів його потішити, тому сказав, що вбив їх море. Зі мною була міс Гейдж, і лікар обняв її за стан і сказав, що вона

чарівніша за Клеопатру. Чи вона це зрозуміла? Клеопатра колись царювала в Єгипті. Так, Бог свідок, що чарівніша. Ми повернулися до свого маленького госпіталю в санітарній кареті, і після того, як мене багато разів піднімали з нош, я врешті-решт знову був нагорі, у своєму ліжку. Знімки принесли вже по обіді, той лікар Богом присягався, що надішле їх того ж дня, і виконав обіцянку. Кетрін Барклі показала їх мені. Вони були в червоних конвертах, вона витягала їх звідти, підносила до світла, і ми їх разом розглядали.

— Це твоя права нога, — сказала вона, а тоді поклала знімок у конверт. — А це ліва.

— Сховай їх, — сказав я, — і ходи до ліжка.

— Не можу, — сказала вона. — Я тільки принесла їх на секундочку, щоб показати тобі.

Вона пішла, а я й далі лежав. Було гаряче, і мені вже остогидло лежати в ліжку. Я послав швейцара по газети, всі, які будуть.

Перш ніж він повернувся, до палати зайшли троє лікарів. Я вже зауважив, що всі бездарні лікарі мають тенденцію ходити гуртом і консультиватися одне з одним. Лікар, що не годен вирізати вам належним чином апендицит, порекомендує вам лікаря, який не здатний видалити як слід мигдалики. Оці троє й були такими лікарями.

— А ось і наш молодий чоловік, — сказав госпітальний лікар з делікатними руками.

— Як ся маєте? — сказав високий і худючий лікар-бородань. Третій лікар, що тримав у руках червоні конверти з рентгенівськими знітками, нічого не сказав.

— Знімемо пов'язки? — запитав лікар-бородань.

— Звичайно. Сестричко, прошу зняти пов'язки, — сказав міс Гейдж госпітальний лікар. Мій Гейдж розбинтувала мене. Я подивився на свої ноги. У польовому госпіталі вони нагадували не надто свіжий фарш для гамбургера. Тепер вони вкрилися

струпом, коліно набрякло й побіліло, литка розм'якла, але, принаймні, вже не було гною.

— Дуже чисто, — сказав госпітальний лікар. — Чисто й гарно.

— Гм, — сказав лікар-бородань. Третій лікар зазирнув через плече госпітального лікаря.

— Прошу порухати коліном, — сказав лікар-бородань.

— Я не можу.

— Перевіримо суглоби? — запитав лікар-бородань. Він мав на рукаві, крім трьох зірочок, ще й смужку. А отже, був у ранзі капітана.

— Звичайно, — сказав госпітальний лікар. Двоє з них взяли мене обережно за праву ногу й зігнули її.

— Боляче, — сказав я.

— Так. Так. Ще трохи, колего.

— Та годі вже. Більше не згинається, — сказав я.

— Рухливість обмежена, — сказав капітан. Він випростався. — Прошу ще раз показати мені знімки, колего. — Третій лікар подав йому один знімок. — Ні. Ліву ногу, будь ласка.

— Це ліва нога, колего.

— Маєте рацію. Я подивився під іншим кутом. — Він повернув знімок. Тоді якийсь час розглядав другий знімок. — Бачите, колего? — він показав на один зі сторонніх предметів, сферичні обриси якого було чітко видно на світлі. Вони всі пильно придивилися до знімка.

— Можу сказати тільки одне, — сказав бородатий капітан. — Це все питання часу. Три місяці, можливо, й півроку.

— Адже має накопичитися синовіальна рідина.

— Безумовно. Це все питання часу. Бо я не ризикну оперувати таке коліно, перш ніж утвориться оболонка довкола осколка.

— Погоджуюся з вами, колего.

— Півроку для чого? — запитав я.

— Для того, щоб довкола осколка утворилася оболонка, після чого можна буде безпечно оперувати коліно.

— Я не вірю, — сказав я.

— Ви хочете зберегти коліно, молодий чоловіче?

— Ні, — сказав я.

— Що?

— Нехай мені відріжуть ногу, — сказав я, — і причеплять до неї гак.

— Як це? Який гак?

— Це він жартує, — сказав госпітальний лікар. Він делікатно поплескав мене по плечу. — Він хоче зберегти своє коліно. Це дуже відважний молодий чоловік. За доблесть його представлено до срібної медалі.

— Вітаю, — сказав капітан. Він потис мені руку. — Можу тільки сказати, що для вашої ж безпеки вам варто зачекати, принаймні, з півроку, перш ніж оперувати таке коліно. Можете, звичайно, й не поділяти моєї думки.

— Дуже вам дякую, — сказав я. — Я високо ціную вашу думку. Капітан подивився на годинник.

— Ми мусимо йти, — сказав він. — Усього вам найкращого.

— І вам сердечно дякую й бажаю всього найкращого, — сказав я. Тоді потиснув руку третьому лікареві. — *Capitano Varini... Tenente Enri*, — і вони всі втрьох вийшли з палати.

— Міс Ґейдж, — покликав я. Вона зайшла. — Попросіть, будь ласка, зайти на хвилинку нашого лікаря.

Він зайшов, тримаючи в руках кашкет, і зупинився біля ліжка. — Ви хотіли мене бачити?

— Так. Я не можу чекати півроку до операції. Заради Бога, лікарю, чи ви колись лежали півроку в ліжку?

— Вам не доведеться весь час лежати. Спочатку треба буде вигріти рани під сонцем. Потім ви зможете ходити на милицях.

- Отак півроку, і аж тоді операція?
- Це найбезпечніший варіант. Довкола сторонніх предметів має утворитися оболонка, і ще має накопичитися синовіальна рідина. Після цього буде безпечно розрізати коліно.
- І ви справді вважаєте, що мені потрібно так довго чекати?
- Так найбезпечніше.
- А хто той капітан?
- Це дуже добрий міланський хірург.
- Але він капітан, правда?
- Так, але він дуже добрий хірург.
- Я не хочу, щоб у моїй нозі копирсався якийсь капітан. Якби він був добрим хірургом, то вже отримав би чин майора. Я знаю ціну капітанам, лікарю.
- Він чудовий хірург, і його слова для мене важливіші за думку будь-яких інших відомих мені хірургів.
- А міг би мене оглянути інший хірург?
- Звичайно, якщо бажаєте. Але я б на вашому місці прислухався до думки лікаря Варелли.
- То чи могли б ви запросити до мене іншого хірурга?
- Попрошу, щоб прийшов Валентіні.
- А хто це?
- Хірург з *Ospedale Maggiore*.
- Добре. Дуже вдячний вам. Зрозумійте, лікарю, що я не можу півроку стирчати в ліжку.
- Ви б не були в ліжку. Спочатку приймали б сонячні ванни. Тоді почали б робити легенькі вправи. А коли утворилася б оболонка, ми б вас прооперували.
- Лікар обмацав своїми делікатними пальцями кашкет, що його тримав у руці, й усміхнувся.
- Ви так поспішаєте вернутися на фронт?
- Чому б і ні?

— Прекрасно, — сказав він. — Ви дуже шляхетний молодий чоловік. — Він нахилився й дуже делікатно поцілував мене в чоло. — Я пошлю по Валентіні. Не тривожтесь і бережіть нерви. Будьте чемним хлопчиком.

— Хочете випити? — запитав я.

— Ні, дякую. Я не вживаю алкоголь.

— Один разочок. — Я подзвонив швейцару, щоб той приніс склянки.

— Ні. Дякую вам. Мене там чекають.

— Бувайте, — сказав я.

— До побачення.

Через дві години в палату зайшов лікар Валентіні. Він дуже квапився, а кінчики його вусів стирчали вгору. Він був у чині майора, мав засмагле обличчя й безперестанку сміявся.

— І як це ви вскочили в таку паскудну халепу? — запитав він. — Дайте-но мені поглянути на знімки. Так. Так. Ось воно що. Я бачу, ви здорові, як бугай. А що то за красуня? Ваша дівчина? Я так і подумав. Паскудна ця війна, га? Тут боляче? Гарний ви хлопець. Будете в мене, як нова копійка. А тут болить? Ясно, що болить. Люблять ці лікарі вас мучити. І як вони вас лікували досі? Ця дівчина не розмовляє італійською? Мусить навчитися. Симпатичне дівчисько. Я можу її навчити. Сам ляжу в цей госпіталь. Ні, краще я прийматиму в неї пологи, безкоштовно. Вона це розуміє? Вона вам народить гарного хлопчика. Такого ж гарненького й білявого, як і вона сама. Добре. Все гаразд. Яка симпатична дівчина. Ану, запитайте, чи вона погодиться повечеряти зі мною. Та ні, я не заберу її від вас. Дякую. Дуже вам дякую, міс. Це все.

— Все, що я хотів знати. — Він поплескав мене по плечу. — Пов'язка не потрібна.

— Вип'єте чарочку, лікар Валентіні?

— Чарочку? Звичайно. Хоч десять чарочок. А де вони?

— У шафі. Міс Барклі дістане пляшку.

— За вас. За ваше здоров'я, міс. Але ж вона симпатична. Я принесу вам кращого коньячку, ніж цей. — Він витер собі вуса.

— А коли можна буде оперувати, як ви гадаєте?

— Завтра зранку. Не раніше. Шлунок має бути порожній. Мусите себе прочистити. Я залишу інструкції тій старій пані внизу. До зустрічі. Побачимося завтра. Я принесу вам кращий коньячок. А вам тут зовсім непогано. До побачення. До завтра. Добре виспиться. Я прийду зранку. — Він помахав мені з порога, його вуса відстовбурчилися, а на смаглявому обличчі сяяла посмішка. На рукаві в нього була зірочка в чотирикутнику, адже він був майором.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Тієї ночі у відчинені двері на балкон, крізь які ми бачили дахи будинків під нічним небом, залетів кажан. У палаті було темно, якщо не рахувати легенького сяйва над нічним містом, тож кажан анітрохи не злякався, шугаючи кімнатою, немовби був надворі. Ми лежали й стежили за ним, а він, мабуть, нас і не бачив, так тихо ми лежали. Коли він нарешті вилетів, ми бачили, як повз по небу промінь прожектора, а потім знову стало темно. Віяв нічний вітерець, і ми чули, як на сусідньому даху перемовляються зенітники. Було прохолодно, і вони надягали плащі. Я занепокоївся, що хтось може зайти сюди вночі, але Кетрін запевнила, що всі сплять. Ми також заснули, а коли я прокинувся серед ночі, її тут не було, але я почув її кроки в коридорі, вона знову залізла в ліжко і сказала, щоб я не турбувався, бо вона була внизу, і всі там сплять. Вона постояла біля дверей міс Ван Кемпен і чула, як та дихає уві сні. Кетрін принесла трохи крекерів, і ми їх їли, запиваючи вермутом. Ми дуже зголодніли, але вона сказала, що зранку мені все одно мають прочистити шлунок. Я знову заснув, коли вже почало розвиднятися, а коли прокинувся, її знову не було. Вона повернулася свіжа й приваблива, сіла на ліжку, і поки я тримав у роті термометр, зійшло сонце, а до нас долинув запах роси на дахах, а тоді ще й пахощі кави від зенітників із сусіднього даху.

— Було б так гарно прогулятися, — сказала Кетрін. — Якби тут був інвалідний візок, я б тебе могла повезти.

— А як би я в нього заліз?

— Щось би придумали.

— Могли б тоді поїхати в парк і там поснідати. — Я визирнув у відчинені двері.

— Насправді нам треба зробити інше, — сказала вона, — підготувати тебе для твого друга лікаря Валентіні.

— Він просто чудовий.

— Мені він аж так не сподобався. Але припускаю, що він дуже добрий.

— Вертайся до ліжка, Кетрін. Прошу тебе, — сказав я.

— Не можу. Гарна була ніч, скажи?

— А ти зможеш чергувати ще й цієї ночі?

— Можливо, зможу. Але ти мене не захочеш.

— Так, захочу.

— Ні, повір мені. Тебе ще ніколи не оперували. Не знаєш, у якому ти будеш стані.

— Я буду нормальний.

— Тебе нудитиме, і ти й забудеш про мене.

— Тоді прийди зараз.

— Ні, — сказала вона. — Я мушу ще скласти графік температури, дороженький, і підготувати тебе.

— Ти зовсім мене не кохаєш, інакше прийшла б сюди.

— Дурненький ти хлопчику. — Вона поцілувала мене. — Це не зашкодить графіку. Твоя температура завжди нормальна. Така чудовенька температурка.

— А в тебе все чудовеньке.

— Ой, ні. Але твоя температура чудовенька. Я неймовірно пишаюся твоєю температурою.

— Мабуть, усі наші діти матимуть гарну температуру.

- У наших дітей буде, мабуть, огидна температура.
- А як ти маєш готувати мене для Валентіні?
- Нічого особливого. Але приємного мало.
- Краще б це робив хтось інший.
- Ні. Бо я не хочу, щоб хтось інший тебе торкався. Я дурненька. Але мене просто бісить, якщо тебе торкається інша жінка.
- Навіть Фергюсон?
- Особливо Фергюсон або Гейдж, або ще та, як її звати?
- Вокер?
- Ага. Тут зараз забагато медсестер. Якщо не буде нових пацієнтів, нас відішлють назад. Бо зараз нас тут четверо.
- Можливо, когось привезуть. Бо тут потрібні медсестри. Це ж досить великий госпіталь.
- Маю надію, що привезуть. Бо що я робитиму, якщо мене відправлять назад? А вони це зроблять, якщо не привезуть пацієнтів.
- Я теж тоді поїду.
- Не будь дурненький. Ти ще не можеш десь їхати. Але швидше одужуй, дорогенький, і ми десь поїдемо разом.
- І що тоді?
- Можливо, скінчиться війна. Вона ж не може тривати вічно.
- Я видужаю, – сказав я. – Валентіні мене вилікує.
- Повинен, маючи такі вуса. І ще, дорогенький, коли тобі дадуть ефір, думай про щось інше, не про нас. Бо під наркозом можна наговорити зайвого.
- Про що ж я маю думати?
- Про що завгодно. Аби не про нас. Думай про товаришів. Або навіть про якусь іншу дівчину.
- Ні.
- Кажи тоді молитви. Це справить чудове враження.
- Може, я й не говоритиму.

- І то правда. Часто люди нічого не говорять.
- І я не говоритиму.
- Не будь хвальком, дорогенький. Прошу тебе. Ти такий со-лоденький і зовсім не мусиш хвалитися.
- Я не скажу жодного слова.
- Ти знову хвалишся, дорогенький. Не треба бути хвальком, знаєш. Просто кажи молитви, вірші абощо, коли тобі скажуть глибоко дихати. Будеш тоді чемненький, а я тобою пишатимуся. Я й так дуже горда за тебе. У тебе така чудовенька темпера-турка, і ти спиш, як маленький хлопчик, коли обхоплюєш рукою подушку і думаєш, що це я. Чи ти уявляєш іншу дівчину? Якусь вродливу італієчку?
- Тільки тебе.
- Звичайно, мене. Ой, я так тебе кохаю, а Валентіні гарно прооперує твою ногу. Я рада, що не мушу на це дивитися.
- А вночі ти чергуватимеш.
- Так. Але тобі буде не до мене.
- Ми ще побачимо.
- Ось, дорогенький. Тепер ти чистенький і зовні, і всередині. Скажи-но мені. Скільки разів у житті ти закохувався?
- Жодного.
- Навіть мене не кохаєш?
- Тебе – кохаю.
- А інших кохав, якщо чесно?
- Ніколи.
- А скількох ти... як це сказати?... пізнав?
- Нікого.
- Ти мені брешеш.
- Так.
- Нормально. Можеш не говорити правду. Я й сама цього хо-чу. А вони були гарненькі?

— Я ніколи не знався з жодною.

— Ну, так. Вони були дуже звабливі?

— Не знаю, про що ти говориш.

— Ти тільки мій. Це чиста правда, і ти ніколи не належав іншим. А хоч би й так, мене це не обходить. Я їх не боюся. Тільки не говори мені про них. Коли чоловік сходиться з дівчиною, вона каже, скільки це коштує?

— Я не знаю.

— Звичайно, ні. А вона каже, що кохає його? Скажи мені це. Я хочу знати.

— Так. Якщо він цього хоче.

— А він каже, що кохає її? Скажи мені, будь ласка. Це важливо.

— Каже, якщо хоче.

— Але ти ніколи цього не казав? Справді?

— Ні.

— Ніколи? Скажи мені правду.

— Ні, — збрехав я.

— Ти б не сказав, — мовила вона. — Я знаю, що не сказав би. Ой, я так тебе кохаю, дорогенький.

Сонце вже піднялося високо над дахами, і я бачив, як його промені освітили шпилі собору. Я очистився всередині й зовні, і чекав лікаря.

— І це все? — сказала Кетрін. — Вона просто каже все, що забажає він?

— Не завжди.

— А я буду завжди. Я казатиму те, що ти забажаєш, і робитиму те, що ти забажаєш, і тоді ти ніколи не захочеш інших дівчат, правда? — Вона радісно подивилась на мене. — Робитиму, що забажаєш, і казатиму, що забажаєш, і тоді я матиму великий успіх, правда?

— Так.

— А що ти хочеш, щоб я зробила зараз, бо ти вже цілком готовий?

— Вертайся знов до ліжка.

— Гарзд. Прийду.

— Ой, моя люба, люба, люба, — сказав я.

— Бачиш, — сказала вона. — Я роблю все, що ти хочеш.

— Ти просто чудо.

— Боюся тільки, що мені це ще не дуже вдається.

— Ти просто чудо.

— Я хочу того, що й ти хочеш. Мене більше не існує. Тільки те, чого ти забажаєш.

— Солодка ти моя.

— Добре тобі зі мною. Правда, добре? І ти не хочеш інших дівчат, ні?

— Ні.

— От бачиш. Тобі зі мною добре. Я роблю все, що ти хочеш.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Коли я очунав після операції, не мав відчуття, ніби взагалі зникав. Нікуди не зникаєш. Тільки бере задуха. Це не схоже на смерть, а просто задихаєшся від газу й нічого вже не відчуваєш, а після цього тобі погано як з перепою, тільки що блюєш самою жовчю й тобі не стає краще. У ногах ліжка я побачив мішечки з піском. Вони лежали на трубках, що стирчали з гіпсу. Пізніше я побачив міс Ґейдж, і вона сказала:

— Як вам тепер?

— Краще, — сказав я.

— Він просто чудеса витворяв з вашим коліном.

— Як довго це тривало?

— Дві з половиною години.

— Чи я молов якісь дурниці?

— Ніяких дурниць. Не розмовляйте. Просто спокійно лежіть.

Мене нудило, правду казала Кетрін. Мені було цілком байдуже, хто чергував уночі.

У госпіталі тепер було ще троє пацієнтів, худенький хлопець з Червоного Хреста, родом із Джорджії, що підхопив малярію, приємний і теж худючий хлопець з Нью-Йорка, що мав малярію й жовтяницю, і ще один гарний хлопчина, який намагався відкрити ковпачок детонатора комбінованого

шрапнельно-фугасного снаряда, щоб мати його в якості сувеніра. Австрійці стріляли цими снарядами в горах, і коли він розривався, головка снаряда летіла далі й вибухала при зіткненні.

Медсестри дуже полюбили Кетрін Барклі, бо вона постійно зголошувалася на нічні чергування. Хворі на малярію майже не завдавали їй клопоту, хлопець, що розкручував ковпачок детонатора, заприятелював з нами і ніколи не дзвонив уночі, хіба це було вкрай необхідно, тож решту вільного від роботи часу ми проводили разом. Я був по вуха закоханий у неї, а вона кохала мене. Удень я спав, а коли ми не спали, то писали одне одному записки й передавали через Фергюсон. Фергюсон була доброю дівчиною. Я нічого про неї не знав, крім того, що один її брат служив у п'ятдесят другій дивізії, а другий був у Месопотамії, і що вона дуже добре ставилася до Кетрін Барклі.

— А ти прийдеш на наше весілля, Фергі? — запитав я в неї якось.

— Ви ніколи не одружитесь.

— Одружимося.

— Ні, не одружитесь.

— Чому ні?

— Посваритесь перед весіллям.

— Ми ніколи не сваримося.

— Ще встигнете.

— Ми не посваримося.

— Тоді помрете. Посваритесь або помрете. Усі так роблять. Ніхто не одружується.

Я простягнув до неї руку.

— Не рухай мене, — сказала вона. — Я зовсім не плачу. Може, все у вас буде добре. Але дивись мені, нічого їй не зроби. Я вб'ю тебе, якщо ти їй щось зробиш.

— Нічого я їй не зроблю.

— Дивись мені. Надіюся, що все у вас буде добре. Вам гарно разом.

— Нам разом чудово.

— От тільки не сваріться, і дивись, не нароби їй біди.

— Не нароблю.

— Дивись мені. Не хочу, щоб вона залишилася з плодом війни на руках, як то кажуть.

— Ти добра дівчина, Фергі.

— Зовсім ні. Не треба мені лестити. Як там твоя нога?

— Нормально.

— А голова? — Вона торкнулася пальцями моєї потилиці. Було таке враження, ніби торкнули затерплу ногу.

— Голова мене ніколи не турбувала.

— З такою гулею можна взагалі звихнутися. Ніколи тебе не турбує?

— Ні.

— Щаслива ти людина. Дописав уже листа? Бо я йду вниз.

— Ось він, — сказав я.

— Міг би попросити, щоб вона якийсь час не чергувала вночі. Вона страшенно втомлена.

— Гарзд. Попрошу.

— Я б і сама почергувала, але вона мені не дає. А інші й раденькі, що вона це робить. Дозволь їй хоч трошки перепочити.

— Гарзд.

— Міс Ван Кемпен уже зауважила, що ти спиш до самого обіду.

— Нічого дивного.

— Але краще було б, якби ти дозволив їй кілька ночей відпочити.

— Та я ж не проти.

— Неправда. Але якщо її переконаєш, я тебе шануватиму за це.

— Переконаю.

— Не вірю я тобі. — Вона взяла записку й пішла. Я подзвонив, і невдовзі прийшла міс Гейдж.

— Що сталося?

— Я хотів поговорити з вами. Ви не думаєте, що міс Барклі треба трохи перепочити від нічних чергувань? Вона виглядає страшенно втомленою. Чому її так довго не міняють?

Міс Гейдж поглянула на мене.

— Я ваша товаришка, — сказала вона. — Не треба так зі мною розмовляти.

— Що ви маєте на увазі?

— Не прикидайтеся дурником. Це все, що ви хотіли?

— Вип'єте вермуту?

— Гарзд. А тоді мушу йти. — Вона дістала з шафи пляшку і принесла склянку.

— Склянка буде для вас, — сказав я. — А я вип'ю з пляшки.

— Ваше здоров'я, — сказала міс Гейдж.

— А що ще казала Ван Кемпен про те, що я сплю допізна?

— Та просто поскрипіла зубами і все. Бо ви ж, за її словами, наш привілейований пацієнт.

— Пішла вона під три чорти.

— Та вона зовсім не підла, — сказала міс Гейдж. — Просто стара і сварлива. І ви їй ніколи не подобалися.

— Ніколи.

— Ну, а мені подобається. І я ваша товаришка. Не забувайте про це.

— Ви просто до біса приємна.

— Ні. Я знаю, хто для вас мила й приємна. Але я ваша товаришка. То як ваша нога?

— Нормально.

— Я принесу трохи холодної мінеральної водички, щоб полити на неї. Свербить, мабуть, під гіпсом. Надворі спека.

— Ви страшенно приємна.

— Вам дуже свербить?

— Ні. Все нормально.

— Я зараз поправлю ті мішечки з піском. — Вона нахилилася наді мною. — Я ваша товаришка.

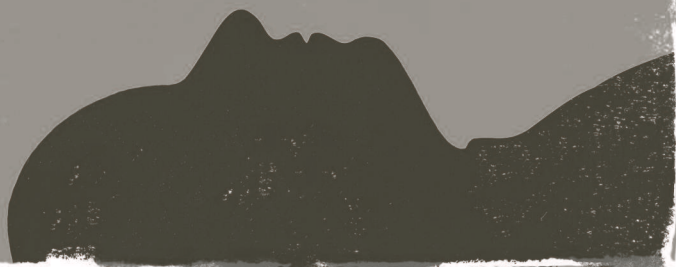
— Я знаю.

— Ні, ви не знаєте. Але колись дізнаєтеся.

Кетрін Барклі не чергувала три ночі поспіль, а тоді знову прийшла. Було таке враження, ніби ми роз'їхалися, а тоді зустрілися знову після довгої розлуки.

Fair

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Того літа нам було дуже гарно. Коли я вже зміг виходити з госпіталю, ми брали візника і їхали в парк. Я пригадую цей екіпаж, повільну ходу коня, спину візника попереду і його лакований циліндр, а поруч зі мною Кетрін Барклі. Варто було нам торкнутися руками, навіть легесенько, як нас охоплювало збудження. Пізніше, коли я вже міг ходити на милицях, ми вирушали ввечеряти до Біффі або в «Гран Італію», й займали столики назовні, в галереї. Заходили й виходили кельнери, квапилися повз нас перехожі, на застелених скатертинами столах стояли свічки під абажурами, а коли ми вже вирішили, що «Гран Італія» нам подобається найбільше, метрдотель Жорж завжди резервував нам столик. Він був досвідчений кельнер, тож ми цілком поклалися на нього щодо вибору страв, розглядаючи тим часом людей, оповиту сутінками галерею й одне одного. Ми пили сухе біле капрі, що його нам приносили у відерці з льодом, хоч перед тим ми випробовували й інші вина, скажімо, фрезу, барберу, солодкі білі вина. Через війну в них не було окремого кельнера для вин, і Жорж ніяково всміхався, коли я розпитував його про такі вина, як фреза.

— Можете собі уявити країну, де роблять вино, що смакує луницями, — сказав він.

- Чому б ні? — здивувалася Кетрін. — Дуже гарна ідея.
- Можете спробувати, пані, — сказав Жорж, — якщо бажаєте. Тільки дозвольте мені принести для *Tenente* пляшечку марго.
- Я теж його скуштую, Жорже.
- Я б вам не радив, прошу пана. Воно навіть і не смакує полуницями.
- А раптом, — сказала Кетрін. — Це було б просто чудово.
- Я принесу вам, — сказав Жорж, — а коли пані вдовольнить своє бажання, я заберу його.

Вино було далеко не найкраще. Як він і казав, там навіть присмаку полуниць не відчувалося. Ми знову перейшли на капрі. Одного вечора мені забракло грошей, і Жорж позичив мені сто лір.

— Усе гаразд, *Tenente*, — сказав він. — Я знаю, як це буває. Трапляються такі оказії. Якщо вам або добродійці будуть потрібні гроші, я завжди вам допоможу.

Після вечері ми прогулювалися галереєю, минаючи інші ресторани й крамниці зі спущеними сталевими віконницями, а тоді зупинялися біля невеличкої крамнички, де продавали різні бутерброди: з шинкою й салатом, а також з анчоусами на крихтих глазурованих булочках завдовжки як палець. Ми припасали їх на ніч, коли зголодніємо. Тоді ми сідали у відкритий екіпаж біля виходу з галереї навпроти собору і їхали до госпіталю. З дверей госпіталю виходив швейцар, щоб допомогти мені з милицями. Я розраховувався з візником, а тоді ми піднімалися ліфтом угору. Кетрін виходила на нижчому поверсі, де жили медсестри, а я їхав далі, а тоді йшов на милицях коридором до своєї палати; інколи я роздягався й лягав у ліжку, а часом сідав на балконі, поклавши ногу на стілець, дивився на ластівок понад дахами й чекав Кетрін. Вона приходила немовби після довгої розлуки, і я тоді шкандибав разом із нею коридором на милицях, допомагав їй нести тазики, чекав біля дверей або ж заходив

до інших палат; це вже залежало від того, хто там лежав — наші друзі чи ні — а коли вона вже все закінчувала, ми сідали на балконі моєї кімнати. Потім я лягав у ліжку, і коли вже всі засинали, й вона була певна, що ніхто її не покличе, вона приходила до мене. Я любив розпускати їй волосся, а вона сиділа на ліжку й не ворушилася, хіба що раптом нахилилася, щоб поцілувати мене, а я витягав шпильки і розкладав їх на простирадлі, волосся вже ледве трималося, і я дивився на неї, тиху й нерухому, а тоді витягав останні дві шпильки, волосся падало додолу, а вона схилила голову, і ми обоє опинилися під ним, немовби в наметі або під водоспадом.

Її волосся було дивовижно гарне, і часом я лежав і дивився, як вона його закручувала в невиразному світлі, що проникало крізь відчинені двері, і воно сяяло навіть уночі, як іноді сяє вода перед самим світанком. У неї було прекрасне обличчя й тіло, і шкіру вона мала прекрасну і гладеньку. Ми лежали разом, і я торкався кінчиками пальців її щік і чола, пестив під очима, підборіддя й шию, а тоді казав:

— Гладенькі, як клавіші піаніно, — а вона лоскотала пальчиком моє підборіддя й казала:

— Гладеньке, як наждачний папір, і може подряпати клавіші.

— Аж таке шорстке?

— Ні, дорогенький. Я просто насміхаюся з тебе.

Це були чудесні ночі, і ми були щасливі, маючи можливість просто торкатися одне одного. Окрім великих утіх, ми мали ще багато інших, дрібніших хитрощів кохання, скажімо, коли ми були в різних кімнатах, то намагалися передавати одне одному свої думки. Інколи це спрацьовувало, хоча, мабуть, лише тому, що ми й так обоє думали про те саме.

Ми вирішили, що одружилися ще того першого дня, коли вона прибула в госпіталь, і рахували місяці, що проминули від

нашого весільного дня. Я хотів би і справді одружитися, але Кетрін сказала, що тоді її відішлють з госпіталю, і навіть якщо ми тільки почнемо залагоджувати формальності, за нею почнуть стежити і нас розлучать. Нам довелося б одружуватися за італійським законом, а там жахливі формальності. Насправді я хотів одружитися тому, що інколи мене непокоїла думка про те, що в нас може бути дитина, але ми вдавали, ніби вже й так одружені, тож не надто цим переймалися, а я, мабуть, насправді був тільки радий, що не треба брати шлюб. Якось ми говорили про це вночі, і Кетрін сказала:

— Але ж дорогенький, мене тоді звідси заберуть.

— А, може, не заберуть.

— Заберуть. Відправлять мене додому, і тоді ми не зможемо бачитися аж до кінця війни.

— Я приїду у відпустку.

— Тобі не вистачить відпустки, щоб заїхати в Шотландію і вчасно повернутися. Крім того, я не хочу тебе залишати. Навіщо нам одружуватися зараз? Ми й так уже одружені. Більшого мені не треба.

— Я хотів цього заради тебе.

— Мене вже немає. Бо я — це ти. Не відокремлюй мене від себе.

— Я думав, що всі дівчата мріють про одруження.

— Це правда. Але ж, дорогенький, я вже одружена. Одружена з тобою. Хіба ж я погана дружина?

— Ти чудова дружина.

— Бачиш, дорогенький, мені вже довелося одного разу чекати одруження.

— Не хочу про це чути.

— Ти знаєш, що я не люблю нікого, крім тебе. Яка тобі різниця, що мене колись любив хтось інший?

— Є різниця.

— Не треба ревнувати до того, хто вже помер, коли ти отримав усе.

— Я не ревную, але й чути про це не хочу.

— Мій бідолашний. А от я знаю, що ти мав різних дівчат, і мені це байдуже.

— А не могли б ми одружитися секретно? На той випадок, якби щось сталося зі мною, або ти народила дитину.

— Одружитися можна лише двома способами: взяти церковний шлюб або громадянський. Секретно ми й так уже одружені. Розумієш, дорогенький, якби я була побожна, для мене це мало б якесь значення. Але я далеко не побожна.

— Ти ж дала мені Святого Антонія.

— Це просто талісман. Мені його також хтось дав.

— То тебе нічого не тривожить?

— Тільки те, щоб нас не розлучили. Моя релігія — це ти. Ти все, що я маю.

— Гарзд. Але я одружуся з тобою, коли скажеш.

— Не говори так, дорогенький, немовби хочеш врятувати мою добродесність. Я дуже добродесна жінка. Немає нічого ганебного в тому, що дарує щастя і чим пишаєшся. Хіба ти не щасливий?

— Але ти ніколи мене не покинеш задля іншого?

— Ні, дорогенький. Ніколи тебе не покину задля іншого. З нами можуть трапитися всілякі жахливі речі. Але ти цим не переймайся.

— Не буду. Але я так тебе кохаю, а ти вже колись любила іншого.

— І що з ним сталося?

— Він загинув.

— Так, і якби не це, я б не зустріла тебе. Я не з тих, що зраджують, дорогенький. Маю багато недоліків, але я дуже вірна. Я ще замучу тебе своєю вірністю.

— Мене скоро знову пошлють на фронт.

— Не будемо думати про це, поки не прийшов час. Ти ж бачиш, дорогенький, я щаслива, і нам так чудово разом. Я вже давно не була такою щасливою, а коли зустріла тебе, я взагалі була напівбожевільна. Можливо, й цілком божевільна. Але тепер ми щасливі й кохаємо одне одного. Прошу тебе, побудемо просто щасливими. Бо ти ж щасливий, правда? Чи я щось таке роблю, що тобі не до вподоби? Як мені тебе втішити? Хочеш, щоб я розпустила волосся? Хочеш побавитися?

— Так, і лягай до ліжка.

— Гарзд. Але спочатку піду провідаю хворих.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Ось так і минало літо. Мені мало що пригадується з того часу, пам'ятаю тільки, що дні були спекотні, а газети повнилися переможними реляціями. Я почував себе цілком здоровим, і ноги швидко загоювалися, тож невдовзі після того, як я вперше став на милиці, мені вони вже були непотрібні, і я почав ходити з паличкою. Невдовзі розпочалися лікувальні процедури в *Ospedale Maggiore*: згинання колін, механічна терапія, ультрафіолетове опромінення в дзеркальній камері, масаж і ванни. Я ходив туди пополудні, після чого заходив у кафе, де випивав і читав газети. Не мав бажання тинятися містом і після кафе відразу повертався назад у госпіталь. Хотів тільки одного: побачити Кетрін. Поза тим я просто марнував час і нічого більше. Зранку я зазвичай спав, а по обіді йшов інколи на кінні перегони, а тоді вже на механотерапію. Вряди-годи я заходив до англо-американського клубу, де вмощувався у глибоке шкіряне крісло перед вікном і переглядав журнали. Відколи я облишив милиці, нам уже не дозволяли ходити кудись удвох, адже медсестрі було негоже супроводжувати пацієнта, котрий явно не потребував допомоги, тож ми тепер нечасто бачилися вдень. Хоч інколи ми могли вибратися повечеряти, якщо з нами була Фергюсон. Міс Ван Кемпен мирилася з тим, що ми великі друзі, адже Кетрін виконувала

для неї чималий обсяг роботи. І ще вона думала, що Кетрін походить з дуже порядної родини, і це остаточно вплинуло на її прихильне ставлення до неї. Міс Ван Кемпен надавала дуже великого значення походженню, й сама походила з чудової родини. До того ж у госпіталі було багато роботи, і це також її відволікало. Літо було спекотне, я мав чимало знайомих у Мілані, та все одно прагнув якомога швидше вертатися до госпіталю ще засвітла. На фронті війська просувалися по Карсо, захопили Кук на тому березі Плави й наступали на плато Баїнзіцца. На Західному фронті справи були гірші. Виглядало, що війна ще довго триватиме. Ми вже також у неї вступили, але мені здавалося, що не менше року має піти на те, щоб переправити сюди достатню кількість війська й підготувати його до бойових дій. Наступний рік обіцяв бути поганим, хоч міг би виявитися й добрим. Італійці зазнавали величезних людських втрат. Я не розумів, як таке могло тривати й далі. Навіть якби вони захопили Баїнзіццу й Монте Сан Габріеле, у австрійців залишалось би ще дуже багато гір. Я сам їх бачив. Там були всі найвищі гори. Вони просувалися по Карсо, але внизу біля моря були болота й трясовиння. Наполеон громив би австрійців на рівнині. Він ніколи не поліз би воювати з ними в горах. Він дав би їм спуститися вниз, а тоді розгромив би під Вероною. Але на Західному фронті ніхто нікого не громив. Можливо, війни тепер не завершуються перемогами. Можливо, вони тривають безконечно. Можливо, це нова Столітня війна. Я поклав газету на стелаж і вийшов з клубу. Обережно спустився сходами й рушив далі по Віа Манцоні. Біля Гранд-Отелю я побачив старого Меєрса з дружиною, що виходили з екіпажа. Вони поверталися з перегонів. Вона мала пишний бюст і була вбрана в чорну атласну сукню. Він був підстаркуватим сивовусим коротуном, що мав плоскостопість й ходив із ціпком.

— Як ваші справи? Як справи? — Вона подала руку.

— Вітаю, — сказав Меєрс.
— Як пройшли перегони?
— Добре. Просто чудово. Я виграла тричі.
— А вам як пішло? — запитав я Меєрса.
— Нормально. Теж раз виграв.
— Ніколи не знаю, як йому ведеться, — сказала місіс Меєрс. — Нічого мені не каже.
— Нормально мені ведеться, — сказав Меєрс. — Він говорив приятним тоном. — Вам також слід туди вибратись. — Коли він говорив, було таке враження, ніби він узагалі на вас не дивиться або плутає вас з кимось іншим.
— Яюсь виберусь, — сказав я.
— Я прийду навідати вас у госпіталі, — сказала місіс Меєрс. — Маю щось для своїх хлопчиків. Ви всі мої хлопчики. Любі мої хлопчики.
— Мушу вже вертатися, — сказав я.
— Перекажіть вітання усім моїм любим хлопчикам. Маю багато чого для вас. Маю гарну марсалу й тістечка.
— До побачення, — сказав я. — Вони будуть страшенно раді вас бачити.
— До побачення, — сказав Меєрс. — Заходьте в галерею. Ви знаєте, де мій столик. Ми там буваємо щовечора. — Я попрямував далі вулицею. Хотів купити щось для Кетрін у «Кові». Зайшовши туди, я вибрав коробку шоколадних цукерок, і поки дівчина її загортала, підійшов до бару. Там були двоє англійців і кілька льотчиків. Я випив самотньо мартіні, розрахувався, забрав з прилавка при виході коробку цукерок і рушив додому, до госпіталю. Біля невеличкого бару на вуличці, що починалася від «Ла Скали», я зустрів кількох знайомих: віце-консула, двох хлопців, що навчалися співу, й Еttore Моретті, італійця з Сан-Франциско, який служив у італійській армії. Я перехилив з ними чарочку. Один зі

співаків називався Ральф Сіммонс, але співав він під ім'ям Енріко Дель Кредо. Я не знав, чи добре він співає, але сам він завжди поводився так, ніби ось-ось має стати великою зіркою. Він був товстий, а шкіра довкола його носа й рота була подразнена, немовби він страждав від сінної лихоманки. Він якраз повернувся після виступу в П'яченці. Співав там у «Тосці» і мав великий успіх.

— Ви мене, звісно, ніколи не чули, — сказав він.

— Коли ви співатимете тут?

— Восени в «Ла Скалі».

— Можу закластися, що його закидають стільцями, — сказав Етторе. — Чули, як на нього кидали стільці в Модені?

— Паскудна брехня.

— Закидали його стільцями, — сказав Етторе. — Я там був. І сам пожбурих шість стільців.

— Та ти просто задрипаний макаронник із Фріско.

— У нього жахлива італійська вимова, — сказав Етторе. — Скрізь, куди він не сунеться, його закидують стільцями.

— У всій північній Італії немає гіршого театру для співу, ніж у П'яченці, — сказав другий тенор. — Повірте мені, що в тому сараї неможливо співати. — Цього тенора звали Едгар Сандерс, а співав він під ім'ям Едуардо Джованні.

— Хотів би я й там побувати й побачити, як вас закидують стільцями, — сказав Етторе. — Ви не вмієте співати по-італійськи.

— Він просто псих, — сказав Едгар Сандерс. — Вивчив два слова: «кидатися стільцями», і повторює як папуга.

— Бо людям тільки те й залишається робити, коли ви починаєте співати, — сказав Етторе. — А тоді поїдете в Америку й почнете розхвалювати свої тріумфи в «Ла Скалі». Та вас у «Ла Скалі» освистають після першої ж ноти.

— Я співатиму в «Ла Скалі», — сказав Сіммонс. — У жовтні співатиму там у «Тосці».

— Підемо, Мак, правда? — сказав Еttore віце-консулу. — Треба ж їх якось захистити.

— Може, на той час їх уже захищатиме американське військо, — сказав віце-консул. — Хочете ще випити, Сіммонсе? Вип'єте щось, Сандерсе?

— Гарзд, — сказав Сандерс.

— Я чув, вас мають нагородити срібною медаллю, — сказав мені Еttore. — А за які заслуги вас представлено?

— Я не знаю. Не знаю навіть, чи нагородять.

— Обов'язково нагородять. Дівчата в «Кові» почнуть крутитися довкола вас, як мухи. Подумають, що ви власноручно вбили зо дві сотні австріяків або захопили в полон цілу траншею. Мені мої відзнаки дісталися нелегко, можете повірити.

— А скільки їх у вас, Еttore? — запитав віце-консул.

— У нього цілий комплект, — сказав Сіммонс. — Задля нього ж усю цю війну розпочали.

— Мене представили на дві бронзові і три срібні медалі, — сказав Еttore. — Але затвердили тільки одне подання.

— А що сталося з іншими? — запитав Сіммонс.

— Операція не мала успіху, — сказав Еttore. — А коли операція провалюється, медалей не дають нікому.

— А скільки разів вас було поранено, Еttore?

— Тричі тяжко. Маю три нашивки. Бачите? — Він розправив рукав. Там були паралельні срібні смужки на чорному тлі, пришиті до рукава сантиметрів на двадцять нижче від плеча.

— Ви теж одну маєте, — сказав мені Еttore. — Повірте, що вони стають в нагоді. Я волію мати їх, а не медалі. Повірте мені, юначе, що три нашивки — це велика справа. Щоб дістати навіть одну, треба отримати таке поранення, щоб вас поклали на три місяці в госпіталь.

— А куди вас поранило, Еttore? — запитав віце-консул.

Етторе закотив рукав.

— Ось тут, — показав він глибокий і гладенький червоний шрам. — І тут, у ногу. Не можу показати, бо я в обмотках; і ще в ступню. Там у ступні відмерла кістка, яка постійно смердить. Щоранку я витягаю з неї скалки, і вона весь час смердить.

— А що у вас влучило? — запитав Сіммонс.

— Ручна граната. Одна з тих «товкачок». Відтяла шмат моєї ступні. Знаєте ці «товкачки»? — Він повернувся до мене.

— Звісно.

— Я бачив, як той сучий син її пожбурих, — сказав Етторе. — Мене збило з ніг, і я вже подумав, що віддав богу душу, але в тих ідіотських «товкачках» нічого немає. Я пристрелив того сучого сина з рушниці. Завжди ношу її з собою, щоб не впізнали в мені офіцера.

— А як він виглядав? — запитав Сіммонс.

— Він мав тільки одну гранату, — сказав Етторе. — Не знаю, навіщо він її жбурнув. Мабуть, йому завжди кортіло це зробити. Він, певно, ніколи й не бачив справжнього бою. Ну, але я пристрелив сучого сина.

— Як він виглядав, коли ви його застрелили? — запитав Сіммонс.

— Звідки мені знати, чорт забирай? — сказав Етторе. — Я стрельнув йому в живіт. Боявся не влучити, якщо стрілятиму в голову.

— Давно ви вже офіцер, Етторе? — запитав я.

— Два роки. Скоро мені дадуть капітана. А ви вже давно лейтенантом?

— Третій рік.

— Вам не дадуть капітана, бо ви ще слабо знаєте італійську мову, — сказав Етторе. — Розмовляти вже можете, а от читати як слід і писати — ще ні. Мусите мати освіту, щоб стати капітаном. Чому не переходите в американську армію?

— Можливо, перейду.

— Я й сам би перейшов, якби міг. Чуєш, Маку, а скільки там отримує капітан?

— Я точно не знаю. Доларів, мабуть, двісті п'ятдесят.

— Господи Ісусе, якби ж то я заробляв двісті п'ятдесят доларів! Швидше переходьте до американської армії, Фреде. Може, й мене якось перетягнете.

— Гаразд.

— Я можу командувати ротою по-італійськи. Міг би легко й по-англійськи навчитися.

— Станете там генералом, — сказав Сіммонс.

— Ні, для цього треба багато знати. Генерал мусить знати до біса всього. Ви, хлопці, думаєте, що війна — це дурничка. Та вам забракне мізків, щоб стати навіть задрипаним капралом.

— Дякувати Богові, мені це зовсім не потрібно, — сказав Сіммонс.

— Може, й доведеться, якщо почнуть призивати таких, як ви, трутнів. От, якби вас обох направили в мій взвод. І Мака теж. Я б вас зробив своїм ординарцем, Маку.

— Ви чудовий хлопець, Еttore, — сказав Мак. — Боюся тільки, що ви мілітарист.

— Я ще дослужусь до полковника, поки скінчиться війна, — сказав Еttore.

— Якщо вас не вб'ють.

— Мене не вб'ють. — Він торкнувся зірочок на комірі великим і вказівним пальцями. — Бачите, що я роблю? Якщо хтось згадує про загибель, ми завжди торкаємося зірочок.

— Ходімо, Сіме, — сказав, підводячись, Сандерс.

— Гаразд.

— Бувайте, — сказав я. — Я також мушу йти. — Годинник у барі показував за чверть шосту. — *Ciao*, Еttore.

— *Ciao*, Фреде, — сказав Еttore. — Дуже добре, що вас нагородять срібною медаллю.

— Я ще не знаю, чи дадуть.

— Обов'язково дадуть, Фреде. Я чув, що мають обов'язково дати.

— Ну, до зустрічі, — сказав я. — Не вскочте тільки в халепу, Еttore.

— За мене не журіться. Я не п'ю й ні за ким не волочуся. Я не пияк і не бабій. Знаю, що добре для мене.

— Бувайте, — сказав я. — Я радий, що ви ще дослужитесь до капітана.

— Я не збираюся дослужуватись. Мені дадуть капітана за бойові заслуги. Знаєте. Три зірочки з перехрещеними мечами й короною вгорі. Оце я.

— Щастя вам.

— І вам щастя. Коли вертаєтесь на фронт?

— Досить скоро.

— Ну, то ще побачимось.

— До зустрічі.

— До зустрічі. Бережіть себе.

Я попрямував провулочком до перехрестя, звідки вже було навпростець до госпіталю. Еttore було двадцять три. Він вистав у свого дядька в Сан-Франциско, і саме приїхав відвідати в Турині батьків, коли проголосили війну. Він мав сестру, котру відправили разом із ним до дядька в Америку, і котра цього року вже мала закінчити педагогічний коледж. Він був загально-визнаним героєм, що наганяв на всіх нудьгу. Кетрін його терпіти не могла.

— У нас також є герої, — казала вона. — Але зазвичай, дороженький, вони не такі чванливі.

— Мене він не дратує.

— І мене б не дратував, якби не був такий зарозумілий і не навіював на мене нудьгу, нудьгу й нудьгу.

— Мене він теж зануджує.

— Дуже гарно, дорогенький, що ти це кажеш. Але не треба. Можеш уявляти, який він на фронті, ти знаєш, що він там корисний, але мене такого типу хлопці просто не цікавлять.

— Я знаю.

— Чудово, що ти це знаєш, і я б хотіла ставитися до нього краще, але ж він, правду кажучи, просто жахливий, жахливий хлопець.

— Сьогодні він сказав, що скоро буде капітаном.

— Рада чути, — сказала Кетрін. — Це його має втішити.

— А ти б не хотіла, щоб я теж мав трохи вищий чин?

— Ні, дорогенький. Я тільки хочу, щоб завдяки твоєму чину нас пускали б у кращі ресторани.

— Для цього досить мого чину.

— У тебе чудовий чин. Я й не хочу більшого. Бо ти ще можеш загордитися. Ой, дорогенький, я така рада, що ти не чванько. Я б одружилася з тобою, навіть якби ти був чваньком, але набагато спокійніше мати чоловіка, що не задирає носа.

Ми неголосно розмовляли, сидючи на балконі.

Місяць мав би вже з'явитися, але місто було вповите імлою, тож його не було видно, а невдовзі почало мрячити, й ми зайшли всередину. Туман надворі перетворився на дощ, а тоді почалася справжня злива, лило як з відра, і ми чули, як дощ тарбанить по даху. Я встав і рушив до дверей поглянути, чи не залиє кімнату, але там було сухо, тож я залишив двері відчиненими.

— Кого ти ще бачив? — запитала Кетрін.

— Містера і місіс Меєрсів.

— Дивна якась пара.

– Він нібито мав сидіти вдома у в'язниці. Його випустили, щоб міг померти на волі.

– І він відтоді живе собі щасливо в Мілані.

– Не знаю, наскільки щасливо.

– Припускаю, що щасливіше, ніж у тюрмі.

– Вона має принести сюди гостинці.

– Вона приносить чудові гостинці. Ти теж був її любим хлопчиком.

– Як і всі інші.

– Ви всі її любі хлопчики, – сказала Кетрін. – Подобаються їй любі хлопчики. Чуєш, який дощ.

– Ллє як з відра.

– А ти завжди мене кохатимеш, так?

– Так.

– І дощ тобі не завадить?

– Ні.

– Це добре. Бо я боюся дощу.

– Чому? – Я був напівсонний. Дощ надворі не вщухав.

– Не знаю, дорогенький. Я завжди боялася дощу.

– А мені він подобається.

– Я люблю гуляти під дощем. Але він приносить нещастя коханцям.

– Я завжди тебе кохатиму.

– І я тебе кохатиму і в дощ, і в сніг, і в град, і... що ще може бути?

– Не знаю. Здається, я засинаю.

– Спи, дорогенький, а я тебе кохатиму, що б там не сталося.

– Ти справді так боїшся дощу?

– З тобою не боюсь.

– А що тебе лякає?

– Не знаю.

— Скажи мені.
— Не примушуй.
— Скажи.
— Ні.
— Скажи.
— Гарзд. Я боюся дощу, бо інколи мені ввижається, ніби я тоді помираю.
— Та ну.
— А інколи ввижається, що й ти помираєш.
— Це вже ймовірніше.
— Ні, дорогенький, ні. Бо я можу тебе вберегти. Знаю, що можу. А от собі нічим не допоможеш.
— Прошу, перестань. Я не хочу провести ніч з божевільною шотландкою. Нам і так уже недовго бути разом.
— Це так, але я все одно і шотландка, і божевільна. Але я перестану. Це все дурниці.
— Так, це дурниці.
— Дурниці. Це все дурниці. Я не боюся дощу. Я не боюся дощу. О, Господи, я так би цього не хотіла. — Вона залилася сльозами. Я заспокоював її, і вона перестала плакати. Але дощ надворі ніяк не вщухав.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Одного дня ми вирушили по обіді на іподром. З нами ще поїхали Фергюсон і Кровел Роджерс, той хлопець, якого поранило в очі від вибуху снарядної головки. Поки дівчата вбиралися після обіду, ми з Кровелом сиділи на ліжку в його палаті й читали у спортивному бюлетені звіти про минулі перегони і прогнози на той день. Кровел мав забинтовану голову і не дуже переймався перегонами, проте, аби згаяти час, постійно читав вісті з іподрому і слідкував за всіма кіньми. Він сказав, що коні — паскудні, але іншого вибору в нас було. Старий Меєрс мав до нього симпатію й давав йому підказки. Меєрс вигравав майже на кожних перегонах, але іншим підказувати не любив, бо це зменшувало суму виграшу. На перегонах процвітало шахрайство. В Італії змагалися жокеї, котрих уже не підпускали до жодних інших іподромів. Меєрс завжди володів інформацією, але я не любив його розпитувати, бо інколи він узагалі не відповідав, і щоразу було видно, з яким відвертим небажанням він дає поради, хоч він чомусь почував себе зобов'язаним робити це для нас, проте охочіше давав підказки Кровелу. У Кровела були поранені очі, одне з них дуже тяжко, а Меєрс також мав якісь проблеми з очима, тому й симпатизував Кровелу. Меєрс ніколи не казав своїй дружині, на якого коня він робить ставки, вона, бувало,

виграла, хоч значно частіше програвала, і без упину щось те-ревенила.

Усі четверо ми вирушили відкритим екіпажем до Сан-Сіро. Був гарний день, і ми їхали через парк, тоді вздовж трамвайної колії, аж нарешті виїхали на заповнену дорогу за містом. Ми проминали вілли з залізними парканами, великі занедбані сади, канави з проточною водою і зелені латки присипаних порохом городів. Дивлячись на рівнину, ми бачили вдалині селянські хати, доглянуті зелені поля зі зрошувальними канавами, а ще далі на півночі гори. На дорозі до іподрому скупчилося багато екіпажів, а контролери біля воріт пропустили нас без квитків, бо ми були у формі. Ми злізли з екіпажа, купили програмки, перетнули внутрішнє поле, а тоді рушили рівеньким і пружним деревом доріжки до паддоку, де сідлають коней. Трибуни були старі, дерев'яні, під ними були кіоски, де приймають ставки, і ще ряд таких кіосків був біля стаєнь. На полі попід парканом юрмилися солдати. У паддоку було вже чимало людей, а коней вигулювали по колу під деревами за трибуною. Ми побачили кількох знайомих, дістали стільці для Фергюсон і почали розглядати коней.

Вони йшли по колу один за одним, похиливши голови, слідом за конюхами. Один кінь був якийсь пурпурово-чорний, і Кровел присягався, що він фарбований. Ми придивилися й визнали, що він, можливо, має рацію. Коня вивели наприкінці, якраз коли вже пролунав сигнал сідлати. Ми розшукали його в програмці за номером на рукаві конюха, і він там був записаний вороним мерином з кличкою Джапалак. Цей заїзд був для коней, що ніколи не вигравали приз у тисячу лір або більше. Кетрін була впевнена, що йому змінили масть. Фергюсон вагалася з відповіддю. Мені здавалося, що кінь виглядав підозріло. Ми всі погодилися, що варто закластись на нього і поставили сто лір. У розрахунковій таблиці зазначалося, що виграш за нього буде

тридцятип'ятикратний. Кровел пішов робити ставку, а ми дивилися, як жокеї зробили ще одне коло, а тоді рушили попід деревами на доріжку й повільним чвалом попрямували до закруту, де мав бути старт.

Ми піднялися на трибуни, щоб стежити за перегонами. Тоді ще на Сан-Сіро не було еластичного стартового бар'єра, тому стартер сам вирівняв коней, що виглядали з трибуни зовсім маленькими, а тоді дав старт, гучно цьвохнувши своїм довгим батоном. Вони пронеслися повз нас, і вороний одразу вирвався вперед, а після повороту він уже набагато випереджав усіх інших. Я стежив у бінокль, як вони скачуть по той бік поля, і бачив, що жокей намагається щосили його втримати, але не може, і коли вони завернули на фінішну пряму, вороний кінь був уже на п'ятнадцять корпусів попереду від інших. Перетнувши лінію фінішу, він проскакав ще майже півкола.

— От і чудово, — сказала Кетрін. — Заробимо понад тисячу лір. Це просто розкішний кінь.

— Аби тільки не потекла його фарба, — сказав Кровел, — перш ніж ми отримаємо виграш.

— Це був дійсно гарний кінь, — сказала Кетрін. — Цікаво, чи містер Меєрс теж поставив на нього.

— Ну що, виграли? — гукнув я Меєрсу. — Він кивнув.

— А я ні, — сказала місіс Меєрс. — Діточки, на кого ви поставили?

— На Джапалака.

— Справді? Це ж тридцять п'ять до одного!

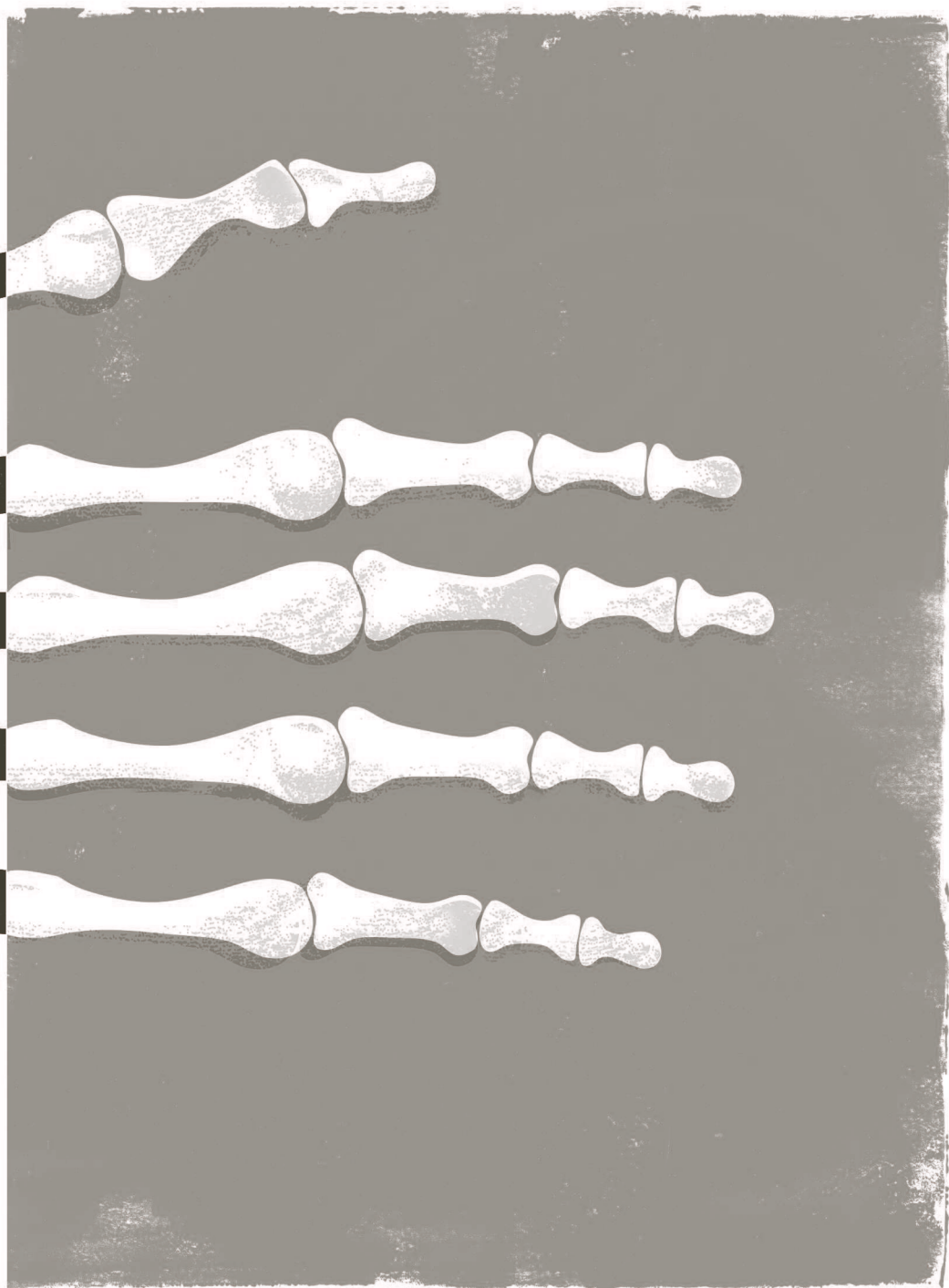
— Нам його масть сподобалася.

— А мені ні. Він виглядав таким миршавеньким. Та й не радили мені на нього ставити.

— За нього багато не дадуть, — сказав Меєрс.

— Писали, що тридцять п'ять до одного, — сказав я.

— Багато не дадуть. В останню хвилину, — сказав Меєрс, — на нього поставили купу грошей.

— Хто?

— Кемптон зі своїми хлопцями. Побачите. Там і двократно-го виграшу не буде.

— Отже, ми не отримаємо трьох тисяч лір, — сказала Кетрін. — Шахрайство це, а не перегони!

— Отримаємо двісті лір.

— Це пшик. Що нам це дасть. Я думала, ми виграємо три тисячі.

— Паскудне шахрайство, — сказала Фергюсон.

— Звичайно, — сказала Кетрін, — якби тут не шахраювали, то ми б на нього ніколи й не поставили. Але хотілося б виграти три тисячі лір.

— Ходімо вниз, щось вип'ємо й побачимо, що нам запла-тять, — сказав Кровел. Ми підійшли до дошки, де вивішували номери переможців, і коли пролунав дзвін до виплати, проти номера Джапалака виставили 18,50. Це означало, що сума чистого виграшу при ставці в десять лір менша навіть від самої ставки.

Ми спустилися в бар під трибуною й випили по склянці віскі з содовою. Там ми зустріли двох знайомих італійців і Мак-Адамса, віце-консула, і вони піднялися разом із нами на трибуну до дівчат. Італійці були дуже люб'язні, а Мак-Адамс завів розмову з Кетрін, поки ми пішли вниз робити нові ставки. Містер Меєрс стояв біля тоталізатора.

— Запитай, на кого він закладає, — сказав я Кровелу.

— На кого граєте, містере Меєрс? — запитав Кровел. Меєрс витяг програмку і показав олівцем на п'ятий номер.

— Ви не заперечите, якщо й ми на нього зіграємо? — запитав Кровел.

— Давайте. Вперед. Тільки не кажіть моїй дружині, що це я підказав.

— Вип'єте з нами? — запитав я.

— Ні, дякую. Я зовсім не п'ю.

Ми поставили сто лір на п'ятий номер як на переможця і ще сто на друге місце, а тоді знову випили віскі з содовою. У мене був чудовий настрій, ми зустріли ще двох італійців, випили з кожним по скляночці, а тоді пішли назад до дівчат. Ці італійці також були страшенно гречні, немовби змагалися, хто люб'язніший, з тими двома, що їх ми зустріли раніше. Невдовзі вже нікому не сиділося на місці. Я віддав Кетрін квиточки.

— Який то кінь?

— Не знаю. Вибір містера Меєрса.

— Ти навіть клички не знаєш?

— Ні. Можеш знайти його в програмці. Здається, номер п'ятий.

— Яка зворушлива довірливість, — сказала вона. П'ятий номер переміг, але ми нічого не виграли. Містер Меєрс розгнівався.

— Треба поставити двісті лір, щоб виграти двадцять, — сказав він. — Дванадцять лір за десять. Немає сенсу. Моя дружина програла двадцять лір.

— Я піду з тобою вниз, — сказала мені Кетрін. Усі італійці зірвалися на ноги. Ми спустилися вниз і пішли до паддоку.

— Тобі тут подобається? — спитала Кетрін.

— Так. Може бути.

— Воно нібито непогано, — сказала вона. — Але мені, дорогенький, важко, коли так багато знайомих.

— Та їх не так і багато.

— Ну, так. Але ті Меєрси та ще той чоловік із банку з дружиною й дітьми...

— Він дає гроші під мої векселі, — сказав я.

— Так, але не було б його, то давав би хтось інший. А ті останні четверо хлопців були жажливі.

— Можемо залишитися тут і дивитися перегони з-за паркана.

— Було б гарно. І ще, дорогенький, давай-но поставимо на зовсім невідомого нам коня, на якого не закладеться містер Меєрс.

— Гарзд.

— Ми поставили на коня з кличкою Світлий, і той прискакав четвертим у заїзді з п'ятьох. Ми сперлись на паркан і дивилися, як проносяться повз нас, гупаючи копитами, коні, а ще ми бачили гори вдалині, а за деревами й полями — Мілан.

— Я почувую себе набагато чистішою, — сказала Кетрін. Коні вже поверталися назад, мокрі й зіпрілі, проходили крізь ворота, а жокеї заспокоювали їх і спішувалися під деревами.

— Хочеш щось випити? Прямо тут, щоб бачити коней.

— Зараз принесу щось, — сказав я.

— Хлопець принесе, — сказала Кетрін. Вона підняла руку, і до нас підбіг хлопчина з бару «Пагода» біля стаєнь. Ми сіли за круглий залізний столик.

— Хіба не краще, коли ми самі?

— Так, — сказав я.

— Бо там нагорі я почувала себе дуже самотньою.

— Тут чудово, — сказав я.

— Так. Тут справді гарний іподром.

— Хороший.

— Я тільки не хочу зіпсувати тобі настрої, дорогенький. Ми можемо повернутися, коли забажаєш.

— Ні, — сказав я. — Посидимо і вип'ємо тут. А тоді підемо до ями з водою дивитися на стипль-чез.

— Ти неймовірно добрий до мене, — сказала вона.

Побувши якийсь час на самоті, ми були раді знову побачити всіх інших. Ми гарно провели цей день.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

У вересні спочатку стало прохолодніше вночі, а тоді вже й удень, листя на деревах у парку почало міняти забарвлення, і ми усвідомили, що літо минуло. На фронті були погані справи, і Сан Габріеле так досі й не змогли взяти. Бої на плато Баїнзіцца припинилися, а ближче до середини місяця практично зупинилися й бої за Сан Габріеле. Гору так і не вдалося захопити. Етторе повернувся на фронт. Коней перевезли в Рим, і перегонів більше не було. Кровел також поїхав у Рим, звідки його мали відправити назад до Америки. У місті двічі вибухали антивоєнні бунти, серйозні заворушення були і в Турині. Один англійський майор сказав мені в клубі, що італійці втратили сто п'ятдесят душ у боях на плато Баїнзіцца й під Сан Габріеле. Крім того, сказав він, ще сорок тисяч загинуло на Карсо. Ми випили, і він розговорився. Сказав, що цього року вже не буде боїв, і що італійці відкусили більше, ніж можуть проковтнути. Він сказав, що наступ у Фландрії не принесе нічого доброго. Якщо союзники й далі втрачатимуть стільки людей, як цієї осені, через рік вони цілком видихнуться. Ми й так уже ледве тримаємось. Головне, не визнавати цього. Та країна, яка останньою збагне, що видихлася, й переможе у війні. Ми знову випили. Я часом не з якогось штабу? Ні. Бо він зі штабу. Але це все дурниці. Крім нас у клубі не було нікого, і ми сиділи на

одній з великих шкіряних канап. Він мав бездоганно начищені чоботи з матової шкіри. Чудові чоботи. Він сказав, що все це дурниці. Думають лише про дивізії й живу силу. Гризуться через ті дивізії, а тоді дістають їх і враз угроблюють. Усі вже видихлись. Перемагають тільки німці. Оце солдати, чорт би їх забрав! Старий Гун — оце солдат. Але й вони вже видихлись. Усі видихлись. Я запитав про Росію. Він сказав, що й там уже всі видихлись. Я скоро й сам це побачу. Та й австріяки вже видихлись. Якби їм додати кілька гунських дивізій, вони ще б себе показали. А чи наступатимуть вони цієї осені? Звичайно, що так. Італійці цілком видихлись. Усі це знають. Старий Гун пройде Трентіно й переріже залізничну колію під Віченцою, і де тоді будуть італійці? Вони вже пробували це в шістнадцятому, сказав я. Але без німців. Так, сказав я. Але вони навряд чи це зроблять, сказав він. Занадто просто. Вони вдадуться до чогось складнішого і видихнуться остаточно. Я мушу йти, сказав я. Треба було вертатися в госпіталь.

— До зустрічі, — сказав він. А тоді життєрадісно: — Бажаю удачі! — Ця життєрадісність дуже контрастувала з його всеосяжним песимізмом.

Я зайшов у перукарню, де поголився, а тоді й попрямував до госпіталю. Моя нога вже давно не була в такому гарному стані. Три дні тому я проходив медичний огляд. Мені залишалося пройти ще кілька процедур до завершення лікувального курсу в *Ospedale Maggiore*, і я крокував вулицею, намагаючись не кульгати. Якийсь старий сидів під аркадою, витинаючи паперові силуети. Я зупинився, щоб подивитися. Йому позували дві дівчини, і він дуже спритно вирізав ножицями обидва їхні силуети, й поглядав на них, схиливши вбік голову. Дівчата хихотили. Він показав мені готові силуети, а тоді наклеїв їх на білий папір і вручив дівчатам.

— Просто красуні, — сказав він. — Хочете теж, *Tenente*?

Дівчата пішли далі, зі сміхом розглядаючи свої силуети. Дівчата були симпатичні. Одна з них працювала у винарні навпроти госпіталю.

— Гарзд, — сказав я.

— Скиньте кашкета.

— Ні. Хай буде з ним.

— Вийде не так гарно, — сказав старий. — Але, — сяйнув він посмішкою, — войовничіше.

Він почав обтинати чорний папір, тоді розділив дві половинки, наклеїв профілі на картку і передав її мені.

— Скільки з мене?

— Нічого. — Він махнув рукою. — Це мій вам дарунок.

— Але будь ласка. — Я витяг кілька монеток. — Зробіть мені приємність.

— Ні. Мені й так було приємно це зробити. Подаруйте вашій дівчині.

— Дякую вам дуже і до зустрічі.

— Бувайте здорові.

Я рушив далі до госпіталю. Для мене було кілька листів, один з них офіційний. Мені ще надавали тритижневу відпустку для повного одужання, після чого я мав повертатися на фронт. Я уважно перечитав листа. Ну, що тут сказати. Відпустка розпочиналася четвертого жовтня, відразу по завершенню курсу лікування. Три тижні, або двадцять один день. Отже, це буде двадцять п'ятого жовтня. Я сказав, що піду ще провітритися, й рушив до ресторанчика на тій самій вулиці, що й госпіталь, щоб там повечеряти й почитати за столиком решту листів і газету «Корр'єре делла Сера». Був лист від мого діда з родинними новинами, патріотичними напучуваннями, векселем на двісті доларів і кількома газетними вирізками; тоді ще нудний лист від нашого священика, лист від одного мого знайомого,

котрий служив у французькій авіації, де зібралася дуже весела гультяйська компанія, і він розповідав про їхні пригоди, а тоді ще була записка від Рінальді, в якій той запитував, скільки часу я ще збираюся бити байдики в Мілані, і що тут новенького? Він хотів, щоб я привіз йому деякі грамофонні платівки, і додав список. Я випив за вечерю пляшечку к'янти, тоді ще кави з коньяком, дочитав газету, поклав листи в кишеню, залишив газету на столі разом із чайовими і пішов. У своїй госпітальній палаті я роздягнувся, вбрав піжаму і халат, опустив штору на дверях до балкону і, сидячи в ліжку, почав переглядати бостонські газети, які принесла в госпіталь для своїх хлопчиків місіс Меєрс. Команда «Чикаго Вайт Сокс» здобула приз Американської ліги, а «Нью-Йорк Джаєнтс» лідирували в Національній лізі. Бейб Рут був пітчером бостонської команди. Газети були нудні, новини містечкові й нецікаві, а всі воєнні вісті давно вже застаріли. Усі американські новини були про тренувальні табори. Я був радий, що не опинився в такому таборі. Бейсбольні новини мене мало цікавили, а крім них там і не було що читати. Газет було забагато, але цікавості вони не викликали. До того ж, вони були вже не першої свіжості, та все одно я їх знічев'я переглядав. Мені було цікаво, чи закриють основні ліги, якщо Америка по-справжньому вступить у війну. Мабуть, ні. От у Мілані й далі відбувались перегони, хоч ситуація на фронті була препогана. А от у Франції закрили іподроми. Звідти й привезли того нашого коня, Джапалака. Кетрін почала нічне чергування не раніше дев'ятої. Я чув її кроки на поверсі, коли вона заступила на чергування, а одного разу навіть бачив, як вона пройшла коридором. Вона обійшла деякі інші палати, а тоді нарешті зайшла в мою.

— Затрималася, дорогенький, — сказала вона. — Багато було роботи. А як ти?

Я розповів їй про газети і відпустку.

– Гарно, — сказала вона. — І куди б ти хотів поїхати?

– Нікуди. Хочу залишатися тут.

– Що за дурниці. Вибери гарненьке місце, і я поїду з тобою.

– А як ти це владнаєш?

– Не знаю. Але щось придумаю.

– Ти просто чудо.

– Зовсім ні. Але коли нема чого втрачати, завжди знаходиться вихід.

– Що ти маєш на увазі?

– Нічого. Просто я подумала, якими дрібними виявляються перешкоди, що здавалися такими нездоланими.

– Але ж тобі нелегко буде вирватися звідси.

– І зовсім ні, дорогенький. Якщо буде потрібно, я просто поїду й усе. Але до цього не дійде.

– І куди ж ми поїдемо.

– Немає різниці. Куди захочеш. Аби там не було знайомих.

– Тобі взагалі байдуже, куди ми поїдемо?

– Так. Мені будь-де сподобається.

Вона була якась зажурена й напружена.

– Що сталося, Кетрін?

– Нічого. Нічого не сталося.

– Але ж я бачу.

– Та ні, нічого. Справді нічого.

– Щось сталося, я знаю. Скажи мені, люба. Можеш сказати.

– Нічого.

– Скажи.

– Я не хочу. Боюся тебе засмутити або стурбувати.

– Не бійся.

– Ти певний? Мене це не турбує, але я боюсь за тебе.

– Якщо тебе це не турбує, то й за мене не журись.

- Не хочу цього казати.
- Скажи.
- Чи я повинна?
- Так.
- Я матиму дитинку, дорогенький. Це вже майже третій місяць. Тебе це не злякало, ні? Будь ласка, прошу не тривожитись. Тобі не треба перейматися.
- Усе добре.
- Справді все добре?
- Звичайно.
- Я все робила. Все перепробувала, але нічого не допомогло.
- Я не тривожуся.
- Я нічого не могла вдіяти, дорогенький, і мене це не турбує. Ти теж не повинен журитися й переживати.
- Я тільки за тебе переживаю.
- Ну, власне. А ти не повинен переживати. Завжди народжуються діти. Усі мають дітей. Це природна річ.
- Ти просто чудо.
- Ні, зовсім ні. Але не переймайся, дорогенький. Я спробую не завдавати тобі клопоту. Я знаю, що вже завдала клопоту. Але ж досі я була чемною дівчинкою, правда? Ти ж навіть і подумаєти не міг, правда?
- Ні.
- Так буде й далі. Ти просто не хвилюйся. Я ж бачу, що ти стурбувався. Не треба. Перестань. Хочеш щось випити, дорогенький? Я знаю, як піднімає тобі настрій чарочка.
- Ні. В мене гарний настрій. А ти просто чудо.
- Ні, не чудо. Але я все зроблю, щоб ми були разом, якщо ти вирішиш, куди нам поїхати. У жовтні ще має бути гарно. Нам буде гарно разом, дорогенький, а коли ти будеш на фронті, я тобі щодня писатиму.

— А ти де будеш?

— Я ще не знаю. Але в якомусь прекрасному місці. Я все полагоджу.

Якийсь час ми мовчали, нічого не кажучи. Кетрін сиділа на ліжку, а я дивився на неї, але ми не торкалися одне одного. Щось нас розділило, коли хтось заходить у кімнату, і всі ніяковіють. Вона простягла руку і взяла мою.

— Ти не розгнівався, дорогенький?

— Ні.

— І не відчуваєш себе в пастці?

— Трохи, можливо. Але не через тебе.

— Я й не мала на увазі себе. Не будь дурником. Я мала на увазі пастку взагалі.

— Фізіологічно завжди почуваєшся в пастці.

Вона раптово віддалилася від мене, хоч навіть не поворухнулася й не забрала руки.

— Погане слово «завжди».

— Вибач.

— Нічого. Але знаєш, я ще ніколи не мала дитини і навіть нікого не кохала. І я намагалася бути такою, як ти хотів, а ти тепер кажеш «завжди».

— Давай я відріжу собі язика, — запропонував я.

— Ой, дорогенький мій! — Вона повернулася звідтіля, куди відлітала. — Не звертай на мене уваги. — Ми знову були разом, і та дивна ніяковість зникла. — Ми справді одне ціле, і не повинні вигадувати якісь непорозуміння.

— Не будемо.

— Але люди так роблять. Кохають одне одного, а тоді вигадують непорозуміння й починають сваритися, і все — вони вже не одна спільна душа.

— Не будемо сваритись.

— Ми не повинні. Бо є тільки нас двоє і цілий світ інших людей. Якщо щось станеться між нами, ми пропали, і вони здолають нас.

— Вони нас не дістануть, — сказав я. — Бо ти неймовірно відважна. А з відважними нічого не стається.

— Але вони вмирають.

— Лише одного разу.

— Не знаю. Хто це сказав?

— Про те, що в боягуза тисяча смертей, а в хороброго тільки одна?

— Власне. Хто це сказав?

— Я не знаю.

— Мабуть, він сам був боягузом, — сказала вона. — Він добре знав боягузів, а про хоробрих взагалі нічого не знав. Хоробра людина, якщо вона до того ж розумна, може помирати й дві тисячі разів. Вона просто не згадує про ці смерті.

— Не знаю. Важко зазирнути в голову хоробрій людині.

— Власне. В цьому її сила.

— Тобі краще знати.

— Саме так, дорогенький. Так воно є.

— Бо ти хоробра.

— Ні, — сказала вона. — Але хотіла б такою бути.

— А я ні, — сказав я. — Я знаю собі ціну. Мав досить часу, щоб дізнатися. Я наче той гравець, що відбиває в середньому двісті тридцять, і знає, що це його межа.

— А що то за гравець, що відбиває двісті тридцять? Звучить просто вражаюче.

— Ні. У бейсболі це посередній рівень гравця, що атакує.

— А все ж таки атакує, — підколола вона мене.

— Бачу, що ми два чоботи пара, — сказав я. — Але ти хоробра.

— Ні. Та маю надію, що стану.

— Ми обоє хоробрі, — сказав я. — А я найхоробріший, коли випиваю чарку.

— Ми з тобою чудові, — сказала Кетрін. Вона пішла до шафи і принесла мені склянку й коньяк. — Випий, дороженький, — сказала вона. — Ти був неймовірно добрий.

— Мені щось і не хочеться.

— Тримай.

— Ну, добре. — Я наповнив третину склянки коньяком і викинув до дна.

— Нічого собі, — сказала вона. — Я знаю, що бренді п'ють герої. Але не треба захоплюватися.

— Де ми житимемо після війни?

— Мабуть, у будинку для ветеранів, — сказала вона. — Упродовж трьох років я дуже наївно сподівалася, що війна скінчиться на Різдво. А тепер маю надію, що це станеться, коли наш син дослужиться до флотського лейтенант-командера.

— А може він буде армійським генералом.

— Якщо це буде столітня війна, він матиме час послужити і там, і там.

— А ти не хочеш випити?

— Ні. Тебе це завжди веселить, дороженький, а в мене тільки в голові паморочиться.

— Ти що, ніколи не пила бренді?

— Ні, дороженький. Твоя дружина дуже старомодна.

Я дістав з підлоги пляшку і знову собі налив.

— Я краще піду подивлюся, як там твої співвітчизники, — сказала Кетрін. — А ти за цей час можеш почитати газети.

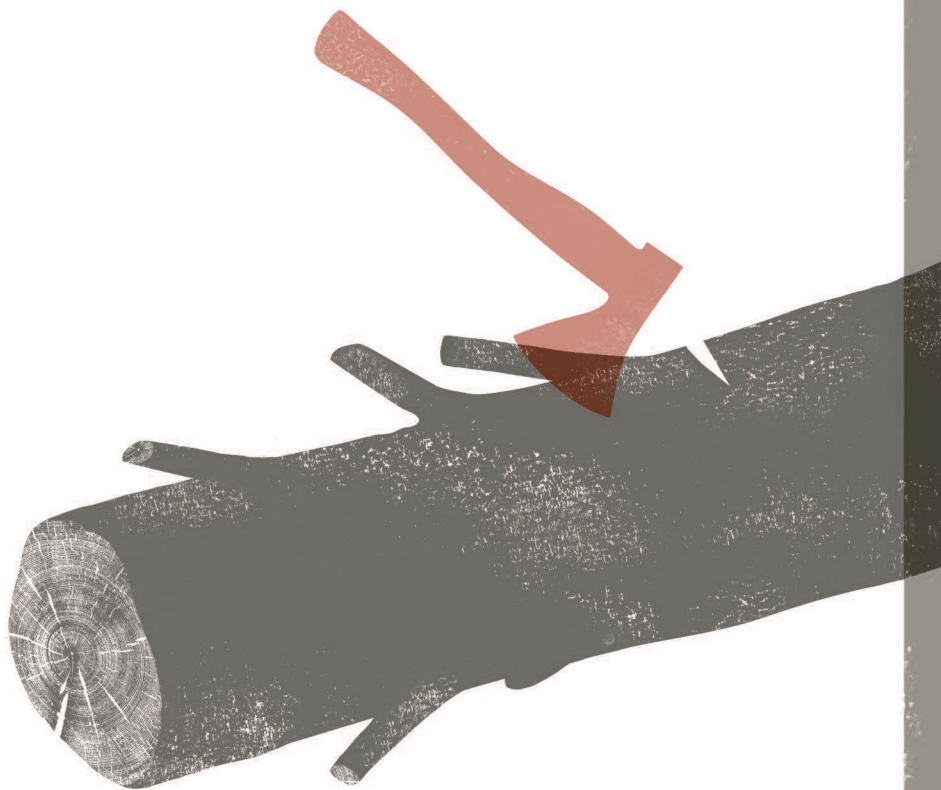
— Ти справді мусиш іти?

— Зараз або пізніше.

— Гарзд. Тоді зараз.

— Я скоро повернуся.

— А я дочитаю газети, — сказав я.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Уночі похолодніло, а наступного дня падав дощ. Коли я вертався з *Ospedale Maggiore*, почалася справжня злива, тож я був мокрий як хлющ. Дощ періщив по балкону за вікном моєї палати і бився від поривів вітру об шибу скляних дверей. Я перебрався й випив трохи бренді, але воно якось погано смакувало. Мене ще вночі почало нудити, а зранку після сніданку стало ще гірше.

— Жодного сумніву, — сказав госпітальний лікар. — Подивіться на білки його очей, міс.

Міс Гейдж подивилася. Мені теж дали поглянути в дзеркало. Білки моїх очей пожовкли, а отже, це була жовтяниця. Два тижні я хворів. Зірвався наш задум провести разом відпустку. Ми планували поїхати в Палланцу на озеро Маджоре. Восени, коли жовкне листя, там дуже гарно. Там можна прогулюватися або ловити в озері форель. Там було б краще, ніж у Стрезі, бо в Палланці менше людей. До Стрезі так легко дістатися з Мілана, що там завжди можна натрапити на знайомих. Біля Палланци є гарне село, і можна повеслувати човником до островів, на яких живуть рибалки, а на найбільшому острові є ресторанчик. Але ми туди не поїхали.

Одного дня, коли я лежав у ліжку з жовтяницею, в палату зайшла міс Ван Кемпен, яка відчинила дверцята шафи й побачила

там порожні пляшки. Перед тим я вже попросив швейцара вивести звідти цілу купу пляшок, і вона, мабуть, це побачила, тому й піднялася нагору, щоб пошукати решту. Там були переважно пляшки з-під вермуту, марсали й капрі, а також порожні фляги від к'янті й кілька коньячних пляшок. Швейцар спочатку вивніс великі пляшки з-під вермуту та обплетені соломною фляги від к'янті, а коньячні пляшки залишив на потім. Саме ці пляшки з-під бренді, а також пляшечку у вигляді ведмедя, в якій був лікер кюммель, і знайшла міс Ван Кемпен. Найбільше її розлютив цей скляний ведмедик. Вона взяла того ведмедика, що сидів на задніх лапах, піднявши вгору передні, з корком у скляній голові, а до дна пляшки причепилося кілька липких кристаликів. Я розсміявся.

— Це кюммель, — сказав я. — У таких пляшках-ведмедиках кюммель найкращий. Його доставляють з Росії.

— А це все пляшки з-під бренді, так? — запитала міс Ван Кемпен.

— Я добре не бачу, — сказав я. — Але припускаю, що так.

— Відколи це все почалося?

— Я їх купував і сам приносив сюди, — сказав я. — Мене нерідко відвідували італійські офіцери, тож я тримав бренді, щоб було чим їх пригостити.

— А самі що, не пили? — спитала вона.

— Сам теж пив.

— Бренді, — сказала вона. — Одинадцять порожніх пляшок з-під бренді і ще той ведмедачий напій.

— Кюммель.

— Я пришлю когось, щоб забрав їх звідси. Більше порожніх пляшок немає?

— Поки що ні.

— А мені ще було шкода, що ви захворіли на жовтяницю. Даремно я вас шкодувала.

— Дякую вам.

— Я не збираюся звинувачувати вас у небажанні повертатися на фронт. Але могли б вигадати щось розумніше, ніж викликати в себе жовтяницю надмірними дозами алкоголю?

— Чого-чого?

— Алкоголю. Ви добре мене чули. — Я промовчав. — Якщо ви ще чогось не вигадаете, боюся, що вам таки доведеться повертатися на фронт, як тільки одужаєте від жовтяниці. Я не думаю, що зумисне спричинена жовтяниця дає вам право на додаткову відпустку.

— Ви так не думаєте?

— Ні.

— А ви самі колись хворіли на жовтяницю, міс Ван Кемпен?

— Ні, але мені ця хвороба добре відома.

— І що, хворі отримували від неї велику втіху?

— Припускаю, що це краще, ніж фронт.

— Міс Ван Кемпен, — сказав я, — чи знали ви хоч одного чоловіка, який би вгатив сам себе в мошонку, щоб уникнути призову?

Міс Ван Кемпен пропустила повз вуха це запитання. Бо інакше вона повинна була б вийти геть із палати. А виходити вона була не готова, бо надто довго плекала до мене неприязнь, щоб тепер не скористатися моментом.

— Я знала багатьох чоловіків, які навмисне завдавали собі рани, щоб не потрапити на фронт.

— Я вас питав не про це. Я й сам бачив зумисне заподіяні рани. Але я запитав, чи знали ви хоч одного чоловіка, який, уникаючи призову, вгатив би себе по яйцях. Бо відчуття майже таке, як і при жовтяниці, і я сумніваюся, що жінкам це відчуття добре знайоме. Ось чому я запитав, міс Ван Кемпен, чи ви хворіли колись на жовтяницю, бо... — Міс Ван Кемпен залишила кімнату. Невдовзі прийшла міс Гейдж.

— Що ви сказали Ван Кемпен? Вона така розлючена.

— Ми порівнювали свої відчуття. Я збирався висловити припущення, що їй ще ніколи не доводилося народжувати...

— Ви здуріли, — сказала Ґейдж. — Вона тепер три шкури з вас здере.

— Вже здерла, — сказав я. — Позбавила мене відпустки, а тепер ще, мабуть, захоче підвести під трибунал. Вона достатньо підла.

— Ви їй ніколи не подобалися, — сказала Ґейдж. — А що трапилося?

— Вона каже, ніби я допився до жовтяниці для того, щоб не повертатися на фронт.

— Та ну, — сказала Ґейдж. — Я присягнувся, що ви ніколи й краплі в рот не брали. Усі присягнутьесь, що ви взагалі не п'єте.

— Вона знайшла пляшки.

— А я вам сто разів казала, щоб викинули ті пляшки геть. Де вони тепер?

— У шафі.

— Маєте якусь валізу?

— Ні. Запхайте в цей рюкзак.

— Міс Ґейдж склала пляшки в рюкзак. — Віддам їх швейцарові, — сказала вона. Тоді рушила до дверей.

— Хвилиночку, — почув я голос Ван Кемпен. — Я візьму ці пляшки. — З нею був швейцар. — Віднесіть їх, будь ласка, — сказала вона. — Я хочу показати їх лікареві, коли складатиму рапорт.

Вона покрокувала коридором. Швейцар поніс рюкзак. Він добре знав, що в ньому.

Більше нічого не сталося, але відпустка моя пропала.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Того вечора, коли я мав повертатися на фронт, я послав швейцара зайняти мені місце в поїзді, що мав прибути з Турина. Поїзд відбував опівночі. Він формувався в Турині, прибував у Мілан десь о пів на одинадцяту вечора, і стояв на вокзалі аж до відправки. Щоб зайняти місце у вагоні, треба було приходити перед тим, як прибуває поїзд. Швейцар пішов разом із приятелем, кулеметником у відпустці, який працював у кравецькій майстерні, і був певний, що вдвох вони обов'язково зуміють щось мені знайти. Я дав їм гроші на перонні квитки й попросив захопити мій багаж. Складався він з великого рюкзака і двох дорожніх сумок.

Я попрощався в госпіталі біля п'ятої вечора й пішов. Швейцар заніс багаж у свою сторожку, і я сказав йому, що буду на вокзалі трохи раніше, ніж опівночі. Його дружина назвала мене «*Signorino*» і заплакала. Тоді витерла очі, потисла мені руки і знову заплакала. Я поплескав її по плечу, і вона знову заплакала. Вона завжди штопала й латала мої речі, була низенькою опецькуватою жіночкою з сивим волоссям і лагідним обличчям. Коли вона плакала, трусилося ціле її обличчя. Я пішов до винарні на розі й почав там чекати, визираючи у вікно. Надворі було темно, холодно й імливо. Я розрахувався за каву і граппу й дивився

на перехожих, що проходили повз освітлене вікно. Побачив Кетрін і постукав по склу. Вона озирнулася, помітила мене, всміхнулася, а я вийшов їй назустріч. Вона була в темно-синій пелерині й м'якому фетровому капелюшку. Ми рушили далі хідником повз винарні, тоді перетнули ринкову площу, попрямували далі вулицею і вийшли попід аркою на соборну площу. Там за трамвайними коліями височів собор. Він був білий і вологий від туману. Ми перетнули колії. Ліворуч були крамнички з освітленими вітринами і вхід до галереї. Площа була вповита мрякою, і коли ми наблизилися до собору, його камінні мури були мокрі, а сам він зблизька виглядав величезним.

— Хочеш зайти?

— Ні, — сказала Кетрін. Ми рушили далі. В тіні кам'яного контрфорсу перед нами стояв солдат із дівчиною, і ми їх проминули. Вони стояли, щільно притулившись до стіни, і він загорнув її в свою накидку.

— Схожі на нас, — сказав я.

— Ніхто на нас не схожий, — сказала Кетрін. Радості в її голові не відчувалося.

— Шкода, що їм нема куди піти.

— Може, це й краще для них.

— Не знаю. Було б добре, якби кожен мав куди піти.

— У них є собор, — сказала Кетрін. Ми якраз його проминули. Перетнули площу і знову озирнулись на собор. Він гарно виглядав у тумані. Ми стояли перед крамничкою шкіряних виробів. Там у вітрині були виставлені чоботи для верхової їзди, наплічник і лижні черевики. Усе це було розкладене окремо, як на виставці: наплічник по центру, чоботи з одного боку, а черевики з другого. Шкіра була темна, гладенька і лисніла, мов старе сідло. Від її лискучої поверхні тьмяно відбивалося електричне світло.

— Колись і нам буде варто стати на лижі.

— За два тижні почнеться лижний сезон у Мюррені, — сказала Кетрін.

— Махнемо туди.

— Гаразд, — сказала вона. Ми пройшли повз інші вітрини й завернули на бічну вуличку.

— Я тут ніколи не була.

— Я так ходив до госпіталю, — сказав я. Вуличка була вузька, і ми трималися правого боку. Ми зустрічали в тумані чимало перехожих. У всіх крамницях були освітлені вітрини. В одній вітрині ми побачили цілу гору сирів. Я зупинився перед магазином зі зброєю.

— Зайдемо на хвильку. Я мушу тут щось купити.

— Що саме?

— Пістолет. — Ми зайшли, я розстебнув ремінь з порожньою кобурою і поклав на ляду. За лядою були дві жінки. Вони розклали переді мною кілька пістолетів.

— Має пасувати сюди, — сказав я, відкриваючи кобуру. Це була сіра шкіряна кобура, яку я купив на барахолці, щоб носити в місті.

— А в них є добрі пістолети? — спитала Кетрін.

— Усі десь однакові. Можу я спробувати цей? — запитав я в жінки.

— Тут нема де стріляти, — сказала вона. — Але він дуже добрий. Беріть, не помилитесь.

Я спустив курок і відтягнув затвор. Пружина була доволі туга, але затвор ходив плавно. Я прицілився і знову клацнув курком.

— Він не новий, — сказала жінка. — Належав одному офіцерові, який чудово стріляв.

— Він його тут купив?

— Так.

— А як він знов у вас опинився?

— Через його ординарця.

— Може, й мій десь тут є, — сказав я. — Скільки цей коштує?

— П'ятдесят лір. Дуже дешевий.

— Гаразд. Дайте ще дві запасні обойми й коробку патронів.

Вона дістала це все з-під ляди.

— Може, вам потрібна шабля? — запитала вона. — Маю декілька вживаних шабель, дуже дешевих.

— Я їду на фронт, — сказав я.

— Ну, так, тоді вам шабля не потрібна, — сказала вона.

Я заплатив за патрони й пістолет, зарядив магазин і вставив його на місце, поклав пістолет у порожню кобуру, наповнив патронами запасні обойми і запхав їх у шкіряні кишеньки на кобурі, а тоді знову вбрав ремінь і застебнув пряжку. Відразу відчув вагу пістолета на поясі. Краще було б, звичайно, мати нормальний службовий пістолет. До нього завжди дістанеш набої.

— Тепер ми озброєні до зубів, — сказав я. — Це те, про що я не мав права забути. Бо хтось присвоїв собі мій пістолет, коли мене везли до госпіталю.

— Маю надію, що цей пістолет добрий, — сказала Кетрін.

— Може, ще щось потрібно? — запитала жінка.

— Не думаю.

— Пістолет має шнурок, — сказала вона.

— Я це помітив. — Жінка явно хотіла ще щось продати.

— Свисточок не потрібен?

— Не думаю.

Жінка попрощалася, і ми вийшли на хідник. Кетрін подивилась на вітрину. Жінка визирнула і вклонилася нам.

— А що то за маленькі дзеркальця в дерев'яній оправі?

— Заманювати птахів. Ставлять це на полі й починають крутити, жайворонки бачать і злітаються, а італійці їх стріляють.

— Геніальний винахід, — сказала Кетрін. — Маю надію, дорогенький, що в Америці ви не стріляєте по жайворонках?

— Щоб дуже, то ні.

Ми перейшли вулицю й рушили далі другим боком.

— Мені тепер краще, — сказала Кетрін. — Бо спочатку я жахливо себе почувала.

— Коли ми разом, нам завжди добре.

— Ми завжди будемо разом.

— Так, хоча я від'їжджаю сьогодні опівночі.

— Не думай про це, дорогенький.

Ми крокували вулицею. В тумані світло ліхтарів стало жовтавим.

— Ти не втомився? — спитала Кетрін.

— А ти?

— Я ні. Приємно так прогулюватися.

— Тільки щоб не задовго.

— Ні.

Ми звернули в бічний неосвітлений провулочок і рушили ним далі. Я зупинився й поцілував Кетрін. Цілуючи, я відчув на плечі її руку. Вона обгорнулася моєю накидкою, і тепер вона вкривала нас обох. Ми стояли у провулку, притулившись до високого муру.

— Давай-но кудись підемо, — сказав я.

— Добре, — сказала Кетрін. Ми попрямували далі провулком, аж поки він вивів нас на ширшу вулицю понад каналом. З другого боку була цегляна стіна й будинки. Попереду я бачив, як переїжджає міст трамвайчик.

— Ми можемо піймати біля мосту візника, — сказав я. Ми стояли на мосту, чекаючи якийсь екіпаж. Проїхало кілька трамваїв, заповнених людьми, що верталися додому. Мряка ставала дощем.

- Можемо піти пішки або сісти у трамвай, — сказала Кетрін.
- Зараз буде екіпаж, — сказав я. — Їх тут багато.
- А ось і їде, — сказала вона.

Візник зупинив коня і опустив металеву стрілку лічильника. Верх екіпажа був відкритий, і на візниковому плащі були крапельки дощу. Його лакований циліндр був мокрий і виблискував. Ми вмостилися на задньому сидінні, де було зовсім темно.

— Куди ти звелів йому їхати?

— На вокзал. Там є через дорогу готельчик, куди ми могли б піти.

— Прямо так? Без багажу?

— Так, — сказав я.

Ми досить довго їхали до вокзалу бічними вуличками, під дощем.

— А ми не будемо вечеряти? — спитала Кетрін. — Бо я боюся зголодніти.

— Замовимо в наш номер.

— Я не маю в що перебратися. Навіть нічної сорочки не маю.

— Ми купимо, — сказав я і гукнув візникові.

— Їдьте по Віа Манцоні. — Він кивнув і завернув на розі ліворуч. Кетрін почала шукати крамницю на цій великій вулиці.

— Ось тут, — сказала вона. Я зупинив візника, а Кетрін вийшла, перетнула хідник і зайшла всередину. Я сидів у екіпажі, чекаючи її. Дощ не вщухав, і я чув запах вологої вулиці й пари, що здіймалася під дощем від зіпрілого коня. Кетрін вийшла з пакунком, сіла в екіпаж, і ми рушили далі.

— Я дуже марнотратна, дорогенький, — сказала вона, — але сорочка гарна.

Я попросив Кетрін зачекати в екіпажі, поки я ходив у готель домовлятися з адміністратором. Було багато вільних номерів. Тоді я повернувся до екіпажа, розрахувався з візником, і ми

з Кетрін зайшли в готель. Хлопчик у лівреї з гудзиками ніс наш пакунок. Адміністратор уклонився і провів нас до ліфта. Скрізь було багато червоного плюшу і бронзи. Адміністратор піднявся у ліфті разом із нами.

— Мосьє і мадам бажають повечеряти в номері?

— Так. Можете прислати нам меню? — сказав я.

— Бажаєте чогось спеціального на вечерю? Якусь дичину або суфле?

Ліфт проминув три поверхи, клацаючи на кожному, тоді ще раз клацнув і зупинився.

— А що є з дичини?

— Можна замовити фазана або вальдшнепа.

— Вальдшнепа, — сказав я. Ми рушили далі коридором. Килим був потертий. Було багато дверей. Адміністратор зупинився, відімкнув одні двері і прочинив їх.

— Прошу вас. Гарна кімнатка.

Хлопчик у лівреї з гудзиками поклав пакунок на стіл посеред кімнати. Адміністратор розсунув порт'єри.

— Туман надворі, — сказав він. Кімната була обставлена червоними плюшевими меблями. Там було багато дзеркал, два крісла і велике ліжко з атласною ковдрою. Бічні двері вели до ванної.

— Я пришлю меню, — сказав адміністратор. Тоді вклонився й вийшов.

Я підійшов до вікна, визирнув з нього, а тоді смикнув за шнур, зсуваючи важкі плюшеві порт'єри. Кетрін сиділа на ліжку, дивлячись на кришталеву люстру. Скинұла капелюшок, і її волосся виблискувало під світлом. Вона побачила себе в одному з дзеркал і поправила рукою зачіску. Я бачив її ще в трьох інших дзеркалах. Вона не виглядала радісною. Її пелерина впала на ліжко.

— Що сталося, люба?

— Я ще ніколи не почувала себе такою повією, — сказала вона. Я підійшов до вікна, відхилив порт'єру й визирнув. Не думав, що так воно обернеться.

— Ти зовсім не повія.

— Я знаю, дорогенький. Але не дуже приємно почувати себе такою. — Говорила це якимось сухо й невиразно.

— Тут кращого готелю не знайти, — сказав я. Визирнув з вікна. По той бік площі світилися вокзальні вогні. Вулицею їхали екіпажі, а вдалині я бачив дерева в парку. Світло з готелю відбивалося від мокрої бруківки. Чорти б його забрали, подумав я, невже ми маємо тепер сперечатися?

— Ходи сюди, будь ласка, — сказала Кетрін. Її голос тепер похвалішав. — Прощу тебе. Я знову чемна дівчинка. — Я обернувся до ліжка. Вона усміхалася.

Я підійшов, сів біля неї на ліжку й поцілував.

— Ти моя чемна дівчинка.

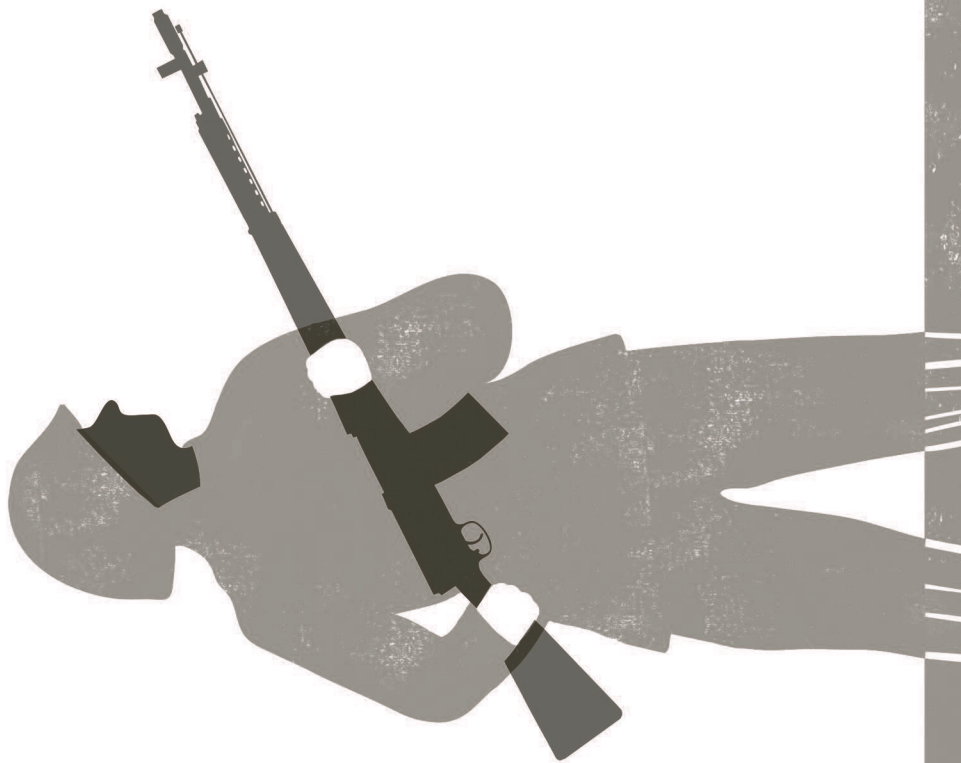
— Це точно, що твоя, — сказала вона.

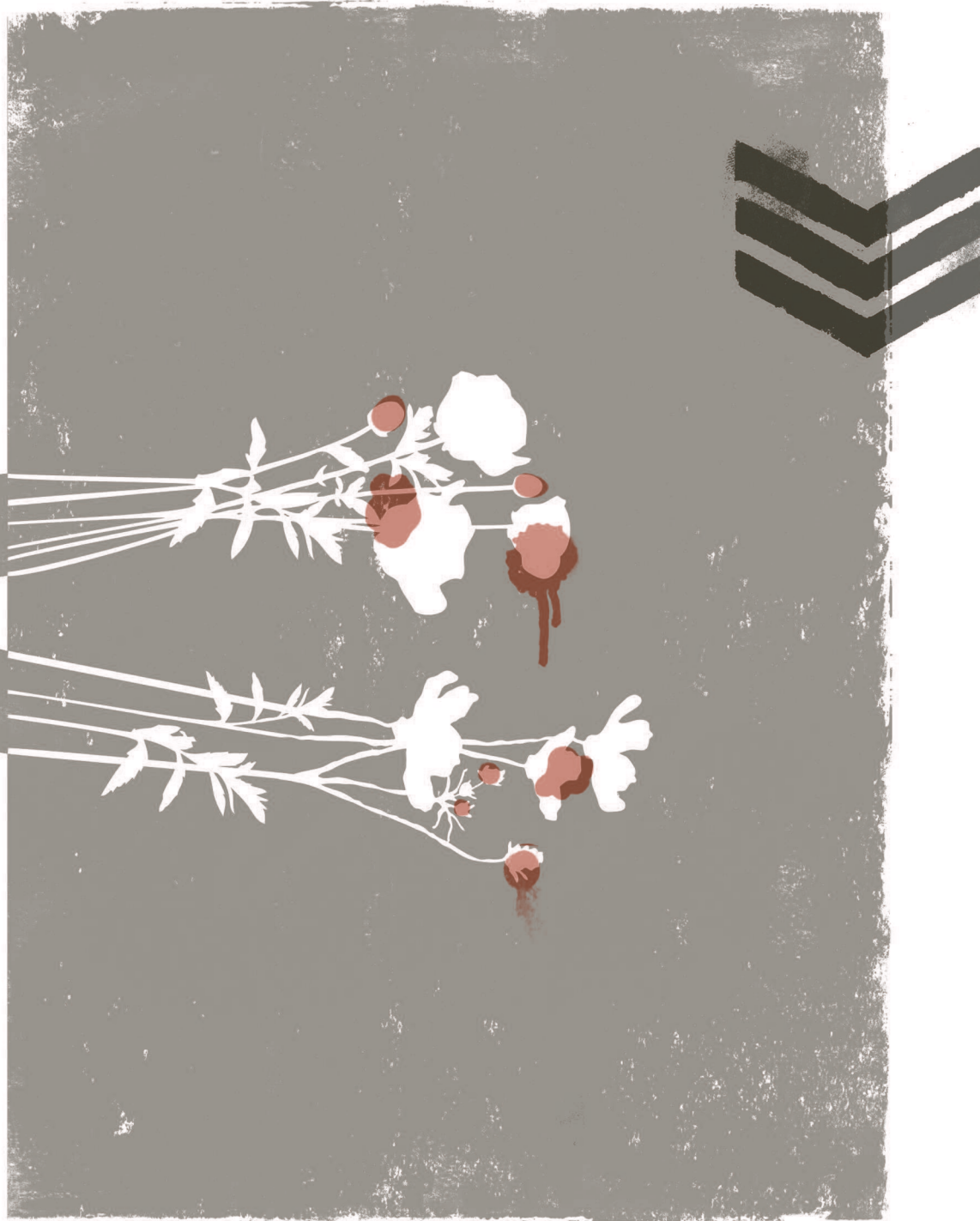
Ми повечеряли і нам стало краще, а потім — узагалі чудово, й невдовзі ми почували себе в цій кімнаті як удома. Моя госпітальна палата була нашим домом, а тепер цим домом став готельний номер.

Під час вечері Кетрін накинула собі на плечі мій мундир. Ми дуже зголодніли, страви були смачні, і ми випили пляшку капрі та пляшку сент-естефа. Здебільшого пив я, але Кетрін також трохи випила, і в неї з'явився чудовий настрій. Нам подали вальдшнепа з картопляним суфле і пюре з каштанів, салат, і сабайон на десерт.

— Гарна кімната, — сказала Кетрін. — Дуже симпатична. Треба було нам оселитися тут на весь той час, поки ми були в Мілані.

— Трохи кумедна кімнатка. Але гарненька.

— Чудова річ розпуста, — сказала Кетрін. — Люди, що нею займаються, мають непоганий смак. Червоний плюш тут дуже доречний. Те, що треба. І дзеркала дуже привабливі.

— Ти така чарівна дівчинка.

— Не знаю, як прокидатися в такій кімнаті зранку. А так вона просто чудова. — Я налив ще склянку сент-естефа.

— Хотіла б я по-справжньому з тобою согрішити, — сказала Кетрін. — Бо все, чим ми займаємось, таке цнотливе й невибагливе. Просто не вірю, що ми робимо щось погане.

— Ти просто розкішна дівчинка.

— Але я й далі голодна. Страшенно голодна.

— Ти мила й простодушна дівчинка.

— Я справді простодушна. Ніхто, крім тебе, цього не розумів.

— Яюсь, коли я тільки зустрів тебе, я півдня уявляв, як ми підемо разом у готель «Кавур», і як нам там буде.

— Страшенне нахабство з твого боку. Але ж це не «Кавур», правда?

— Ні. Нас би туди не пустили.

— Пустять колись. От цим, дорогенький, ми й відрізняємось. Бо я ніколи про таке не думала.

— Ніколи взагалі?

— Ну, трішечки, — сказала вона.

— Яка ти мила дівчинка.

Я налив ще вина.

— Я дуже простодушна, — сказала Кетрін.

— Спочатку мені так не здавалося. Я думав, ти якась навіжена.

— А я й була трохи навіжена. Але це було поверхове божевілля, без ускладнень. Я тебе не дуже тоді збаламутила, дорогенький?

— Розкішна річ вино, — сказав я. — Усе погане забувається.

— Приємна річ, — сказала Кетрін. — Але в мого батька від нього була жахлива подагра.

— Ти маєш батька?

— Так, — сказала Кетрін. — У нього подагра. Тобі не обов'язково з ним знайомитися. А в тебе батько є?

— Ні, — сказав я. — У мене вітчим.

— Він мені сподобається?

— Тобі не обов'язково з ним знайомитися.

— Нам так гарно вдвох, — сказала Кетрін. — Мене більше нічого не цікавить. Я така щаслива бути твоєю дружиною.

Прийшов кельнер забрати посуд. Невдовзі ми цілком замовкли і чули, як падає дощ. Десь унизу на вулиці пролунав автомобільний клаксон.

— «Та чую, за спиною мчить крилата часу колісниця», — сказав я.

— Я знаю ці рядки, — сказала Кетрін. — Це з вірша Марвелла. Але це про дівчину, що не хотіла віддатися чоловікові.

Моя голова була ясна й холодна, і я хотів говорити про реальні речі.

— Де ти збираєшся народжувати?

— Не знаю. У найкращому місці.

— А як ти це влаштуєш?

— Найкращим чином. Не переймайся, дорогенький. Поки скінчиться війна, ми матимемо, можливо, не одну дитину.

— Нам скоро треба йти.

— Я знаю. Можемо й зараз, якщо хочеш.

— Ні.

— Тоді не хвилюйся, дорогенький. Ти досі був такий чудовий, а тепер розхвилювався.

— Не буду. Як часто ти писатимеш?

— Щодня. Ваші листи переглядають?

- Вони погано знають англійську, тому нічого страшного.
- Я їм цілком збаламучу голову, — сказала Кетрін.
- Тільки не занадто.
- Я тільки трошки збаламучу.
- Боюся, вже треба виходити.
- Гаразд, дорогенький.
- Дуже не хочеться йти з нашого затишного дому.
- Мені теж.
- Але мусимо йти.
- Гаразд. Бо ми ще ніколи не жили довго вдома.
- Ще житимемо.
- Коли ти повернешся, я чекатиму тебе в нашому гарному домі.
- Може, я відразу ж повернуся.
- Може, тебе легесенько поранить у ніжку.
- Або у вушко, в мочку.
- Ні, я хочу щоб твої вушка були ціленькі.
- А ніжки?
- Твої ніжки вже й так були поранені.
- Мусимо йти, люба. Справді.
- Гаразд. Тоді йди перший.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Замість того, щоб їхати ліфтом, ми спустилися сходами. Килим на сходах був потертий. За вечерю я заплатив ще тоді, коли її подали, а кельнер, який її приносив, сидів біля дверей на стільці. Він зірвався на ноги й уклонився, а тоді пішов разом зі мною в бічну кімнату, де я розрахувався за номер. Адміністратор упізнав у мені давнього приятеля, й відмовився брати плату наперед, але потім завбачливо залишив офіціанта біля дверей, щоб я не зник, не заплативши. Мабуть, таке вже траплялося, навіть із його приятелями. Під час війни з'являється чимало приятелів.

Я попросив кельнера знайти нам екіпаж, він узяв з моїх рук пакунок Кетрін і вийшов з парасолькою на вулицю. Ми бачили у вікні, як він переходив її під дощем. Ми стояли в бічній кімнаті й дивились у вікно.

- Як почувашся, Кет?
- Сонлива.
- А я якийсь вичерпаний і голодний.
- Ти хоч маєш щось їсти?
- Так, у дорожній сумці.

Я бачив, як підїжджає екіпаж. Він зупинився, кінь схилив голову під дощем, а кельнер вийшов, відкрив парасольку і рушив до готелю. Ми зустріли його в дверях і пішли разом під

парасолькою мокрим хідником до екіпажа біля узбіччя. В канаві вирувала вода.

— Ваш пакунок на сидінні, — сказав кельнер. Він тримав над нами парасолу, поки ми сіли в екіпаж, і я віддячив йому чайовими.

— Дуже вам дякую. Щасливої дороги, — сказав він. Візник смикнув за віжки, і кінь зрушив з місця. Кельнер відвернувся і пішов під парасолькою назад до готелю. Ми проїхали вулицею, звернули ліворуч, а тоді підїхали з правого боку до вокзалу. Під ліхтарем, куди майже не сягав дощ, стояли два карабінери. Світло падало на їхні капелюхи. У сяйві вокзальних ліхтарів дощ здавався чистим і прозорим. З-під вокзальної арки вийшов, зіщулюючись під дощем, носій.

— Ні, — сказав я. — Дякую. Ви не потрібні.

Він знову сховався під арку. Я обернувся до Кетрін. Її обличчя було затінене дашком екіпажа.

— Тут, мабуть, і попрощаємось.

— Я не можу зайти?

— Ні. До побачення, Кет.

— Скажеш йому адресу госпіталю?

— Так.

Я сказав візникові, куди треба їхати. Він кивнув головою.

— До побачення, — сказав я. — Бережи себе й маленьку Кетрін.

— До побачення, дорогенький.

— До побачення, — сказав я. Тоді вийшов під дощ, а екіпаж почав їхати. Кетрін висунулася з нього, і я побачив її освітлене ліхтарями обличчя. Вона всміхнулася й помахала мені. Екіпаж віддалявся, а Кетрін показувала на арку. Я озирнувся, але, крім двох карабінерів, під аркою нікого не було. Тоді я збагнув, що це вона хотіла, щоб я сховався там від дощу. Я зайшов, а тоді стояв і дивився, як завертає за ріг екіпаж. Після чого покрокував вокзалом до поїзда.

На платформі мене вже чекав швейцар. Я зайшов услід за ним у вагон, протиснувся крізь натовп у проході й зазирнув у двері переповненого купе, де в куточку сидів кулеметник. Мій рюкзак і дорожні сумки лежали в нього над головою на багажній полиці.

У проході було море людей, а коли ми зайшли, всі пасажирки купе подивилися на нас. У поїзді бракувало вільних місць, і всі були вороже налаштовані. Кулеметник підвівся, звільняючи мені місце. Хтось поплескав мене по плечу. Я озирнувся. То був високий і худючий артилерійський капітан з червоним шрамом на щелепі. Він бачив усе з коридора крізь скляні двері, а тепер зайшов у купе.

— Ви щось хотіли сказати? — запитав я. Тоді повернувся лицем до нього. Він був вищий за мене, затінене козирком обличчя здавалося дуже худим, а шрам був свіжий і лискучий. Усі в купе дивилися на мене.

— Не можна так робити, — сказав він. — Не можна посилати солдата займати вам місце.

— Пізно, я вже послав.

Він ковтнув слину, і я побачив, як зарухався його борлак. Кулеметник стояв, тримаючи мені місце. Через скляні двері зазирали інші люди. Ніхто в купе не прохопився жодним словом.

— Не маєте права так чинити. Я тут був на дві години раніше від вас.

— То що ви хочете?

— Сидіти.

— Я теж.

Я дивився йому в обличчя й відчував, що всі в купе налаштовані проти мене. Я їх не звинувачував. Він був правий. Але я хотів сидіти. Усі й далі мовчали.

«Чорт забирай», — подумав я.

— Сідайте, *Signor Capitano*, — сказав я. Кулеметник звільнив місце, і високий капітан сів. Він зиркнув на мене. Його обличчя виглядало ображеним. Але він тепер сидів.

— Дістаньте мої речі, — сказав я кулеметнику. Ми вийшли в коридор. Поїзд був переповнений, і я знав, що місця мені не знайти. Я дав швейцару й кулеметнику по десять лір. Вони пройшли назад коридором, зійшли на платформу й почали зазира-ти у вікна, але місця ніде не було.

— Можливо, хтось вийде у Брешії, — сказав швейцар.

— У Брешії ще більше підсядуть, — сказав кулеметник. Я по-прощався з ними, потиснув їм руки, і вони пішли. Обидва були зажурені. Ми всі так і стояли у проході, коли рушив поїзд. Я дивився, як залишаються позаду вогні вокзалу й сортувальної станції. Дощ не вщухав, вікна вкрилися краплями, і вже нічого не було видно. Пізніше я заснув у коридорі на підлозі, перед тим заснувши гаманець із грошима й документами під сорочку і штани, так що він опинився в холоші моїх бриджів. Я проспав цілу ніч, прокидаючись лише у Брешії й Вероні, коли на поїзд сідали нові пасажери, але тоді знову миттєво засинав. Одну дорожню сумку я підклав собі під голову, другу обхопив руками, рюкзак був також біля мене, тож усі, кому треба, могли переступити через мене, не зачіпаючи ногами. Скрізь у коридорі спали на підлозі люди. Інші стояли, тримаючись за віконні поруччя або притулившись до дверей. Той поїзд був завжди переповнений.

Б
книга
Б

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Тепер, коли настала осінь, дерева були голі, а дороги багністі. З Удіне до Горіції я їхав вантажівкою. Дорогою ми обминали інші вантажівки, а я роздивлявся довкола. Шовковичні дерева стояли голі, а поля були бурого кольору. Дорогу вкривало мокре змертвіле листя, що поопадало з довколишніх голих дерев, а робітники брали з куп на узбіччі щєбінь, засипаючи й за-трамбовуючи глибокі колії від коліс. Ми побачили місто, вповите мрякою, за туманом не було видно гір. Переїхали річку, і я побачив, як високо піднялася вода. У горах не вщухали дощі. Ми вїхали в місто, минаючи фабрики, а тоді будинки й вілли, і я помітив, що за цей час обстріли зруйнували ще більше будинків. На вузенькій вуличці ми розминулися з санітарною машиною англійського Червоного Хреста. Обличчя водія в кашкеті було хуже й дуже засмагле. Він був мені незнайомий. Я зліз з вантажівки на великій площі перед будинком мера, водій подав мені рюкзак, я надів його й закинув на плечі обидві дорожні сумки, а тоді рушив до нашої вілли. Не відчував, що повертаюся додому.

Я крокував встеленою гравієм мокрою доріжкою, дивлячись на віллу поміж деревами. Усі вікна були зачинені, але двері відкриті. Я зайшов і застав там майора, що сидів за столом у голій

кімнаті, на стінах якої висіли карти і віддруковані аркуші паперу.

— Вітаю, — сказав він. — Як там ви? — Він постарів і немовби всох.

— Добре, — сказав я. — Як тут усе?

— Скінчилося, — сказав він. — Поставте свої речі й сідайте. Я поклав рюкзак і сумки на підлогу, а кашкета зверху на рюкзак. Приніс від стіни ще одного стільця й сів біля столу.

— Погане було літо, — сказав майор. — Набралися вже сили?

— Так.

— А нагороди отримали?

— Так, усе отримав. Дуже вам дякую.

— Дайте подивитись.

Я відгорнув накидку, щоб він міг побачити дві стрічки.

— А коробочки з медалями вам не дали?

— Ні. Тільки посвідки.

— Медалі придуть пізніше. Це триває якийсь час.

— Що я тепер мушу робити?

— Машини всі поїхали. На півночі в Капоретто — шість. Бували в Капоретто?

— Так, — сказав я. Мені пригадалося це маленьке біле містечко з дзвіницею в долині. Чистеньке містечко з гарним фонтанчиком на площі.

— Там багато роботи. Чимало хворих. Бої скінчилися.

— А решта де?

— Дві в горах, а чотири ще й далі на Баїнзіцці. Тоді ще два санітарні загони в Карсо, при третій армії.

— То що я маю робити?

— Якщо хочете, можете поїхати й перебрати на себе ті чотири машини, що на Баїнзіцці. Джіно там уже довго сидить. Ви ж так і не побачили, що там було?

- Ні.
- Дуже погані справи. Ми втратили три машини.
- Про це я чув.
- Ну, так, вам написав Рінальдї.
- А де Рінальдї?
- Тут у госпіталі. Мав нелегкі літо й осінь.
- Вірю вам.
- Було паскудно, – сказав майор. – Ви уявити собі не можете, наскільки паскудно. Я часто думав, як вам пощастило з тим вашим пораненням.
- Це правда.
- Наступного року буде ще гірше, – сказав майор. – Може, вони ще й зараз підуть у наступ. Погрожують наступом, хоч я в це не вірю. Занадто пізно. Ви бачили річку?
- Так. Вона вже розлилася.
- Не вірю, що вони кинуться в атаку тепер, коли почалися дощі. Скоро вже випаде сніг. А як там ваші землячки? Тут ще, крім вас, якісь американці з'являться?
- Готують десятимільйонне військо.
- Маю надію, що й нам щось перепаде. Але їх усіх перехоплять французи. Нам тут нічого не дістанеться. Ну, добре. Переночуйте нині тут, а завтра їдьте маленьким авто і змініть там Джіно. Я вишлю з вами когось, хто знає дорогу. Джіно вам усе розкаже. Там ще трохи обстрілюють, але в цілому вже все скінчилося. Вам буде цікаво побувати на Баїнзіцці.
- Буду радий побачити. І вас радий бачити знову, *Signor Maggiore*.
- Він усміхнувся.
- Дуже приємно почути це від вас. Мене вже дуже втомила ця війна. Якби я звідси поїхав, то вже навряд чи повернувся б.
- Настільки тут погано?

— Так. Не просто погано, а жахливо. Ідіть помийтесь і пошуйте свого друга Рінальдї.

Я взяв багаж і понїс його нагору. Самого Рінальдї не було в кімнатї, але там лежали його речї, тож я сїв на ліжку, розмотав обмотки і скинув з правої ноги черевик. Тодї ліг на ліжку горїлиць. Я був змучений, а права нога болїла. Було якось дурнувати лежати на ліжку в одному черевїку, тому я сїв, розшнуровав другий черевик, жбурнув його на підлогу, а тодї знову ліг спиною на ковдру. Вікно було зачинене, й у кімнатї була задуха, але я був занадто втомлений, щоб підніматися й відчиняти його. Усі мої речї були в кутку кімнати. Надворї сутенїло. Я лежав на ліжку, думав про Кетрін і чекав Рінальдї. Я не збирався забагато думати про Кетрін, хїба що вночі перед сном. Але тепер я був змучений і не мав чим зайнятися, тож лежав собі й думав про неї. Я й далї про неї думав, коли в кімнату зайшов Рінальдї. Він зовсім не змінився. Можливо, тїльки трохи схуд.

— Ну, що, малий, — сказав він. Я сїв на ліжку. Він підїшов, сїв поруч і обняв мене. — Любенький мїй малий. — Він лягнув мене по спинї, а я взяв його за руки.

— Любий малий, — сказав він. — Покажи-но менї колїно.

— То ж треба скидати штани.

— Ну, то скидай, малий. Ми ж друзї з тобою. Я хочу подивитися, що вони тобі зробили. — Я встав, спустив бриджї і зняв пов'язку з колїна. Рінальдї сїв на підлогу й почав легенько згинати й розгинати менї ногу. Він провів пальцем по шраму, а тодї з'єднав великі пальці над колїнною чашечкою і легенько погойдав ногу рештою пальців.

— І бїльше не згинається?

— Нї.

— Це просто злочин, що тебе відправили назад. Твій суглоб ще добре не функціонує.

— Було набагато гірше. Нога взагалі не розгиналася, була як дошка.

Рінальдї ще трохи її зігнув. Я дивився на його руки. То були гарні руки хірурга. Я глянув на його потилицю — лискуче волосся з рівненьким проділом. Він надто сильно зігнув мені ногу.

— Ой! — сказав я.

— Тобі потрібно пройти ще один курс механотерапії, — сказав Рінальдї.

— Але було ще гірше.

— Я бачу, малий. Я на таких речах розуміюся краще за тебе. — Він підвівся з підлоги й сів на ліжку. — З самим коліном усе зробили добре. — Коліно його вже не цікавило. — Розкажуй тепер про все інше.

— Нема про що розказувати. Я мав спокійне життя.

— Ти вже говориш так, немовби одружився, — сказав він. — Та що таке з тобою?

— Нічого, — сказав я. — А що з тобою?

— Війна мене добиває, — сказав Рінальдї, — я через неї впав у депресію. — Він склав руки на коліні.

— Аж так, — сказав я.

— А в чому річ? Невже я не можу мати людських емоцій?

— Ні. Я бачу, тут тобі було весело. Розкажи мені.

— Ціле літо й осінь роблю операції. Працюю безперервно. Один за всіх. Усе найскладніше залишають мені. Бог свідок, малий, що я стаю чудовим хірургом.

— Це вже звучить краще.

— Я просто не думаю. Справді, Бог мені свідок, я зовсім не думаю, а тільки оперую.

— Ну, й добре.

— Але тепер, малий, це все скінчилося. Я вже не оперую, і почувую себе препаскудно. Ця війна жахлива, малий. Повір мені, це правда. Ну, а тепер розвесели мене. Ти привіз платівки?

— Так.

Вони були загорнуті в папір і лежали в картонній коробці в рюкзаку. Я був такий втомлений, що просто не мав сил їх витягнути звідти.

— А ти себе добре почуваєш, малий?

— Як у пеклі.

— Жахлива ця війна, — сказав Рінальдї. — Вставай-но. Зараз нап'ємося й піднімемо собі настрій. А тоді підемо й кинемо по паличці. І буде нам добре.

— Я мав жовтяницю, — сказав я, — і не можу напиватися.

— Ой, малий, яким ти повернувся до мене. Таким серйозним і з хворою печінкою. Кажу тобі, ця війна препаскудна. Чого ми взагалі в неї вляпалися.

— Ми трохи вип'ємо. Напиватися не хочу, але трохи вип'ємо.

Рінальдї пішов до вмивальника з другого кінця кімнати й повернувся з двома склянками і пляшкою коньяку.

— Австрійський коньячок, — сказав він. — Сім зірочок. Це все, що змогли захопити на Сан Габріеле.

— А ти там був?

— Ні. Я ніде не був. Весь час сидів тут і оперував. Дивись, малий, це та твоя стара склянка, з якою ти чистив зуби. Я її не викидав, бо вона нагадувала мені про тебе.

— Нагадувала тобі чистити зуби.

— Ні. Я ж маю свою. Я її зберігав, щоб нагадувала, як ти вранці намагався відчистити зуби від «Вілла-Росси», лаявся, ковтав аспірин і проклинав шльондр. Щоразу, коли я бачив цю склянку, я згадував, як ти силкувався відчистити свою совість зубною щіткою. — Він підійшов до ліжка.

— Поцілуй мене разочок і скажи, що ти зовсім не такий серйозний.

— Я не збираюся тебе цілувати. Ти мавпа.

— Я знаю, ти чемнесенький англосаксонський хлопчик. Знаю. Хлопчик з муками сумління, знаю. Нічого, почекаю, поки наш англосаксончик почне відчищатися зубною щіточкою від блудниць.

— Налий у склянку коньяку.

Ми цокнулися й випили. Рінальдї підсміхнувся з мене.

— Я тебе впою, витягну твою печінку й заміню її доброю італійською печіночкою, і знову зроблю тебе людиною.

Я простягнув склянку, щоб він долив коньяку. Надворі вже було темно. Тримаючи склянку з коньяком, я підійшов до вікна й відчинив його. Дощ уже не падав. Надворі стало холодніше, а дерева були вповиті туманом.

— Не виливай у вікно коньяк, — сказав Рінальдї. — Не можеш пити, то дай мені.

— Пішов ти знаєш куди, — сказав я. Я був радий знову бачити Рінальдї. Він два роки поспіль глузував з мене, і мені це завжди подобалося. Ми чудово розуміли один одного.

— Ти одружився? — запитав він з ліжка. Я стояв біля вікна, спершись на стіну.

— Ще ні.

— Закоханий?

— Так.

— У ту англійку?

— Так.

— Бідолашка. Вона тебе задовольняє?

— Звичайно.

— Я мав на увазі, чи задовольняє тебе на практиці?

— Заткайся.

— Мовчу. Побачиш, наскільки я делікатна людина. А в яких позах...?

— Ріні, — сказав я. — Прощу тебе заткатися. Якщо хочеш бути моїм другом, заткай свою пельку.

— Я не хочу твоїм другом бути, малий. Я вже твій друг.

— Тоді заткай пельку.

— Гаразд.

Я підійшов до ліжка й сів біля Рінальдї. Він тримав у руці склянку й дивився на підлогу.

— Розумієш, як воно є, Ріні?

— Ще й як. Я все своє життя нашттовхуюся на святі й непорушні теми. Але з тобою такого майже не було. Мабуть, і в тебе вони з'явилися. — Він не відводив очей від підлоги.

— А в тебе таких немає?

— Ні.

— Жодної?

— Ні.

— То я можу щось таке сказати про твою матір, а тоді про твою сестру?

— А тоді про твою сестру, — швидко сказав Рінальдї. Ми розреготалися.

— Старий супермен, — сказав я.

— А може, я ревную, — сказав Рінальдї.

— Та де там.

— Я не в цьому сенсі. Я мав на увазі інше. Ось у тебе є одружені друзі?

— Так, — сказав я.

— А в мене немає, — сказав Рінальдї. — Якщо вони закохані одне в одного.

— А чому?

— Бо я їм тоді не подобаюся.

— Чому?

— Бо я той змій. Змій пізнання.

— Ти все переплутав. То було яблуко пізнання.

— Ні, то була змія. — Він трохи розвеселився.

- Краще тоді не зачіпати ці високі матерії, — сказав я.
- Люблю я тебе, малий, — сказав він. — Придушуєш у зародку великого італійського мислителя. А я знаю багато такого, про що не можу сказати. Знаю більше за тебе.
- Так. Це точно.
- Але тобі легше житиметься. Навіть із муками сумління.
- Не думаю.
- О, так. Свята правда. Бо я тепер щасливий тільки тоді, коли працюю. — Він знов опустив голову.
- Це все минеться.
- Ні. Мені подобаються лише дві речі: одна шкодить моїй роботі, а друга триває якихось півгодини або п'ятнадцять хвилин. Іноді ще коротше.
- Іноді набагато коротше.
- А може, я вже здатний на більше, малий. Звідки тобі знати. Але є тільки ці дві речі й моя робота.
- Ще будуть інші.
- Ні. Не буде вже нічого. Ми маємо те, з чим народилися, й нічого більше не навчаємось. Ніколи не дістаємо нічого нового. Починаємо життя довершеними. Маєш радіти, що ти не латинського роду.
- Не існує ніякого латинського роду. Це в тебе в голові «латинська» каша. Ти так пишаєшся своїми дефектами.
- Рінальдї підвів голову і засміявся.
- Ну, годі вже, малий. Я втомився так багато думати. — Він здавався стомленим, ще коли тільки прийшов. — Скоро вечера. Я радий, що ти повернувся. Ти мій найкращий друг і бойовий побратим.
- А коли вечеряють бойові побратими? — спитав я.
- Та просто зараз. Вип'ємо ще заради твоєї печінки.
- Ти як апостол Павло.

— Не зовсім. Там ішлося про вино і шлунок. Трохи вина уживай заради шлунку твого.

— Давай, що маєш там у пляшці, — сказав я. — Заради чого завгодно.

— За твою дівчину, — сказав Рінальдї. Він підняв угору склянку.

— Гаразд.

— Ніколи не скажу про неї нічого непристойного.

— Не перенапружуйся.

Він випив коньяк.

— Я очистився, — сказав він. — Я тепер як ти, малий. Також знайду собі англійку. Фактично, я перший познайомився з твоєю дівчиною, але вона для мене трохи зависока. Високу дівчину в сестри, — процитував він.

— Твої думки стали чисті й незаймані, — сказав я.

— Правда ж? Тому то мене й називають Рінальдї Чистіссімо.

— Рінальдї Брудніссімо.

— Ходімо, малий, пішли вечеряти, поки мої думки ще чисті.

Я вмився, зачесався, і ми рушили донизу сходами. Рінальдї вже був п'яненький. У їдальні виявилось, що вечеря ще не зовсім готова.

— Я піду по пляшку, — сказав Рінальдї. Він знову піднявся сходами. Я сів за стіл, а він приніс пляшку й налив нам обидвом по півсклянки коньяку.

— Забагато, — сказав я, підняв угору склянку і подивився крізь неї на лампу, що стояла на столі.

— На порожній шлунок нормально. Чудова річ. Цілком випаляє шлунок. Гіршого для тебе не придумати.

— Гаразд.

— Щоденне самознищення, — сказав Рінальдї. — Руйнує шлунок і викликає тремтіння рук. Якраз те, що потрібно хірургові.

— То ти це рекомендуєш?

— Широ. Не вживаю нічого іншого. Пий до дна, малий, і шукай лікарняну палату.

Я випив півсклянки. У коридорі пролунав голос ординарця: — Суп! Суп готовий!

Зайшов майор, кивнув нам і сів за стіл. Здавався тепер якимось коротуном.

— І що, нікого більше? — спитав він. Ординарець поставив перед ним супницю, і він налив собі повну тарілку.

— Нікого, — сказав Рінальдї. — Хіба що прийде священик. Якби він знав, що тут Федеріко, прийшов би обов'язково.

— А де він? — запитав я.

— У триста сьомому, — сказав майор. Він жадібно поглинав суп. Тоді витер рота, особливо ретельно обтираючи закручені вгору сиві вуса. — Думаю, він прийде. Я дзвонив їм і просив переказати йому, що ви приїхали.

— Мені якось бракує тут звичного галасу, — сказав я.

— Так, тепер у їдальні тихо, — сказав майор.

— Я тут галасуватиму, — сказав Рінальдї.

— Випийте трохи вина, Енріко, — сказав майор. Він наповнив мою склянку. Подали спагетї, і ми зосередилися на їжі. Священик прийшов, коли ми вже доїдали. Був такий, як і завжди, маленький, смаглявий і зграбний. Я підвівся, і ми обмінялися потисками рук. Він поклав мені руку на плече.

— Я відразу прийшов, коли дізнався, — сказав він.

— Сідайте, — сказав майор. — Ви запізнилися.

— Доброго вечора, пасторе, — сказав Рінальдї, вживши англійське слово. Цю звичку перейняли від капітана, що трохи розмовляв англійською і постійно зачіпав священика.

— Доброго вечора, Рінальдо, — сказав священик. Ординарець приніс йому суп, але він сказав, що воліє почати зі спагетї.

— То як ви? — спитав він мене.

— Нормально, — сказав я. — А що чути у вас?

— Випийте вина, пасторе, — сказав Рінальдї. — Трохи вина уживайте заради шлунку свого. Це з апостола Павла, якщо знаєте.

— Так, я знаю, — ввічливо сказав священник. Рінальдї наповнив йому склянку.

— Той апостол Павло, — сказав Рінальдї. — Наробив же він лиха. — Священик поглянув на нього й усміхнувся. Я бачив, що глузування вже не справляло на нього враження.

— Той апостол Павло, — сказав Рінальдї. — Сам був пияк і бабій, а коли йому забракло пороху, сказав, що все це гріх. Коли вже сам став ні на що не здатний, почав напучувати нас, тих, хто й досі повний сил. Хіба не так, Федеріко?

Майор усміхнувся. Ми вже їли тушковане м'ясо.

— Я вечорами не дискутую про святих, — сказав я. Священик подивився на мене й усміхнувся.

— Дивіться, він уже перекинувся до табору священника, — сказав Рінальдї. — Де ви пропали, добрі старі насмішники? Де Кавальканти? Де Брунді? Де Чезаре? Невже тепер я сам маю глузувати з священника без жодної підтримки?

— Він добрий священник, — сказав майор.

— Він добрий священник, — сказав Рінальдї. — Та все одно священник. Я хочу, щоб у ідальні було, як за старих добрих часів. Хочу розвеселити Федеріко. Ідіть ви, пасторе, під три чорти!

Я бачив, як майор поглянув на нього і зрозумів, що він напився. Його худе лице зблідло. Волосся здавалося ще чорнішим супроти білизни його чола.

— Усе гаразд, Рінальдо, — сказав священник. — Усе гаразд.

— Ідіть ви к чорту, — сказав Рінальдї. — Усе хай пропаде до біса пропадом. — Він відхилився на стільці.

— Він мав напружені дні й перевтомився, — сказав мені майор. Тоді доїв м'ясо й підібрав з тарілки підливку куснем хліба.

— Плювати я на все хотів, — сказав Рінальдї, втупившись у стіл. — Пропадай воно пропадом. — Він обвів усіх за столом викличним і каламутним поглядом, обличчя його було бліде.

— Гарзд, — сказав я. — Пропадай усе до біса пропадом.

— Ні-ні, — сказав Рінальдї. — Ти так не можеш. Так не можеш. Кажу тобі, що ні. Ти всохся, спорожнів, і більш нема нічого. Кажу тобі, нема нічого. Зовсім нічого, чорт забирай. Я знаю це, коли перестаю працювати.

Священик похитав головою. Ординарець забрав зі столу таріль з-під м'яса.

— А чого це ви їсте м'ясо? — Рінальдї обернувся до священика. — Ви що, забули, що нині п'ятниця?

— Нині четвер, — сказав священик.

— Брехня. Сьогодні п'ятниця. Ви їсте плоть Господа нашого. Це Боже м'ясо. Я знаю. Це мертвий австріяк. Ось що ви їсте.

— Це біле м'ясо, офіцерське, — згадав я старий жарт.

Рінальдї засміявся. Тоді наповнив свою склянку.

— Не звертайте на мене уваги, — сказав він. — Я просто трохи схибнувся.

— Вам варто піти у відпустку, — сказав священик.

Майор докірливо похитав головою. Рінальдї подивився на священика.

— Думаєте, мені треба у відпустку?

Майор знову похитав головою, дивлячись на священика. Рінальдї теж на нього дивився.

— Та як забажаєте, — сказав священик. — Не хочете, тоді не треба.

— Ідіть ви під три чорти, — сказав Рінальдї. — Усі хочуть мене позбутися. Щовечора силкуються мене позбутися. А я відбиваюся. Ну то й що, як я це маю. Усі це мають. Цілий світ. Спочатку, — почав він розтлумачувати лекторським тоном, — це малесенький

прищик. Тоді ми помічаємо висипку на грудях. Тоді взагалі нічого не помічаємо. Покладаємо всю надію на ртуть.

— Або на сальварсан, — додав тихенько майор.

— Ртутний препарат, — сказав Рінальдї. Він говорив це дуже піднесеним тоном. — Я знаю щось вартісніше. Добрий мій старий пасторе, — сказав він. — Ви цього ніколи не підхопите. А от малий підхопить. Це виробничий випадок. Просто нещасний виробничий випадок.

Ординарець приніс солодке й каву. На десерт був хлібний пудинг з густою підливою. Лампа чадїла, й чорна кіптява осїдала на склі.

— Принесїть двї свїчки й заберїть лампу, — сказав майор.

Ординарець приніс на тарїлочках двї запаленї свїчки, загасив лампу й забрав її. Рінальдї затих. Здається, він нарештї вгамувався. Ми порозмовляли, а пїсля кави всї вийшли в передпокїй.

— Можеш поговорити зї священником. Я мушу піти до мїста, — сказав Рінальдї. — На добранїч, пасторе.

— На добранїч, Рінальдо, — сказав священник.

— Побачимося, Фредї, — сказав Рінальдї.

— Так, — сказав я. — Не затримуйся. — Він скривив мїну й вийшов за дверї. Майор стояв біля нас. — Він забагато працював і перетомився, — сказав він. — А ще він думає, що в нього сифїліс. Я в це не вірю, хоча все може бути. Він сам себе лікує. На добранїч. Поїдете ще вдосвіта, Енріко?

— Так.

— Ну, то до побачення, — сказав він. — Удачі вам. Педуццї вас розбудить і поїде з вами.

— До побачення, *Signor Maggiore*.

— До побачення. Кажуть про можливий австрїйський наступ, але я не вірю, що це станеться. Маю надїю, що ні. Але в будь-

якому разі це буде не тут. Джіно вам усе розповість. Телефони тепер працюють надійно.

— Я регулярно дзвонитиму.

— Прошу не забувати. На добраніч. Не дозволяйте Рінальді так напиватися бренді.

— Я спробую.

— На добраніч, священику.

— На добраніч, *Signor Maggiore*.

Він пішов до свого кабінету.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Я підійшов до дверей і визирнув з них. Дощ перестав, але надворі висів туман.

— Може, піднімемось нагору? — спитав я священика.

— Хіба що ненадовго.

— Ходімо.

Ми піднялися сходами й зайшли в мою кімнату. Я ліг на ліжку Рінальді. Священик сів на мою постіль, застелену ординарцем. У кімнаті було темно.

— Ну, — сказав він, — то як ви себе почуваєте насправді?

— Нормально. Сьогодні трохи втомлений.

— Я теж, хоч сам не знаю чому.

— А що чути з війною?

— Думаю, що скоро закінчиться. Не знаю чому, просто так відчуваю.

— А як ви це відчуваєте?

— Бачили, яким став наш майор? Трохи лагідніший? Тепер так з багатьма.

— Я й сам таке відчуваю, — сказав я.

— Літо було жахливе, — сказав священик. Він тепер здавався впевненішим, ніж перед тим, як я поїхав звідси. — Ви не повірите, що відбувалося. Для цього треба було б там побувати

й бачити все на власні очі. Цього літа багато хто збагнув, що таке війна. Навіть ті офіцери, про яких я думав, що вони не здатні це усвідомити.

— І що буде далі? — Я провів рукою по ковдрі.

— Я не знаю, але не думаю, що так може довго тривати.

— А що станеться?

— Припинять воювати.

— Хто?

— Обидві сторони.

— Хотів би надіятися, — сказав я.

— Ви в це не вірите?

— Я не вірю, що обидві армії складуть зброю водночас.

— Мабуть, що ні. Це були б надмірні сподівання. Але коли я бачу, як міняються люди, я просто не думаю, що таке може довго тривати.

— А хто перемагав цього літа?

— Ніхто.

— Австрійці перемагали, — сказав я. — Вони не віддали Сан Габріеле. Це їхня перемога. Вони не перестануть воювати.

— Можуть і перестати, якщо відчують те саме, що й ми. Вони теж через усе це перейшли.

— Ніхто ще не складав зброю після перемог.

— Ви мене засмучуєте.

— Говорю тільки те, що думаю.

— То ви гадаєте, що це триватиме безконечно? І нічого не станеться?

— Не знаю. Просто не думаю, що австрійки після своїх перемог зупиняться. Лише поразка робить з нас християн.

— Австрійці й так християни, за винятком боснійців.

— Йдеться не про конфесію в буквальному сенсі. Йдеться про Господа нашого.

Він нічого не сказав.

— Ми всі тепер лагідніші, бо нас побито. Яким би став Господь наш, якби Петро врятував його тоді в Саду?

— Він був би такий самий.

— Я так не думаю, — сказав я.

— Ви мене засмучуєте, — сказав він. — Я вірю й молюся за те, що має щось статися. Я відчував, що це вже близько.

— Щось може статися, — сказав я. — Але тільки з нами. Якби вони почували себе так, як ми, було б добре. Але вони нас побили. І почувують себе зовсім інакше.

— Багато солдатів завжди себе почували, як ми. І не тому, що їх побито.

— Їх було побито від самого початку. Тоді, коли їх відірвали від землі й відправили у військо. Ось звідки в селянина його мудрість, бо він зазнав поразки вже від самого початку. Дайте йому владу й побачите, який він мудрий.

Він нічого не сказав. Був замислений.

— Тепер я й сам зажурився, — сказав я. — Тому я й не хочу ніколи про це думати. Не думаю, а от починаю говорити, і слова приходять самі, без зайвих роздумів.

— Я мав на щось надію.

— На поразку?

— Ні. На щось більше.

— Нема нічого більшого. Хіба що перемога. Хоч це, можливо, ще гірше.

— Я довго сподівався на перемогу.

— Я теж.

— А тепер не знаю.

— Щось буде, або те або інше.

— Я вже не вірю в перемогу.

— Я теж. Але і в поразку я не вірю. Хоч це, може, й на краще.

— А в що ви вірите?

— У сон, — сказав я. Він підвівся.

— Вибачте, що я так засидівся. Але мені так подобаються розмови з вами.

— Дуже приємно було знову порозмовляти. А про сон я ляпнув просто так, не думаючи.

Ми встали й потисли одне одному руки в п'їтьмі.

— Я тепер сплю в триста сьомому, — сказав він.

— А я завтра вранці їду на пост.

— Побачимося, коли повернетесь.

— Ми прогуляємось, тоді й поговоримо. — Я провів його до дверей.

— Не треба спускатися, — сказав він. — Дуже гарно, що ви знову тут. Хоч для вас це й не зовсім добре. — Він поклав мені руку на плече.

— Усе нормально, — сказав я. — На добраніч.

— На добраніч. *Ciao!*

— *Ciao!* — сказав я. Мені страшенно хотїлося спати.

ATTN'S

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Я прокинувся, коли прийшов Рінальдї, але він мовчав, тож я знову заснув. Уранці я вбрався й вийшов з кімнати ще вдосвіта. Рінальдї не прокидався.

Я ще не бував на Баїнзіці, тож було дивно підніматися схилом, де перед тим були австрійці, проминувши те місце на річці, де мене поранило. Нова стрімка дорога була запруджена вантажівками. Далі дорога стала рівнішою, і я бачив оповиті імлюю ліси та круті пагорби. Ті ліси, що їх захопили швидко, залишились неушкоджені. Там, де дорога не була захищена пагорбами, її замаскували з боків і згори щитами-циновками. Закінчувалася дорога в зруйнованому селі. Далі починалися позиції. Будинки були серйозно понищені, але все було дуже добре організовано, і скрізь стояли вказівники. Ми розшукали Джіно, він пригостив нас кавою, а тоді ми пішли вдвох зустрітися з різними людьми й оглянути пости. Джіно сказав, що англійські машини знаходяться далі на Баїнзіці, біля Равне. Він захоплювався англійцями. Обстріли остаточно не припинилися, сказав він, але поранених мало. Зате тепер, коли почалися дощі, буде багато хворих. Ходять чутки, що австрійці готують наступ, але він у це не вірив. Ми також мали б атакувати, але досі не було жодного поповнення, тож він припускав, що й цього не буде. Бракувало їжі, і він був би радий хоч

раз добре попоїсти в Горічці. Що я мав учора на вечерю? Я розповів йому, і він сказав, що мріє про таке. Особливо його вразив десерт, *dolce*. Я не вдавався в деталі, просто сказав, що було *dolce*, тож я думаю, що він уявив собі щось набагато розкішніше, ніж хлібний пудинг.

Чи знаю я, куди йому доведеться поїхати? Я сказав, що ні, але кілька інших машин зараз у Капоретто. Він мав надію, що його теж туди відішлють. Це було гарне маленьке містечко, оточене здаля високими горами, що дуже йому подобалися. Він був приємний хлопець, і всі його любили. Він сказав, що справжнє пекло було на Сан Ґабріеле, а ще тоді, як зірвалася наша атака за Ломом. Сказав, що в австрійців дуже багато артилерії в лісах уздовж хребта Тернова, позаду й вище від нас, тож ночами вони постійно обстрілюють дороги. Там є батарея морських гармат, що діють йому на нерви. Я б розпізнав їх з того, як низько летить снаряд. Чуєш залп і майже відразу свист. Зазвичай стріляють одразу з двох гармат, одна за одною, і осколки від вибуху величезні. Він показав мені один такий гладенький металевий уламок зі щербатими краями, сантиметрів тридцять завдовжки. Метал був схожий на бабіт.

— Не думаю, що вони аж такі ефективні, — сказав Джіно. — Але мене вони лякають. Звучить так, ніби вони летять прямо на тебе. Спочатку постріл, тоді відразу свист і вибух. Яка з того радість, що тебе не поранило, якщо налякало до смерті?

Він сказав, що навпроти нас тепер стоять хорвати, а ще там є трохи мадярів. Наші війська й далі займають наступальні позиції. Загороджень з колючого дроту практично немає, і якби австрійці пішли в атаку, не було б куди відступати. Там на плато, де невисокі гори, можна було б облаштувати гарні оборонні позиції, але ніхто цим не займається. А що я взагалі думаю про Баїнціцу?

Я сподівався, що місцевість буде пласкіша, як на справжньому плато. Не думав, що тут стільки горбів.

— *Alto piano*, — сказав Джіно, — але не *piano*.

Ми повернулися до будинку, в якому він мешкав, і спустилися в підвал. Я сказав, що на мою думку плаский гірський гребінь з невеличкою западиною легше і зручніше втримувати, ніж пасмо невисоких гір. Наступати схилом гори не важче, ніж на рівнині, переконував я.

— Залежно, які гори, — сказав він. — Ось гляньте на Сан Габріеле.

— Так, — сказав я, — але найважче було на верхівці, де пласко. А піднялися туди доволі легко.

— Не аж так легко, — сказав він.

— Нехай, — сказав я, — але це був особливий випадок, бо то була справжня фортеця, а не гора. Австрійці роками її укріплювали. — Я мав на увазі тактику під час маневреної війни, коли недоцільно займати оборону в гірських пасмах, бо ці позиції легко обійти. Треба мати свободу маневру, а в горах маневрувати важко. А ще, стріляючи зверху, легше промахнутися. Якщо ж вам відріжуть фланги, кращі сили залишаться на найвищих вершинах. Не вірив я у війну в горах. Багато про це думав, сказав я. Ви зайняли одну гору, а вони другу, та коли почнеться щось справжнє, усім доведеться спустатися вниз.

— А що ж тоді робити, якщо кордон у горах? — запитав він.

Я ще над цим не замислювався, сказав я, і ми розсміялися. — Але, — сказав я, — раніше австрійців завжди били в чотирикутнику довкола Верони. Давали їм спуститися на рівнину, а тоді били.

— Так, — сказав Джіно. — Але то були французи, а на чужій території завжди легше розв'язувати військові проблеми.

— Так, — погодився я, — коли ти на своїй землі, холодний розрахунок не спрацює.

— Росіяни змогли заманити в пастку Наполеона.

— Так, але в них величезна територія. Якщо відступати в Італії, щоб заманити в пастку Наполеона, то можна опинитися в Бриндізі.

— Жахливе місце, — сказав Джіно. — Ви там колись були?

— Проїздом.

— Я патріот, — сказав Джіно. — Але я не зміг би полюбити Бриндізі чи Таранто.

— А Баїнзіццу любите? — спитав я.

— Ця земля священна, — сказав він. — Хоч було б добре, щоб тут краще родила картопля. Знаєте, коли ми сюди прийшли, побачили картопляні поля, насаджені австрійцями.

— Тут справді бракує харчів?

— Я особисто ніколи не наїдався досхочу, а я люблю добряче попоїсти, хоч голодувати також не доводилося. У ідальні годують так собі. Полки на передовій мають добрий харч, а от військам підтримки дістається менше. Щось тут не так. Їжі має бути вдосталь.

— Хтось на цьому наживається.

— Так, передовим батальйонам дістається все, а тим, що позаду, майже нічого. Вони вже викопали всю австрійську картоплю і позривали в гаях каштани. Нас треба краще годувати. Ми любимо попоїсти. Я певний, що харчів не бракує. А дуже погано, коли солдати напівголодні. Ви помічали, що тоді в них з'являються зовсім інші думки?

— Так, — сказав я. — З такими думками не переможеш, а от програти можна.

— Не треба говорити про поразку. Про це й так забагато розмов. Те, що сталося цього літа, не могло бути намарне.

Я нічого не сказав. Мене завжди бентежили слова «священний», «славний», «жертва», «намарне». Ми вже багато разів, стоячи, бувало, під дощем, чули їх здаля, коли до вух долітали тільки

окремі вигуки, читали на прокламаціях, наліплюваних розклеювачами плакатів поверх старих прокламацій, але я так і не побачив там нічого священного, а славні здобутки не мали нічого спільного зі славою, і жертви викликали згадку про чиказькі бойні, де невикористане м'ясо просто закопували в землю. Багатьох слів ти й чути вже не міг без відрази, а гідність, як на те пішло, зберігали хіба що назви місць. Ти ще міг вимовляти деякі номери й деякі дати, бо тільки вони разом із назвами місць мали для тебе бодай якесь значення. Такі абстрактні слова як «слава», «честь», «відвага» чи «святиня» здавались якимись непристойними на тлі конкретних назв сіл, номерів доріг, назв річок, номерів полків і дат. Джіно був патріотом, і деякі речі, які він говорив, нас інколи роз'єднували, але все ж таки він був добрим хлопцем, і я розумів його патріотичні почуття. Він таким народився. Разом із Педуцці він поїхав машиною назад до Горіцці.

Цілий день бушувала буря. Вітер періщив дощем по землі, і скрізь були баюри й багно. Штукатурка на зруйнованих будинках намокла й посіріла. Десь аж надвечір дощ ущух, і з нашого другого посту я бачив оголені й мокрі осінні поля з хмарами понад верхівками пагорбів і солом'яні маскувальні циновки на дорогах, з яких стікала вода. Сонце ненадовго визирнуло перед тим, як зайти, освітивши голі ліси на гірському хребті. У цих лісах на хребті було багато австрійських гармат, але стріляли далеко не всі. Я дивився на круглі хмарки диму від шрапнельних пострілів, що виникали враз у небі над зруйнованою фермою біля самої лінії фронту; пухкенькі хмарки з жовтаво-білим спалахом у центрі. Спочатку цей спалах, тоді ви чули тріск, а тоді бачили димову кулю, що деформувалася і тоншала на вітрі. Серед руїн будинків і на дорозі біля розваленної хати, де був наш пост, лежало безліч залізних шрапнельних кульок, але пост і околиці того вечора не обстрілювали. Ми завантажили дві машини й поїхали замаскованою

мокрими циновками дорогою, а останні промені сонця світили крізь шпари між цими циновками. Коли ми виїхали на відкриту дорогу за пагорбами, сонце вже зайшло. Якийсь час ми їхали цією відкритою дорогою, а коли після повороту заїхали в чотирикутну арку тунелю з циновок, знову почався дощ.

Уночі вітер посилювався, а о третій ранку під супровід проливного дощу почалося бомбардування, і на наші передові позиції посунули через гірські луки й латки гаїв хорвати. Вони пішли в наступ у темряві й під дощем, але контратака переляканих солдатів з другої лінії оборони відкинула їх назад. Був потужний обстріл, у небо під дощем шугали ракети, і скрізь по всій передовій лунали постріли гвинтівки і кулеметні черги. Вони не пішли в повторну атаку, стрілянина стихла, а в паузах між поривами вітру й дощу можна було чути залпи гарматної канонади далеко на півночі.

На пост прибували поранені, декого несли на ношах, дехто шкандибав сам, а декого тягли на плечах через поле солдати. Усі були мокрі як хлющ і перелякані. Ми завантажили дві машини важкопораненими, що їх виносили на ношах з підвалу, де був пост, і коли я зачинив двері другої машини й замкнув їх на засув, відчув на обличчі, як краплинки дощу стають сніжинками. Одночасно з дощем стрімко повалив лапатай сніг.

Зранку сніг перестав падати, але буря й далі не вщухала. На мокрій землі сніг одразу розтанув, і тепер знову йшов дощ. На світанку була ще одна атака, але безуспішна. Цілий день ми чекали нового наступу, але аж до заходу сонця нічого не відбувалося. Бомбардування почалося на південь від нас з довгого лісистого хребта, де були скупчені австрійські гармати. Ми теж чекали обстрілу, але його не було. Ставало темно. З поля за селом стріляли наші гармати, і свист їхніх снарядів діяв на нас заспокійливо.

Ми довідалися, що атака на півдні була безуспішна. Тієї ночі вони вже не наступали, але ми чули, що на півночі таки прорвали

оборону. Уночі прийшов наказ готуватися до відступу. Мені про це сказав капітан з нашого посту. Йому так повідомили зі штабу бригади.

Невдовзі, після чергової телефонної розмови, він сказав, що це була неправда. Бригада отримала наказ за будь-яких обставин утримати лінію оборони на Баїнзіцці. Я запитав про прорив, і він сказав, що в штабі бригади йому підтвердили, що австріяки прорвалися через позиції двадцять сьомого армійського корпусу в напрямку Капоретто. На півночі цілий день тривав запеклий бій.

— Якщо ті байстрюки пропустять їх, нам тут гаплик, — сказав він.

— Там наступають німці, — сказав один із офіцерів-медиків. Слово «німці» наводило на всіх страх. Ми не хотіли мати справу з німцями.

— Там п'ятнадцять німецьких дивізій, — сказав той офіцер-медик. — Вони прорвали фронт, і ми тепер будемо відрізані.

— У штабі бригади кажуть, що треба втримати цю лінію оборони. Кажуть, що прорив не був серйозний, і ми маємо втримувати гірські позиції від Монте Маджоре й далі.

— Звідки вони це дізналися?

— Зі штабу дивізії.

— Про те, що треба готуватися до відступу, також повідомляли з дивізії.

— Ми підпорядковані армійському корпусу, — сказав я. — Але тут я підпорядковуюся вам. Тому природно, що я поїду, куди ви мені скажете. З'ясуйте тільки, чи справді є такий наказ.

— Нам наказали залишатися тут. Вам треба вивезти звідси поранених на тимчасовий медпункт.

— Інколи ми їх також веземо з цих медпунктів до польових госпіталів, — сказав я. — А скажіть-но мені, бо я ніколи не бачив відступу, як під час нього евакуюють усіх поранених?

- Ніяк. Забирають, кого можуть, а решту залишають.
- Що я маю вивозити машинами?
- Госпітальне обладнання.
- Гаразд, — сказав я.

Наступної ночі розпочався відступ. Ми чули, що німці й австріяки прорвали фронт на півночі й наближаються гірськими долинами до Чивідале й Удіне. Відступали організовано, всі були мокрі й похмурі. Уночі, повільно просуваючись запрудженими дорогами, ми проминали війська, що марширували під дощем, гармати, запряжені кіньми підводи, мулів, вантажівки, і все це відходило від фронту. Безладу було не більше, ніж при наступі.

Тієї ночі ми допомагали евакуювати польові госпіталі, розташовані в найменш зруйнованих селах на плато, переправляючи поранених до Плави, а наступного дня під проливним дощем перевозили госпіталі і тимчасовий медпункт з Плави. Дощ не вщухав, і війська, що боронили Баїнзіццу, спускалися під цим жовтневим дощем з плато й форсували річку, де навесні того року були здобуті перші перемоги. Усередині наступного дня ми прибули в Горіцію. Дощ припинився, а місто було майже безлюдне. Проїжджаючи вулицею, ми побачили, як вантажили в машину дівчат з солдатського борделю. Дівчат було семеро, вони були в капелюшках і пальтах, з невеличкими валізками в руках. Двоє з них плакали. А ще одна всміхнулася нам, виставила язичок і потріпотіла ним. Була чорноока й мала пухкенькі губки.

Я зупинив машину, вийшов і поговорив з хазяйкою. Дівчата з офіцерського дому виїхали ще рано-вранці, сказала вона. А куди саме? У Конельяно, сказала вона. Вантажівка рушила з місця. Дівчина з пухкенькими губками знову показала нам язичок. Інші дві дівчини й далі плакали. Решта з цікавістю дивилися на місто. Я знову сів у машину.

— Ото було б поїхати з ними, — сказав Бонелло. — Гарна була б мандрівочка.

— І в нас буде гарна мандрівочка, — сказав я.

— Мандрівочка в пекло.

— Я й мав це на увазі, — сказав я. Ми підїхали до алеї перед нашою віллою.

— Хотів би я там бути, коли ці кралі розташуються на місці, і трохи з ними пострибати.

— Вони так зразу візьмуться за справу?

— Та ясно. Цю матрону знає вся Друга армія.

Ми вже були перед віллою.

— Її називають «матінка абатиса», — сказав Бонелло. — Дівчатка нові, але її тут усі знають. Їх, мабуть, привезли перед самим відступом.

— Матимуть тепер роботу.

— Та я ж і кажу, що матимуть. Хотів би побавитися з ними на халяву. Бо ціни в цьому домі явно завищені. Уряд нас ошукує.

— Завезіть машину механікам, нехай її оглянуть, — сказав я. — Поміняйте оливу й перевірте диференціал. Заправте бак, а тоді трохи поспіть.

— Слухаю, *Signor Tenente*.

Вілла була порожня. Рінальді поїхав з госпіталем. Майор повіз у штабній машині персонал госпіталю. Мені залишили на вікні записку з розпорядженням повантажити в машини всі речі, складені у вестибюлі, і просуватися до Порденоне. Механіки вже поїхали. Я пішов назад у гараж. За цей час підїхали ще дві машини, і водії вийшли надвір. Знову почало дощити.

— Я був такий, бляха, сонний, що тричі задрімав, поки їхав сюди від Плави, — сказав Піані. — Що тепер робимо, *Tenente*?

— Треба змінити оливу, змастити й заправити машини, а тоді підїхати до входу й завантажити все барахло, що нам залишили.

- І зразу їдемо?
- Ні, години три поспимо.
- Господи Ісусе, оце мене тішить, — сказав Бонелло. — Бо я й так уже засинав за кермом.
- Як ваша машина, Аймо?
- Нормально.
- Дайте мені якийсь комбінезон, і я допоможу вам замінити оливу.
- Не треба, *Tenente*, — сказав Аймо. — Нічого складного. Краще спакуйте свої речі.
- Та все вже спаковано, — сказав я. — Піду й повиношу те баракло, що залишили нам. А ви відразу під'їжджайте, як будуть готові машини.
- Вони підігнали машини до входу, і ми завантажили їх госпітальним обладнанням, складеним у вестибюлі вілли. Коли закінчили, машини розташувалися рядком під дощем на обсаженій деревами алеї. Ми зайшли всередину.
- Розтопіть у кухні й висушіть свій одяг, — сказав я.
- Хай буде мокрий, мені байдуже, — сказав Піані. — Я хочу спати.
- Я ляжу на майорове ліжко, — сказав Бонелло. — Спатиму там, де задавав хропака старушок.
- А мені байдуже, де спати, — сказав Піані.
- Тут є два ліжка. — Я відчинив двері.
- Я навіть не знав, що там у цій кімнаті, — сказав Бонелло.
- Та то ж кімната старого щупака, — сказав Піані.
- Лягайте обидвоє тут, — сказав я. — Я вас розбуджу.
- Якщо задовго спатимете, *Tenente*, то нас розбудять австріяки, — сказав Бонелло.
- Я не просплю, — сказав я. — А де Аймо?
- Пішов на кухню.

— Лягайте спати, — сказав я.

— Я вже засинаю, — сказав Піані. — Цілий день куняв за кермом. Очі так злипалися, ніби хтось тиснув на лоба.

— Скинь чоботи, — сказав Бонелло. — Це ж ліжко старого щупака.

— А що мені той щупак. — Піані розвалився на ліжку в брудних чоботах і підклав руку під голову. Я пішов до кухні. Аймо розтопив у плиті й поставив на неї казанок з водою.

— Я подумав, що варто зварити трохи спагеті, *pasta asciutta*, — сказав він. — Коли прокинемось, усі будуть голодні.

— А ви не хочете поспати, Бартоломео?

— Ще ні. Ото закип'ячу воду, й піду подрімаю. А вогонь загасне сам.

— Краще б ви трохи поспали. Ми можемо поснідати сиром і консервами.

— Та це не те. Тим двом анархістам треба чогось гаряченького. А ви лягайте, *Tenente*.

— Там є ліжко в майоровій кімнаті.

— То ви там і поспіть собі.

— Ні, я піду до старої своєї кімнати. Хочете щось випити, Бартоломео?

— Коли будемо їхати, *Tenente*. Зараз мені це зайве.

— Якщо прокинетесь через три години, а я проспав, розбудіть мене, добре?

— Та ж я не маю годинника, *Tenente*.

— Годинник у майоровій кімнаті на стіні.

— Гарзд.

Я вийшов, проминув їдальню й вестибюль, а тоді піднявся мармуровими сходами до кімнати, в якій мешкав разом із Рінальдї. Надворі падав дощ. Я підійшов до вікна й визирнув. Було вже досить темно, а всі три машини стояли рядком під деревами.

З дерев скрапувала вода. Було холодно, і краплі зависали на гілках. Я підійшов до ліжка Рінальді, ліг і поринув у сон.

Перед від'їздом ми поснідали в кухні. Аймо подав нам миску спагеті з покришеною зверху цибулею й м'ясними консервами. Ми сіли довкола столу й розпили дві пляшки вина, залишених у підвалі вілли. Надворі ще було темно, а дощ ніяк не вщухав. Піані сидів за столом страшенно заспаний.

— Відступ мені подобається краще за наступ, — сказав Бонелло. — Відступаючи, ми п'ємо барберу.

— Це зараз ми її п'ємо. А завтра, можливо, питимемо дощову воду, — сказав Аймо.

— Завтра вже будемо в Удіне. І питимемо шампанське. Це ж там засіли всі гувльвіси. Прокинься, Піані! Ми завтра питимемо шампанське в Удіне!

— Я й не сплю, — сказав Піані. Він наклав собі в тарілку спагеті й м'ясо. — А що, Барто, не міг ти роздобути томатного соусу?

— Та не було, — сказав Аймо.

— Нап'ємося в Удіне шампанського, — сказав Бонелло. Налив собі повну склянку світло-червоної барбери.

— Ще будемо пити сечу, поки доїдемо до Удіне, — сказав Піані.

— Ви хоч наїлися, *Tenente*? — запитав Аймо.

— Удосталь. Подайте-но пляшку, Бартоломео.

— Я ще маю по пляшці на брата в дорогу, — сказав Аймо.

— А ви хоч мали нагоду поспати?

— Мені багато не треба. Трохи поспав.

— Завтра ми спатимемо на королівському ліжку, — сказав Бонелло. Він мав чудовий настрій.

— Завтра ми, можливо, спатимемо в лайні, — сказав Піані.

— Я буду спати з королевою, — сказав Бонелло. Він зиркнув на мене, чи оцінив я його жарт.

— Ти будеш срати з королевою, — сказав напівсонний Піані.

— Це зрада, *Tenente*, — сказав Бонелло. — Правда, це зрада?
— Помовч, — сказав я. — Щось дуже це вино тебе розвеселило. — Надворі лило як з відра. Я зиркнув на годинника. Було вже пів на десяту.

— Час закруглятися, — сказав я й підвівся.

— З ким ви поїдете, *Tenente*? — спитав Бонелло.

— З Аймо. За нами ви. А тоді Піані. Їдемо дорогою на Кормонс.

— Боюся, щоб я не заснув, — сказав Піані.

— Гарзд. Тоді я їду з вами. Після нас Бонелло. А останнім Аймо.

— Це найкращий варіант, — сказав Піані. — Бо я занадто сонний.

— Я сяду за кермо, і ви трохи подрімаєте.

— Ні. Я можу вести машину, якщо знатиму, що хтось мене розбудить, якщо почну засинати.

— Я вас розбуджу. Повимикайте світло, Барто.

— Та чого його вимикати, — сказав Бонелло. — Нам це місце вже не знадобиться.

— Я маю там у кімнаті невеличку скриню, — сказав я. — Допоможете мені її знести вниз, Піані?

— Ми знесемо її, — сказав Піані. — Ходімо, Альдо. — Він вийшов у вестибюль разом із Бонелло. Я чув, як вони піднімаються сходами.

— Гарне було тут місце, — сказав Бартоломео Аймо. Він поклав собі у речовий мішок дві пляшки вина й півкружала сиру. — Також більше не знайдемо. А куди ми відступаємо, *Tenento*?

— Кажуть, що кудись за Тальяменто. Госпіталь і наш відділ мають розташуватися в Порденоне.

— Це містечко краще за Порденоне.

— Не знаю я про те Порденоне, — сказав я. — Був там тільки проїздом.

— Нічого там доброго, — сказав Аймо.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Ми виїжджали під дощем темним і цілком безлюдним містом, якщо не враховувати колони військ і гармат, що рухалися головною вулицею. Бічними вуличками також сунуло багато вантажівок і підвод, вливаючись у загальний потік на шосе. Коли ми теж виїхали на трасу, проминувши дубильні, там уже поволі рухалася довжелезна колона військових, вантажівок, кінних візків і гармат. Ми поволі, але неухильно просувалися під дощем, майже впираючись радіатором у задній борт доверху навантаженої і вкритої мокрим брезентом вантажівки. Аж тут вантажівка спинилася. Спинилася вся колона. Тоді рушила далі, якийсь час їхала і знову спинилася. Я виліз з машини й почимчикував уперед, обходячи вантажівки й підводи і пригинаючись під мокрими конячими шиями. Дорога була заблокована далі попереду. Я звернув з дороги, перейшов кладкою через рівчак і пішов далі полем з другого боку. Я міг бачити між деревами під дощем нерухому колону, віддаляючись од неї полем. Так я пройшов майже милью. Колона стояла, хоч було видно, як її обминають з другого боку солдати. Я пішов назад до машин. Цей затор міг тягтися аж до самого Удіне. Піані спав за кермом. Я заліз на сидіння поруч, і теж заснув. Минуло кілька годин, і я почув, як заскреготіла коробка передач вантажівки перед

нами. Я розбудив Піані, ми рушили з місця, проїхали декілька метрів, знову спинилися, а тоді знову поїхали. Дощ так і не вщухав.

Уночі колона ще раз застрягла і не рухалася. Я виліз з кабіни й пішов провідати Аймо і Бонелло. У Бонелло на пасажирському сидінні вмостилися два сержанти інженерних військ. Коли я підійшов, вони заціпеніли.

— Їх залишили зробити щось із мостом, — сказав Бонелло. — Не можуть знайти свою частину, тож я їх вирішив підкинути.

— З дозволу пана лейтенанта.

— Маєте дозвіл, — сказав я.

— Лейтенант американець, — сказав Бонелло. — Він будь-кого підкине.

Один сержант усміхнувся. Другий запитав у Бонелло, з Північної Америки я італієць чи з Південної.

— Він не італієць. Він англієць з Північної Америки.

Сержанти ввічливо його вислухали, але не повірили. Я залишив їх і підійшов до Аймо. У нього на сидінні були дві дівчини, а сам він курив, сидячи в кутку.

— Барто, Барто, — сказав я. Він засміявся.

— Поговоріть з ними, *Tenente*, — сказав він. — Я їх не розумію. Гей! — Він поклав дівчині на стегно руку і фамільярно стиснув його. Дівчина щільніше загорнулася в хустку і відштовхнула його руку. — Гей! — сказав він. — Скажи *Tenente*, як тебе звати і що ти тут робиш.

Дівчина люто на мене зиркнула. Друга опустила очі. Та, що поглянула на мене, сказала щось незнайомою мені говіркою, і я не зрозумів жодного слова. Це була пухкенька чорнявка років з вигляду шістнадцяти.

— *Sorella*? — спитав я, показуючи на другу дівчину. — Сестра?

Вона кивнула й усміхнулася.

— Гарзд, — сказав я і поплескав її по коліну. Я відчув, як вона напружилася від мого доторку. Її сестра так і не підводила очей. Була, мабуть, молодша десь на рік. Аймо поклав руку на стегно старшої дівчини, і вона її відштовхнула. Він засміявся до неї.

— Хороший чоловік, — показав він сам на себе. — Хороший чоловік, — він показав на мене. — Не треба переживати. — Дівчина кинула на нього розлючений погляд. Вони нагадували двох диких пташок.

— Чого ж вона до мене сіла, якщо я їй не подобаюся? — спитав Аймо. — Вони відразу залізли в машину, коли я їх поманив. — Він повернувся до дівчини. — Не переживай, — сказав він. — Вас тут не виї..., — ужив він вульгарного матюка. — Немає де вас виї... — Я бачив, що вона зрозуміла це слово, і цього було досить. Вона нажахано дивилася на нього. Ще щільніше загорнулася в хустку. — Машина повна, — сказав Аймо. — Вас тут не виї... Немає де вас виї... — Щоразу, коли він говорив це слово, дівчина аж зіщулювалася. Тоді, заціпеніло дивлячись на нього, вона заплакала. Я бачив, як затремтіли її губи, а по пухкеньких щічках покотилися сльози. Її сестра, не підводячи очей, взяла її за руку, і вони так і сиділи вкупочці. Старша, що так люто на нас поглядала, почала вже ридати.

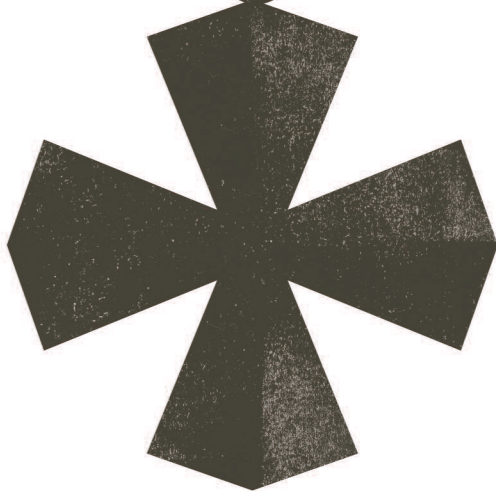
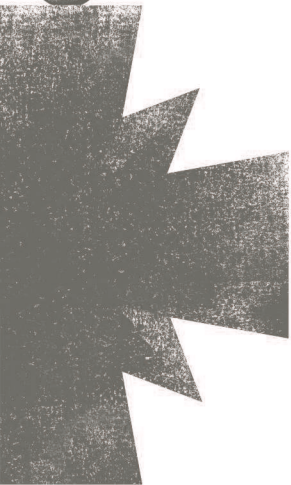
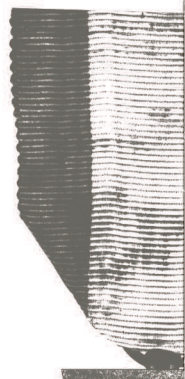
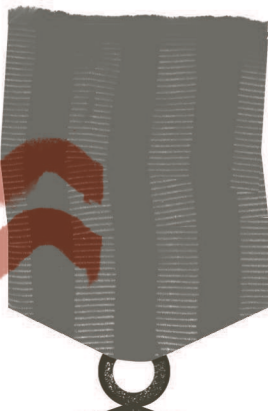
— Мабуть, я її налякав, — сказав Аймо. — А я ж не хотів лякати.

Бартоломео витяг свій мішок і відрізав два шматки сиру. — Ось, — сказав він. — Не плач.

Старша дівчина захитала головою, не припиняючи плакати, але молодша взяла сир і почала їсти. Пізніше молодша дала сестрі другий шматок сиру, і вони вже їли разом. Старша ще й далі трохи схлипувала.

— Зараз заспокоїться, — сказав Аймо.

Раптом йому стрілило щось у голову. — Незаймана? — спитав він ту, що була поруч. Та енергійно закивала головою. — І вона

теж? — показав він на сестру. — Обидві дівчини закивали, а старша сказала щось на діалекті.

— Усе гаразд, — сказав Бартоломео. — Усе гаразд.

Обидві дівчини пожвавішали.

Я залишив їх з Аймо, котрий притулювся в кутку кабіни, і пішов до машини Піані. Колона з транспортом далі стояла, але нас постійно минали солдати. Злива не вщухала, і я подумав, що деякі зупинки колони могли бути викликані намоканням проводок у машинах. Але, ймовірно, це ставалося через те, що коні й люди просто засинали на ходу. Хоч корки трапляються і в містах, коли ніхто не засинає. А тут була комбінація кінного транспорту й автомобільного. Одне одному тільки заважало. Не кажучи вже про селянські вози. Гарних підібрав дівчаток Барто. І чого їм тут було робити під час відступу, цим двом незайманим дівчатам. Справді незайманим. Та ще й, мабуть, дуже побожним. Якби не війна, ми всі були б, мабуть, у ліжку. Легаю в ліжечко своє. Ліжечко й дошка. Тверда, як дошка в ліжку. Кетрін зараз лежить у ліжку між двома простирадлами, над нею й під нею. А на якому боці вона спить? Може, взагалі не спить? Може, лежить і думає про мене? Вій, вій, вітерець. От він і повіяв, і навіть не дрібненький дощик, а велику зливу. І лило так цілісіньку нічку. Ти знав, що буде так лити. Ось подивись. Господи, якби ж я міг кохану обіймати у ліжечку своєму. Кохану мою Кетрін. Якби ж то моя солодка Кетрін могла пролитися дощем. Навій її до мене знову. Ну, але це вже було. Не нас одних закрутило, і дощик це б не зупинив.

— Добраніч, Кетрін, — сказав я вголос. — Хай тобі гарно спиться. А якщо незручно, любя, ляж на другий бік, — сказав я. — Я принесу тобі холодної водички. Скоро вже розвидніється, і тобі буде краще. Вибач, що тобі через нього так незручно. Спробуй заснути, солодка моя.

Я спала весь час, сказала вона. Ти розмовляв уві сні. У тебе все гаразд?

Ти справді тут?

Звичайно, тут. Я нікуди не піду. Між нами жодної різниці.

Ти така гарна й солодка. І ти нікуди не підеш серед ночі, правда?

Звичайно, ні. Я завжди тут. Прийду, коли ти мене забажаєш.

— Бляха, — сказав Піані. — Знову почали їхати.

— Я задрімав, — сказав я. Тоді глянув на годинник. Була третя година ночі. Я намацав за сидінням пляшку барбери.

— Ви говорили крізь сон, — сказав Піані.

— То був сон по-англійськи, — сказав я.

Дощ почав ущухати, і ми рушили далі. Перед світанком ми знову застрягли, а коли вже розвидніло, ми опинилися на невеличкому узвишші, з якого було далеко видно дорогу відступу, де все стояло, крім піхоти, що сунула поволі поміж машин. Ми знову почали їхати, але судячи з того, наскільки повільно ми просувалися вдень, я зрозумів, що нам треба залишити головну дорогу і спробувати поїхати наспростець полями, якщо ми хочемо колись дістатися до Удіне.

Уночі до колони долучилося чимало селян, що добувалися до траси сільськими дорогами, і тепер колоною рухалися вози, навантажені домашнім скарбом; з-поміж матрасів стирчали дзеркала, а за возами дріботіли прив'язані до них кури і качки. На підводі перед нами дощ поливав швейну машинку. Селяни рятували все найцінніше. На деяких підводах жінки тулилися одна до одної, ховаючись від дощу, а інші брели впритул до возів, намагаючись не відставати. Тепер у колоні були й собаки, що дріботіли під возами. Дорога була багниста, канави обабіч неї повнилися водою, а поля за деревами, що оточували трасу, виглядали занадто мокрими й розкислими, щоб ризикувати

їхати навпростець. Я виліз з машини й пішов трохи далі дорогою, шукаючи якийсь бічний путівець, на який можна було б зїхати. Я знав, що таких путівців було тут чимало, але не хотів опинитися на такому, що нікуди нас не заведе. Я їх усі не пам'ятав, бо ми завжди проминали їх на швидкості в машині, та й виглядали вони всі однаково. Але тепер я знав, що мушу знайти правильний шлях, якщо ми хочемо кудись дістатися. Ніхто не знав, де зараз австрійці, і яка взагалі ситуація, але я був певний, що варто тільки вщухнути дощу, як на колону налетять літаки, і тоді всім буде гаплик. Вистачить того, щоб кілька водіїв вискочили з машин або щоб убило кількох коней, як рух на дорозі остаточно зупиниться.

Дощ поступово вщухав, і я подумав, що невдовзі може проясніти. Я ще пройшов трохи далі узбіччям, а коли побачив невеличкий обсаджений живоплотом з дерев путівець, що вів на північ поміж полів, я подумав, що краще нам звернути на нього, й поквапився назад до машин. Я сказав Піані, куди повертати, а тоді пішов попередити Бонелло й Аймо.

— Якщо там буде глухий кут, ми встигнемо повернутися назад, — сказав я.

— А що з цими? — запитав Бонелло. Два його сержанти сиділи поруч із ним. Були неголені, але навіть такої ранньої години мали доволі войовничий вигляд.

— Придадуться, як треба буде штовхати, — сказав я. Тоді підійшов до Аймо і сказав, що спробуємо проїхати сільськими дорогами.

— А що з моїми непорочними дівами? — спитав Аймо. Обидві дівчини спали.

— З них буде мало користі, — сказав я. — Тобі б мати когось, хто міг би штовхати.

— Можуть сісти у кузов, — сказав Аймо. — Там ще є місце.

— Та як хочеш, — сказав я. — Але знайди якогось здоровила з широким задом, щоб міг підштовхнути.

— Когось із берсальєрів, — вишкірився Аймо. — У них найширші зади. Їх їм обмірюють. А як ви, *Tenente*?

— Нормально. А ви?

— Та добре. Тільки голодний як пес.

— Я думаю, щось там буде при дорозі, то ми зупинимось і перекусимо.

— А як нога, *Tenente*?

— Добре, — сказав я. Стоячи на підніжці й дивлячись уперед, я бачив, як машина Піані звернула на маленьку бічну дорогу і рушила нею, мигтіла між голими гілками живоплоту. Бонелло звернув услід за ним, а коли Піані проїхав трохи далі, ми теж рушили слідом за тими двома санітарними машинами вузьким путівцем, оточеним живоплотом. Він нас привів до якоїсь ферми. Піані й Бонелло зупинилися там на подвір'ї. Будинок, двері якого були вповиті виноградними лозами, був невисокий і подовгастий. На подвір'ї був колодязь, і Піані набирив з нього воду, щоб залити в радіатор. Ми так довго їхали на малій швидкості, що вода вся википіла. Ферма була покинута. Я озирнувся на дорогу, яку було добре видно, бо ферма стояла на узвишші, тож ми звідси бачили наш путівець, живопліт, поля й дерева обабіч головної траси, якою йшов відступ. Сержанти почали нишпорити в будинку. Дівчата прокинулися й позирали на подвір'я, криницю, дві великі санітарні машини перед будинком ферми і трьох водіїв біля криниці. Один із сержантів вийшов, тримаючи в руці годинник.

— Поставте на місце, — сказав я. Він зиркнув на мене, знову зайшов у будинок і повернувся вже без годинника.

— Де ваш напарник? — запитав я.

— Пішов у туалет. — Він заліз у кабіну машини. Боявся, що ми його тут залишимо.

— А що чути зі сніданком, *Tenente*? — спитав Бонелло. — Могли б щось перекусити. Це не забере багато часу.

— Гадаєте, що ця дорога кудись нас виведе?

— Звичайно.

— Гаразд. Тоді поснідаємо. — Піані й Бонелло зайшли в будинок.

— Ходімо, — сказав дівчатам Аймо. Простягнув їм руку, щоб допомогти злізти. Старша сестра замахала головою. Вони не підуть у будинок без господарів. Дивилися нам услід.

— Важко з ними, — сказав Аймо. Ми зайшли разом у хату. Була велика й темна, просякнута пусткою. Бонелло й Піані поралися на кухні.

— Харчів тут небагато, — сказав Піані. — Усе підчистили. Бонелло краєв на важкому кухонному столі великий кусень сиру.

— А де був сир?

— У підвалі. Піані ще знайшов вино і яблука.

— Нормальний сніданок.

Піані витягав дерев'яний корок з великого обплетеного лозою бутля з вином. Тоді нахилив його й наповнив до країв велику мідну каструлю.

— Пахне добре, — сказав він. — Пошукай якісь склянки, Барто. Зайшли двоє сержантів.

— Беріть трохи сиру, сержанти, — сказав Бонелло.

— Треба вже їхати, — сказав один із сержантів, доїдаючи сир і допиваючи з чашки вино.

— Поїдемо. Не журіться, — сказав Бонелло.

— На голодний шлунок війську далеко не зайти, — сказав я.

— Що? — спитав сержант.

— Треба перекусити.

— Так. Але час дорогий.

— Мабуть, ці байстрюки вже десь нажерлися, — сказав Піані. Сержанти зиркнули на нього. Вони нас явно всіх ненавиділи.

— Ви цю дорогу знаєте? — спитав мене один.

— Ні, — сказав я. Вони презирнулися.

— Нам краще вже вирушати, — сказав перший.

— Зараз вирушимо, — сказав я. Тоді випив ще одну чашку червоного вина. Після сира й яблук воно смакувало дуже добре.

— Візьміть сир, — сказав я й вийшов. Бонелло рушив за мною слідом із величезним бутлем вина.

— Завеликий, — сказав я. Він жалісно глянув на бутель.

— Мабуть, і справді, — сказав він. — Дайте-но мені фляги. — Він наповнив фляги, проливаючи вино на кам'яну бруківку подвір'я. Тоді взяв бутель і поставив його перед дверима.

— Австріяки тепер знайдуть його, не ламаючи дверей, — сказав він.

— Поїхали, — сказав я. — Ми з Піані будемо спереду. — Двоє сержантів уже сиділи поруч із Бонелло. Дівчата їли сир і яблука. Аймо курив. Ми вирушили далі вузькою дорогою. Я озирнувся на дві машини, що їхали слідом, і на будівлю ферми. Це була добротна, міцна, невисока кам'яниця з дуже гарною залізною огорожею довкола криниці. Дорога попереду була вузька і багниста, з високим живоплотом обабіч. Машини їхали за нами, не відстаючи.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Опівдні ми застрягли на розкислій дорозі, коли до Удіне, за нашими розрахунками, залишалось якихось десять кілометрів. Дощ припинився ще перед полуднем, і ми вже тричі чули й бачили, як пролітали над нами літаки, дивилися, як віддаляються вони ліворуч, а тоді чули вибухи бомб над головною трасою. Ми плуталися в павутинні другорядних доріг, чимало з яких заводили нас у глухий кут, але завжди, повертаючи назад і знаходячи інший шлях, наближались потроху до Удіне. Аж тут машина Аймо, рухаючись заднім ходом, щоб вибратися з тупика, з'їхала в розм'яклий ґрунт на узбіччі, а колеса, буксуючи, загрузали дедалі глибше і глибше, аж поки машина вперлася в землю диференціалом. Треба було тепер зробити підкоп перед колесами, накидати туди галузок, за які б могли зачепитися ланцюги, а тоді штовхати машину, аж поки вона виїде на дорогу. Ми всі обступили машину. Двоє сержантів теж підійшли й оглянули колеса. А тоді вони мовчки пішли собі далі дорогою. Я рушив за ними.

— Чуєте, ви, — сказав я. — Наламайте трохи галузок.

— Ми мусимо йти, — сказав один.

— За роботу, — сказав я, — наламайте галузок.

— Ми мусимо йти, — сказав один. Другий мовчав. Вони попішали. Навіть не озиралися до мене.

— Наказую вам повертатися й наламати галузок, — сказав я. Один сержант обернувся. — Нам треба йти далі. Ще трохи, і вас оточать. Ви не можете нам наказувати. Ви не наш командир.

— Наказую вам наламати галузок, — сказав я. Вони відвернулися й рушили далі.

— Стояти, — сказав я. Вони прямували далі багнистою дорогою, оточеною живоплотом. — Наказую вам стояти, — гукнув я. Вони пришвидшили ходу. Я розстебнув кобуру, витяг пістолета, націлився на того, що найбільше говорив, і вистрілив. Не влучив, і вони побігли. Я тричі вистрілив, і один з них упав. Другий стрибнув за живопліт і зник з виду. Я вистрілив у нього крізь живопліт, поки він біг полем. Пістолет клацнув і дав осічку, тож я вставив нову обойму. Побачив, що другий сержант задалеко відбіг, щоб у нього влучити. Він біг удалині полем, пригнувши голову. Я почав перезаряджати порожню обойму. Тут підійшов Бонелло.

— Дозвольте його прикінчити, — сказав він. Я дав йому пістолет, і він підійшов до сержанта інженерних військ, що лежав долиць на дорозі. Бонелло нахилився, приставив пістолета тому до голови й натиснув курок. Пістолет не вистрілив.

— Треба звести курок, — сказав я. Він звів курок і двічі вистрілив. Тоді взяв сержанта за ноги й відволік його на узбіччя, залишивши лежати під живоплотом. Повернувся й віддав мені пістолет.

— Сучий син, — сказав він. Подивився на сержанта. — Бачили, як я його пристрелив, *Tenente?*

— Мусимо швидше назбирати галузок, — сказав я. — Я того другого взагалі не поцілів?

— Не думаю, — сказав Аїмо. — Він задалеко відбіг, щоби влучити з пістолета.

— От падло, — сказав Піані. Ми почали ламати прутики й галузки. Несли це все до машини. Бонелло робив підкоп перед

колесами. Коли все було готове, Аймо завів мотор і ввімкнув передачу. Колеса забуксували, розкидаючи галузки і багнуку. Ми з Бонелло штовхали машину, аж нам тріщали суглоби. Машина не рухалася.

— Розгойдуйте її взад і вперед, Барто, — сказав я.

Він дав задній хід, а тоді знову передній. Колеса загрузли ще глибше. Тоді машина знову вперлася в землю диференціалом, а колеса вільно прокручувались у виритих нами заглибинах. Я випростався.

— Спробуємо витягти тросом, — сказав я.

— Не думаю, що це допоможе, *Tenente*. Тут нема як тягти по прямій.

— Мусимо спробувати, — сказав я. — Інакше її не зрушити.

Машини Піані й Бонелло могли рухатися вузьким путівцем тільки вперед. Ми зв'язали докупі обидві машини й потягли. Колеса тепер крутилися в колії навкоси.

— Нічого не вийде, — крикнув я. — Зупиніться.

Піані й Ботелло зішли з машин й повернулися назад. Аймо також виліз. Дівчата сиділи метрів за сорок від нас на кам'яній стіні при дорозі.

— Що скажете, *Tenente*? — спитав Бонелло.

— Підкопаємо і спробуємо додати ще галузок, — сказав я. Тоді подивився на дорогу. Це була моя вина. Я їх сюди завів. З-за хмар уже визирало сонце, а під живоплотом лежало тіло сержанта.

— Підкладемо його мундир і плащ, — сказав я. Бонелло пішов по ці речі. Я наламав галузок, а Аймо та Піані підкопали спереду й між колесами. Я надрізав плащ, тоді роздер його навпіл і поклав у багно під колеса, а зверху понакладав галузок, щоб колеса не буксували. Ми наготувалися, й Аймо вмовився на своєму сидінні й завів мотор. Колеса прокручувалися, а ми все штовхали і штовхали. Але все було безрезультатно.

— Хрін з нею, — сказав я. — Вам щось потрібне в цій машині, Барто?

Аймо заліз до Бонелло разом із сиром, двома пляшками вина і плащем. Бонелло, сидючи за кермом, нишпорив у кишенях сержантового мундира.

— Викиньте краще той мундир, — сказав я. — А що робимо з дівчатами, Барто?

— Нехай сідають у кузов, — сказав Піані. — Не думаю, що ми далеко заїдемо.

Я відчинив задні дверцята.

— Нумо, — сказав я. — Залазьте. — Обидві дівчини залізли й сіли в кутку. Вони, здається, взагалі не зауважили пострілів. Я озирнувся на дорогу. Сержант лежав у брудній спідній сорочці з довгими рукавами. Я вмовстився біля Піані, й ми поїхали. Вирішили їхати полем навпростець. Коли підїхали до поля, я виліз і пішов попереду. По той бік поля була дорога, треба було тільки його якось перетнути. Але ми не змогли цього зробити. Земля там була занадто м'яка й багниста для машин. Коли вони безнадійно загрузли в грязюці, ми залишили їх у полі й рушили до Удіне пішки.

Коли ми вийшли на дорогу, що вела до головної траси, я показав на неї дівчатам.

— Ідіть туди, — сказав я. — Там будуть люди. — Вони подивилися на мене. Я витяг гаманець і дав кожній по десять лір. — Ідіть туди, — показав я їм. — Там друзі! Родина!

Вони нічого не второпали, але затисли в долонях гроші й попрямували дорогою. Тоді озирнулися, немовби боялися, що я можу відібрати в них гроші. Я дивився, як вони віддалялися, щільно загорнувшись у хустки й боязко озираючись на нас. Трійця водіїв розреготалися.

— А скільки дасте мені, щоб я туди пішов, *Tenente*? — спитав Бонелло.

— Як їх упіймають, краще їм бути серед людей, ніж самим, — сказав я.

— Дайте мені двісті лір, і я готовий піти хоч до самої Австрії, — сказав Бонелло.

— Там їх у тебе й відберуть, — сказав Піані.

— А може, війна скінчиться, — сказав Аймо. Ми дуже швидко йшли дорогою. Сонце намагалося пробитися крізь хмари. Край дороги стояли шовковиці. Я бачив за деревами наші великі санітарні фургони, що загрузли в полі. Піані також озирнувся.

— Змусять прокласти туди дорогу, щоб їх витягти, — сказав він.

— Шкода, що в нас нема велосипедів, — сказав Бонелло.

— А в Америці їздять на велосипедах? — запитав Аймо.

— Було таке.

— Тут це потрібна річ, — сказав Аймо. — Чудова річ велосипед.

— Шкода, що в нас нема велосипедів, — сказав Бонелло. — Не люблю я ходити пішки.

— Там що, стріляють? — запитав я. Мені здалося, що я почув удалині постріли.

— Не знаю, — сказав Аймо. Він прислухався.

— Здається, так, — сказав я.

— Спочатку ми побачимо кінноту, — сказав Піані.

— Не думаю, що в них є кіннота.

— Дав би Бог, щоб не було, — сказав Бонелло. — Не хочу, щоб мене проштрикнув пікою якийсь гівняний кавалерист.

— Ви так без зайвих розмов пристрелили того сержанта, *Tenente*, — сказав Піані. Ми не вповільнювали ходу.

— Його вбив я, — сказав Бонелло. — Я ще нікого не вбив цієї війни, а все життя мріяв убити сержанта.

— Ну, так, убив лежачого, — сказав Піані. — Він щось не дуже швидко біг, коли ти його вбивав.

— Яка різниця. Я це ніколи не забуду. Я вбив того засранця сержанта.

— І що ти скажеш на сповіді? — спитав Аймо.

— Скажу: «Благословіть мене, отче, я вбив сержанта». — Усі зареготали.

— Він анархіст, — сказав Піані. — Не ходить до церкви.

— Піані теж анархіст, — сказав Бонелло.

— Ви справді анархісти? — спитав я.

— Ні, *Tenente*. Ми соціалісти. Родом з Імоли.

— Ви там ніколи не були?

— Ні.

— Бог свідок, це чудове місце, *Tenente*. Приїжджайте після війни, і ми вам дещо покажемо.

— Там усі соціалісти?

— Кожен.

— І це гарне містечко?

— Чудове. Ви ще такого зроду не бачили.

— А як ви стали соціалістами?

— Бо там усі соціалісти. Кожен. Ми завжди були соціалістами.

— Приїдьте, *Tenente*. Ми й вас зробимо соціалістом.

Дорога попереду завертала ліворуч, там, де був невеличкий пагорб і яблуневий сад за кам'яним муром. Угору всі піднімалися мовчки. Ми крокували дуже швидко, наввипередки з часом.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

Пізніше ми опинилися на дорозі, що вела до річки. До самого мосту на дорозі простяглася довжелезна вервечка покинутих вантажівок і возів. Не видно було ні душі. Вода піднялася високо, а міст був підірваний посередині; кам'яна арка впала в річку, і зверху її омивала бура вода. Ми рушили вздовж берега, шукаючи якоїсь переправи.

Я знав, що попереду був залізничний міст, і мав надію перейти там річку. Стежка була мокра й багниста. Ми не бачили жодних військ, тільки покинуті вантажівки й обладнання. Берег річки був безлюдний, там узагалі не було нічого, крім мокрих кущів і грузької землі. Ми йшли далі берегом, аж поки нарешті побачили залізничний міст.

— Який гарний міст, — сказав Аймо. То був звичайний довгий залізний міст понад рікою, що зазвичай пересихала.

— Треба поквапитися й перейти на той бік, поки його не підірвали, — сказав я.

— Нема кому підривати, — сказав Піані. — Усі позникали.

— Мабуть, він замінований, — сказав Бонелло. — Переходьте першим, *Tenente*.

— Послухайте того анархіста, — сказав Аймо. — Нехай сам іде перший.

— Я піду, — сказав я. — Навіть, якщо й замінований, то під вагою одної людини не вибухне.

— Бачиш, — сказав Піані. — Людина з мізками. А де твої мізки, анархісте?

— Якби я мав мізки, мене б тут не було, — сказав Бонелло.

— Щось у цьому є, *Tenente*, — сказав Аймо.

— Щось є, — сказав я. Ми вже підійшли до мосту. Небо знову захмарилось, і почало трохи дощити. Міст був довгий і міцний з вигляду. Ми видряпалися на залізничний насип.

— Ідемо по одному, — сказав я і рушив через міст. Я уважно придивлявся до шпал і рейок, шукаючи якихось дротиків або інших ознак вибухівки, але нічого не побачив. У проміжках між шпалами було видно, як унизу швидко струмує каламутна вода. По той бік мокрих полів я бачив під дощем Удіне. Перетнувши міст, я озирнувся. Трохи далі над річкою був ще один міст. Я раптом побачив, як на той міст заїхав жовтий, заляпаний грязюкою автомобіль. Парапет був високий, і сам автомобіль на мості майже не було видно. Але я бачив голови водія, пасажира поруч із ним і ще двох на задньому сидінні. На всіх були німецькі каски. Автомобіль переїхав міст і зник за деревами й покинутим на дорозі транспортом. Я махнув рукою Аймо, котрий переходив міст, та іншим, щоб вони поквапились. Тоді спустився під насип і зачався там. Аймо зійшов до мене.

— Ви бачили авто? — спитав я.

— Ні. Ми стежили за вами.

— Отим мостом переїхав німецький штабний автомобіль.

— Штабний автомобіль?

— Так.

— Пресвята Маріє.

Підійшли решта, і ми всі припали до брудної землі за насипом, дивлячись понад рейками на міст, дерева, канаву й дорогу.

— Думаєте, нас оточили, *Tenente*?

— Не маю поняття. Знаю тільки, що німецьке штабне авто проїхало тією дорогою.

— А ви себе не почуваете якось дивно, *Tenente*? У голові вам не баламутиться?

— Сам ти баламут, Бонелло.

— Може, щось вип'ємо? — спитав Піані. — Якщо нас оточили, то можемо, принаймні, випити. — Він відчепив від пояса флягу й відкоркував її.

— Дивіться! Дивіться! — сказав Аймо, показуючи на дорогу. Ми побачили, як понад кам'яним парапетом мосту рухаються німецькі каски. Нахилені вперед, вони пересувалися аж якось неприродно плинно. Коли вони з'їхали з мосту, ми змогли добре їх розгледіти. Це були велосипедні війська. Я бачив обличчя перших двох. Були вони червонощокі і вгодовані. Каски закривали їм чоло і скроні. Карабіни були причеплені до велосипедних рам. З поясів звисали ручками донизу гранати. Їхні каски й сірі мундири були мокрі, й вони їхали неквапливо, роззираючись навсібіч. Спереду їхало двоє, тоді четверо в ряд, тоді знову двоє, а потім майже дюжина; пізніше ще одна дюжина і, врешті, останній один. Вони не розмовляли, хоч ми й так би їх не почули за шумом ріки. Вони виїхали на дорогу і зникли з виду.

— Пресвята Маріє, — сказав Аймо.

— То були німці, — сказав Піані. — То не австріяки.

— Чому їх ніхто не зупиняє? — сказав я. — Чому не підірвали міст? Чому немає кулеметів на насипі?

— Це ви нам поясніть, *Tenente*, — сказав Бонелло.

Я просто лютував зі злості.

— Суцільне божевілья. Там унизу висаджують маленький мостик. А цей міст на головній трасі. Де всі пропали? Чому навіть не пробують їх зупинити?

— От і поясніть нам, *Tenente*, — сказав Бонелло. Я замовк. Це взагалі не моя справа; я повинен був доїхати трьома санітарними машинами до Порденоне. Я цього не зробив. І тепер я мав просто дістатися до Порденоне. Але виглядає, що я й до Удіне можу не добратися. Ну, й чорти б його забрали, як не зможу. Головне тепер зберігати спокій і не потрапити під кулю чи в полон.

— То де там твоя фляга? — спитав я Піані. Він подав її мені. Я відпив добрячий ковток. — Можемо йти далі, — сказав я. — Але без поспіху. Хочете щось перекусити?

— Тут не варто затримуватися, — сказав Бонелло.

— Гарзд. Тоді йдемо.

— Підемо цим боком, щоб нас не було видно?

— Краще йти згори. Вони можуть з'явитися й на цьому мості. Буде погано, якщо ми їх запізно помітимо, й вони опиняться над нами.

Ми рушили залізничною колією. Обабіч нас простягалася мокра рівнина. Попереду за рівниною височило на пагорбі Удіне. Від замку на пагорбі збігали додолу дахи будинків. Ми бачили дзвіницю й годинникову вежу. Поля були всіяні шовковичними деревами. Попереду я побачив зруйновані рейки. Шпали також було викопано і скинуто під насип.

— Униз! Униз! — гукнув Аймо. Ми скотилися додолу під насип. Дорогою їхала чергова група велосипедистів. Я визирнув з-за краю насипу й побачив, що вони поїхали далі.

— Вони нас бачили, але не спинилися, — сказав Аймо.

— Нас там нагорі повбивають, *Tenente*, — сказав Бонелло.

— Ми їм не потрібні, — сказав я. — У них інша ціль. Нам буде гірше, якщо на нас натраплять зненацька.

— Я б волів іти тут, де нас не видно, — сказав Бонелло.

— Гарзд. А ми підемо колією.

— Думаєте, ми прорвемося? — спитав Аймо.

— Звісно. Їх тут ще небагато. У темряві дійдемо.

— А що робив той штабний автомобіль?

— Бог його знає, — сказав я. Ми рушили далі колією. Бонелло втомився брѳохати в грязюці під насипом і теж піднявся до нас. Залізниця повернула на південь, віддаляючись від шосе, і ми вже не могли бачити, хто там їде. Невеличкий місточок через канал було підірвано, але ми спромоглися перелізти на той бік по залишках підпор. Попереду лунали постріли.

За каналом ми знову піднялися на колію. Вона тяглася полями прямо до міста. Попереду виднілася ще одна залізнична колія. На півночі була головна траса, на якій ми бачили велосипедистів; на півдні перетинала поля невеличка бічна дорога, обсаджена розлогими деревами. Я подумав, що нам краще звернути на південь, обійшовши таким чином місто, і рухатися польовими дорогами до Кампоформіо та до шосе на Тальяменто. Ми б тоді уникали основного шляху відступу, тримаючись другорядних путівців за межами Удіне. Я знав, що там є багато таких бічних путівців. Я почав спускатися з насипу.

— Ходімо, — сказав я. Нам треба було вийти на бічну дорогу, обходячи Удіне з півдня. Ми всі почали спускатися з насипу. Хтось вистрілив у нас з бічної дороги. Куля застрягла в грузькому насипу.

— Назад, — крикнув я. Тоді почав підніматися насипом, ковзаючи в багні. Водії були попереду. Я видирався на насип якомога стрімкіше. З-за густих кущів пролунало ще два постріли, і Аймо, котрий перебігав через рейки, втратив рівновагу, спіткнувся і впав долілиць. Ми стягли його на той бік і перевернули на спину. — Треба, щоб голова була вгору, — сказав я. Піані пересунув його. Він лежав у грязюці на насипу ногами вниз, уривчасто дихаючи й відхаркуючи кров. Ми втрѳох сиділи навпочіпки під дощем довкола нього. Куля влучила

йому в потилицю і, пройшовши навскоси вгору, вийшла назовні під правим оком. Він помер, поки я силкувався затулити ці два отвори. Піані поклав на землю його голову, обтер йому обличчя клаптем бинта з польової аптечки і залишив його у спокої.

— Срана німчура, — сказав він.

— То не були німці, — сказав я. — Там не могло бути німців.

— Італьяшки, — сказав Піані так, наче то було лайливе слово, — *Italiani!* — Бонелло промовчав. Він сидів біля Аймо, не дивлячись на нього. Піані взяв кашкет Аймо, що скотився насипом вниз, і накрив йому обличчя. Тоді дістав флягу.

— Хочеш випити? — Піані подав флягу Бонелло.

— Ні, — сказав Бонелло. Він повернувся до мене. — Там на рейках таке могло будь-коли статися і з нами.

— Ні, — сказав я. — Це сталося тому, що ми поперлися на поле.

Бонелло похитав головою. — Аймо помер, — сказав він. — Хто буде наступний, *Tenente*? Куди нам тепер іти?

— Стріляли італійці, — сказав я. — Німців там не було.

— Якби то були німці, вони б нас усіх порішили, — сказав Бонелло.

— Італійці нам небезпечніші за німців, — сказав я. — Ар'єргард боїться всього на світі. Німці хоч знають, за ким вони полюють.

— У вас на все є відповідь, *Tenente*, — сказав Бонелло.

— Куди нам тепер? — запитав Піані.

— Краще десь заляжемо, поки стемніє. Якщо проб'ємося на південь, усе буде добре.

— Вони нас усіх перестріляють, аби тільки довести, що й першого разу мали рацію, — сказав Бонелло. — Я не збираюся ставати їм мішенню.

— Знайдемо якусь схованку якомога ближче до Удіне, а коли стемніє, рушимо далі.

— Ну, то ходімо, — сказав Бонелло. Ми спустилися північним боком насипу. Я озирнувся. Аймо лежав у грязюці на схилі насипу. Був зовсім маленький, руки притиснуті до тіла, ноги в обмотках і брудних черевиках зсунуті докупи, обличчя затулене кашкетом. Виглядав цілком мертвим. Падав дощ. Мені він подобався не менше за інших, кого я знав. Я мав у кишені його документи і збирався написати його родині. За полем попереду стояла якась ферма. Довкола були дерева, а до будинку тулилися допоміжні приміщення. Колони підтримували балкон на другому поверсі.

— Краще нам не триматися за близько разом, — сказав я. — Я піду перший. — Я рушив до будинку. До нього вела польова стежка.

Ідучи полем, я зовсім не знав, чи не почнуть нас обстрілювати з дерев довкола ферми або і з самої ферми. Я йшов до будинку, дуже чітко бачачи його перед собою. Балкон на другому поверсі сполучувався з клунею, і між колон стирчало сіно. Подвір'я встелювали кам'яні плити, а з дерев стікали краплі дощу. Там стояв великий і порожній двоколісний візок, голоблі якого стирчали високо вгору назустріч дощу. Я вийшов на подвір'я, перетнув його й зупинився під захистом балкона. Двері будинку були відчинені, і я зайшов. Бонелло й Піані увійшли за мною слідом. Там було темно всередині. Я рушив до кухні. На дні великої відкритої печі лежав попіл. Над вогнищем висіли каструлі, але всі були порожні. Я роззирнувся довкола, але не міг знайти нічого їстівного.

— Нам краще залягти в клуні, — сказав я. — Може б ви пошукали якісь харчі, Піані, і принесли нам сюди?

— Подивлюся, — сказав Піані.

— Я теж подивлюся, — сказав Бонелло.

— Гарзд, — сказав я. — А я піду й огляну нагорі клуню. — Я знайшов кам'яні сходи, що вели нагору зі стайні. У стайні стояв

сухий і приємний запах, особливо під час дощу. Худоби не було, мабуть, її забрали господарі, залишаючи ферму. Клуня була наполовину заповнена сіном. На даху було двоє віконечок, одне з них забите дошками, а друге вузеньке слухове віконце виходило на північ. До стайні вів жолоб, яким скидали сіно худобі. Ще був закладений навхрест балками отвір донизу, на перший поверх, куди підїжджали вози з сіном, яке треба було закидати в клуню. Я чув, як періщить по даху дощ, вдихав пахощі сіна, а коли спустився вниз, ще й відчув свіжий запах висохлого гною у стайні. Ми могли б одірвати дошку на південному віконці й бачити через нього подвір'я. Друге віконце виходило на поле з північного боку. Ми могли б вилізти через будь-яке віконечко на дах, а тоді зістрибнути на землю або ж спуститися вниз жолобом для сіна, якби не можна було скористатися сходами. Клуня була велика, і ми могли б заховатися в сіні, якби когось почули. Місце виглядало надійним. Я був певний, що ми пробралися б на південь, якби по нас не почали стріляти. Тут не могло бути німців. Вони йшли з півночі, дорогою від Чивідале. З півдня прийти не могли. Італійці були ще небезпечніші. Вони перелякані і стріляють у всіх, кого побачать. Минулої ночі ми чули під час відступу, що чимало німців у італійській формі проникли в ряди відступаючих на півночі. Я в це не повірив. На війні постійно ходять подібні чутки. Їх завжди поширює ворог. Ви ніколи не зустрінете когось, хто вбирав би німецьку форму, щоб збаламутити інших. Може, таке й буває, але звучить не надто вірогідно. Я не вірив, щоб німці таке робили.

І я не вірив, що їм це було потрібно. Наш відступ і так був достатньо хаотичний. Цьому сприяли численність армії та брак доріг. Для чого німці, якщо й так ніхто не віддавав жодних наказів. Та все одно нас могли застрелити, сприйнявши за німців. Застрелили ж Аймо. Сіно гарно пахло, і лежачи на ньому в клуні, ти

немовби забував про час, що проминув. Ми теж тоді лежали на сіні, розмовляли і стріляли з пневматичної рушниці в горобців, коли ті сідали на краєчок трикутного отвору, вирізаного високо на стіні клуні. Нема вже тієї клуні, а одного року повирубували ялицеві ліси, і на їх місці залишилися хіба що пеньки, висохлі крони й гілки дерев та зарослі іван-чаю. Назад не повернутися. А що сталося б, якби і вперед не рухатися? Ніколи вже не повернутися в Мілан. А якби й повернутися, що сталося б? Я прислухався до стрілянини на півночі, біля Удіне. Чув кулеметні черги. Але з гармат не стріляли. Це вже було щось. Там на дорозі мали ще бути війська. Я глянув униз і побачив у присмерку клуні Піані, що стояв там на долішньому поверсі. Він мав у руках довгий шмат ковбаси і якусь банку, а під пахвою дві пляшки вина.

— Лізьте сюди, — сказав я. — Там є драбина. — Тоді я зрозумів, що треба йому допомогти, і спустився вниз. Від лежання на сіні в мене паморочилося в голові. Я був напівсонний.

— А де Бонелло? — спитав я.

— Зараз почуєте, — сказав Піані. Ми піднялися драбиною. Тоді розклали все на сіні. Піані дістав ножа зі штопором і відкрючував пляшку.

— Запечатана воском, — сказав він. — Має бути гарне вино. — Він усміхнувся.

— То де Бонелло? — спитав я.

Піані подивився на мене.

— Він пішов, *Tenente*, — сказав він. — Вирішив здатися в полон. Я промовчав.

— Він боявся, що його вб'ють.

Я тримав у руці пляшку й мовчав.

— Бачите, *Tenente*, ми взагалі проти війни.

— Чому ж ви не пішли? — спитав я.

— Я не хотів залишати вас.

— І куди він пішов?

— Не знаю, *Tenente*. Просто пішов.

— Гарзд, — сказав я. — Можете покряяти ковбасу?

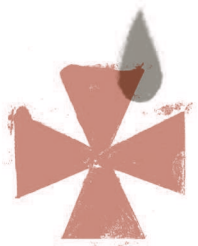
Піані поглянув на мене в сутінках.

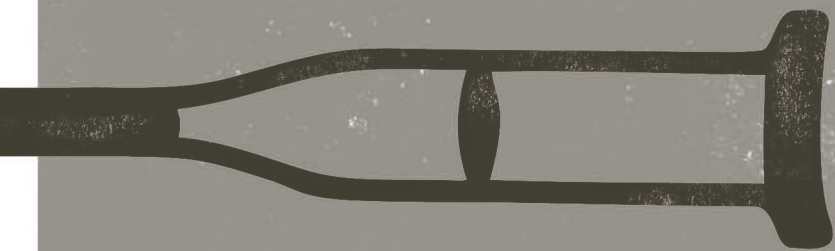
— Я вже покряяв, поки ми говорили, — сказав він. Ми сиділи на сіні, їли ковбасу й запивали її вином. Мабуть, це вино берегли до якогось весілля. Було таке старе, що вже втрачало колір.

— Зазирніть у це віконце, Луїджі, — сказав я. — А я піду й погляну в те друге.

Ми пили кожен з окремої пляшки, тож я прихопив свою, підійшов до вузького віконечка, ліг на сіно й почав розглядати мокрі поля. Не знаю, що я сподівався побачити, але там не було нічого, крім полів, голих шовковиць і дощу, що не вщухав. Я пив вино, але мені не ставало від цього краще. Його занадто довго тримали, й воно вже зіпсувалося, втративши і смак, і колір. Я дивився, як западали сутінки; тут сутеніло дуже швидко. Ніч буде чорна й дощова. Не було сенсу розглядати пільму, і я пішов назад до Піані. Він уже заснув, тож я його не будив, а просто присів біля нього. Він був кремезний чолов'яга, і сон його був міцний. Пізніше я його розбудив, і ми пішли.

Ніч була дуже химерна. Не знаю, чого я очікував, можливо, смерті, стрілянини в темряві або погоні, але нічого такого не сталося. Ми перечекали, лежачи за рівчаком біля траси, поки пройде німецький батальйон, а коли він проминув, перебігли дорогу й рушили далі на північ. Двічі ми мало на наштовхнулися під дощем на німців, але вони нас не побачили. Ми обійшли місто з півночі, не зустрівши жодного італійця, і згодом опинилися на головних шляхах відступу й цілу ніч ішли в напрямку Тальяменто. Я навіть не усвідомлював таких гігантських масштабів відступу. Рухалася вся країна, а не тільки армія. Ми йшли всю ніч, випереджаючи транспорт на дорозі. У мене розболілася нога, і я був

змучений, але ми подолали значну відстань. А от Бонелло явно вчинив дурницю, вирішивши здатися в полон. Тут не було жодної загрози. Ми проминули дві армії, і не сталося нічого лихого. Якби не вбили Аймо, ми взагалі б могли не відчувати небезпеки. Ніхто нас не зачіпав, коли ми відкрито йшли залізничною колією. Його застрілили раптово й безпричинно. Цікаво, де був тепер Бонелло.

— Як почуваете себе, *Tenente*? — спитав Піані. Ми йшли край дороги, запрудженої машинами й військами.

— Нормально.

— Я вже втомився йти.

— Ну, але нам більше нічого не залишається, тільки йти. І нема чим перейматися.

— Бонелло був дурний.

— Це точно, дурень.

— А що ви з ним зробите, *Tenente*?

— Не знаю.

— Може, просто, напишете, що його захопили в полон?

— Не знаю.

— Бо бачите, якщо війна й далі триватиме, його сім'ю можуть серйозно покарати.

— Війна не триватиме, — сказав якийсь солдат. — Ми вертаємось додому. Війні кінець.

— Усі йдуть додому.

— Ми всі вертаємось додому.

— Ходімо, *Tenente*, — сказав Піані. Він хотів хутчіш їх обминути.

— *Tenente*? Який ще тут *Tenente*? *A basso gli ufficiali!* Геть офіцерів!

Піані схопив мене за руку.

— Краще я звертатимусь до вас по імені, — сказав він. — Бо інакше вони можуть накоїти лиха. Кількох офіцерів уже застрелили. — Ми пришвидшили ходу, залишивши їх позаду.

— Я не напишу в рапорті нічого такого, що б зашкодило його родині, — продовжив я нашу розмову.

— Якщо війна закінчиться, це вже не матиме значення, — сказав Піані. — Але я щось не вірю, що їй кінець. Це було б занадто добре.

— Скоро вже довідаємося, — сказав я.

— Не вірю, що війна закінчиться. Усі так думають, а я не вірю.

— *Viva la Pace!* — вигукнув якийсь солдат. — Хай живе мир! Вертаємось додому!

— Було б гарно, якби ми всі пішли додому, — сказав Піані. — А ви б хотіли піти додому?

— Так.

— Але ми нікуди не підемо. Не думаю, що війні кінець.

— *Andiamo a casa!* — крикнув інший солдат. — Ідемо додому!

— Вони викидають гвинтівки, — сказав Піані. — Знімають з плечей і кидають прямо на дорогу. Тоді починають вигукувати.

— Краще б вони тримали гвинтівки при собі.

— Вони думають, що їх ніхто не змусить воювати, якщо вони повикидають гвинтівки.

Ми йшли в темряві й під дощем узбіччям дороги, і я бачив, що в багатьох солдатів були ще на плечах гвинтівки. Вони стирчали над їхніми накидками.

— Що за бригада? — гукнув якийсь офіцер.

— *Brigata di Pace*, — крикнув йому хтось. — Бригада миру! — Офіцер нічого не відповів.

— Що він каже? Що каже той офіцер?

— Геть офіцера. *Viva la Pace!*

— Ходімо, — сказав Піані. Ми проминули дві англійські санітарні карети, покинуті серед інших застряглих машин.

— Це з Горіції, — сказав Піані. — Я знаю ці машини.

— Вони заїхали далі, ніж ми.

- Бо виїхали раніше.
- Цікаво, де їхні водії?
- Мабуть, десь там попереду.
- Німці зупинились перед Удіне, — сказав я. — Ці всі люди встигнуть ще перейти річку.
- Так, — сказав Піані. — Тому я й думаю, що війна триватиме далі.
- Німці могли б іти вперед, — сказав я. — Цікаво, чому вони цього не зробили.
- Я не знаю. Нічого не знаю про цю війну.
- Мабуть, мусили дочекатися решти транспорту.
- Не знаю, — сказав Піані. Наодинці зі мною він став значно лагіднішим. Бо в колі інших водіїв він бував дуже гострий на язик.
- Ви одружені, Луїджі?
- Ви знаєте, що так.
- Це тому ви не хотіли потрапити в полон?
- Одна з причин. А ви, *Tenente*, одружені?
- Ні.
- Бонелло теж ні.
- Те, що чоловік одружений, ще нічого не означає. Але мені здається, що одруженого тягне назад, до своєї дружини, — сказав я. Мені хотілося поговорити про дружин.
- Так.
- Як ваші ноги?
- Та як, болять.
- Ще вдосвіта ми вийшли на берег Тальяменто і рушили вздовж річки, що широко розлилася, до мосту, яким усі переправлялися на той бік.
- Вони могли б закріпитися на цій річці, — сказав Піані. У темряві здавалося, що вода піднялася дуже високо. Вона клетотіла

у руслі, що стало значно ширшим. Дерев'яний міст був завдовжки майже в три чверті милі, і річка, що зазвичай текла вузькими потічками по широкому кам'яному річищу далеко вниз під мостом, тепер мало не сягала дерев'яних дошок настилу. Ми пройшли берегом, а тоді злилися з натовпом, що переходив міст. Поволі просуваючись під дощем у кількох футах над вируючим потоком, затиснутий у натовпі, мало не впритул до артилерійського зарядного ящика переді мною, я дивився через огорожу мосту на річку. Тепер, коли ми вже не могли йти так, як самі цього бажали, я відчув страшенну втому. Перехід через міст не викликав якогось особливого пожвавлення. Мені було цікаво, що сталося б, якби серед білого дня цей міст почали бомбити з літака.

— Піані, — сказав я.

— Я тут, *Tenente*. — У цій тисняві він опинився трохи далі в юрбі. Ніхто не розмовляв. Усі намагалися якомога швидше перейти міст, не думаючи більше ні про що. Ми були вже майже на тому боці. Наприкінці мосту стояли з двох сторін офіцери й карабінери, світячи ліхтариками. Я бачив їхні силуети на тлі неба. Коли ми підійшли ближче, я побачив, як один з офіцерів показав на когось у колоні. До того чоловіка рушив карабінер і вивів його, тримаючи за руку. Тоді відвів його вбік від дороги. Ми майже порівнялися з ними. Офіцери пильно приглядалися до кожного в колоні, інколи перемовляючись між собою, а тоді виходили вперед і висвічували чиєсь обличчя ліхтариком. Якраз перед тим, як ми порівнялися з ними, вони вивели з колони ще когось. Я побачив цього чоловіка. То був підполковник. Коли його освітили ліхтариком, я побачив зірочки у прямокутнику на його рукаві. Він був сивочолий, низькорослий і гладкий. Карабінер потягнув його кудись за спину тих офіцерів. Коли ми порівнялися з ними, я побачив, як один чи двоє придивилися до мене. Тоді

один показав на мене і сказав щось карабінерові. Я побачив, що карабінер прямує до мене, проштовхуючись крізь крайні ряди колони, а тоді відчув, як він хапає мене за комір.

— Що ти робиш? — сказав я і вдарив його в обличчя. Я побачив під капелюхом його мармизу, закручені вгору вуса і кров, що стікала по щоці. Ще один кинувся до нас.

— Що ти таке робиш? — сказав я. Він не відповів. Вичікував зручної нагоди схопити мене. Я сягнув рукою за спину, щоб витягти пістолет.

— Ти що, забув, що не маєш права чіпати офіцера?

Той другий схопив мене ззаду і викрутив руку догори. Я повернувся до нього, а тоді перший вчепився мені за шию. Я вдарив його ногою по гомілках, а лівим коліном засадив йому в пах.

— Стріляйте, якщо опирається, — почув я чийсь голос.

— Що це все означає? — спробував я крикнути, але мій голос був не надто гучний. Вони вже затягли мене на узбіччя.

— Стріляйте, якщо опирається, — сказав офіцер. — Відведіть його туди.

— Хто ви такі?

— Побачите.

— Хто ви такі?

— Польова жандармерія, — сказав інший офіцер.

— Чому ж ви не сказали мені вийти з колони, замість того, щоб мене хапав той бурмило-аероплан.

Вони не відповіли. Не зобов'язані були відповідати. Бо це була польова жандармерія.

— Відведіть його туди, до інших, — сказав перший офіцер. — Чуєте? Він говорить італійською з акцентом.

— Так, як і ти, смердюче лайно, — сказав я.

— Ведіть його до інших, — сказав перший офіцер. Мене повели повз офіцерів убік від дороги, туди, де на галявині понад

берегом річки стояла купка людей. Поки ми йшли, звідти долинули постріли. Я бачив спалахи й ляскіт залпу. Ми підійшли до тієї купки. Там стояли рядочком четверо офіцерів, а перед ними якийсь чоловік, оточений двома карабінерами. Неподалік стояла ще одна група людей під охороною карабінерів. Четверо інших карабінерів спиралися на свої карабіни біля офіцерів, що провадили допит. Ці карабінери були в крилатих капелюхах. Ті двоє, з якими я прийшов, підштовхнули мене до тих, що очікували допиту. Я подивився на чоловіка, якого допитували офіцери. То був той гладкий, сивочолий і низькорослий підполковник, якого вивели з колони. Офіцери вели допит з усією вправністю, сухістю й самовпевненістю італійців, які мали право стріляти без побоювань, що хтось вистрілить у них.

— З якої бригади?

Він їм сказав.

— Полк?

Він їм сказав.

— Чому ви не зі своїм полком?

Він їм сказав.

— Ви що, не знаєте, що офіцер має бути зі своєю частиною? — Він це знав.

Оце й усе. Заговорив другий офіцер.

— Це через вас і таких, як ви, варвари топчуть священну землю нашої вітчизни.

— Я перепрошую, — сказав підполковник.

— Це через зраду таких, як ви, ми втратили плоди перемоги.

— Чи вам колись доводилося відступати? — спитав підполковник.

— Італія ніколи не відступає.

Ми стояли під дощем і слухали це все. Ми стояли обличчям до офіцерів, а допитуваний — попереду від нас і трохи збоку.

— Якщо ви збираєтесь мене розстріляти, — сказав підполковник, — робіть це, будь ласка, відразу, без зайвих розпитувань. Цей допит безглуздий. — Він перехрестився. Офіцери перемовились між собою. Один записав щось у блокноті.

— Залишив свою частину, присуджений до розстрілу, — сказав він.

Двоє карабінерів повели підполковника до берега річки. Він ішов під дощем, літній простоволосий чоловік, оточений карабінерами. Я не бачив, як його розстрілювали, але чув постріли. Вони вже допитували когось іншого. Цей офіцер також відбився від своєї частини. Йому не дали нагоди щось пояснювати. Він заплакав, коли йому зачитали з блокнота вирок, а поки його розстрілювали, вони вже почали допитувати наступного. Вони, здається, взяли собі за правило допитувати наступну жертву в той час, як розстрілюють попередню. Тому було очевидно, що в цій ситуації вони вже й самі нічого не можуть змінити. Я не знав, чекати мені допиту чи спробувати відразу втекти. Бо ж очевидно, що я був німцем у італійській формі. Я бачив, як працюють їхні мізки, якщо в них узагалі були мізки і якщо вони ще працювали. Це все були молодики, які рятували свою країну. За Тальяменто заново формувалася Друга армія. Вони страчували усіх офіцерів у ранзі майора й вище, котрі відбилися від своїх частин. А заодно вони без зайвих формальностей розправлялися з німецькими агітаторами в італійській формі. Вони були у сталевих касках. Серед нас тільки двоє мали такі сталеві каски. І ще їх мав дехто з карабінерів. Усі інші карабінери носили кристалі капелюхи. Ми їх прозивали аеропланами. Ми стояли під дощем, і нас виводили поодинці на допит, а тоді розстрілювали. Жоден із допитаних досі не уникнув розстрілу. Ці люди вели допити з тією розкішною безсторонністю й відданістю букві закону, що трапляється в тих, хто засуджує до смерті інших, не

відчуваючи жодної загрози власному життю. Тепер вони допитували полковника лінійного полку. До нашої групи щойно додали ще трьох офіцерів.

— Де був його полк?

Я глянув на карабінерів. Вони дивилися на новоприбулих. Інші дивилися на полковника. Я пригнувся, проскочив між двома чоловіками і помчав до річки, опустивши голову. На краю берега я спіткнувся й шубовснув у воду. Вона була холоднюча, але я намагався якомога довше залишатися під нею. Мене закрутила й понесла течія, і я не виринав на поверхню доки не відчув, що можу взагалі не виплисти. Виринувши, я хапнув повітря й одразу знову занурився. Було досить легко триматися під водою, адже я мав на собі одяг і черевики. Коли я випірнув удруге, побачив перед собою якусь колоду, сягнув по неї і захопився рукою. Сховав за колодою голову, не наважуючись визирнути з-за неї. Я не хотів бачити берег. До мене долинали постріли, коли я біг і коли вперше виринув з води. Чув їх і тоді, коли був близько до поверхні. Але тепер пострілів не було. Колода погойдувалась на швидкій воді, і я тримався за неї однією рукою. Я глянув на берег. Було таке враження, що він дуже швидко віддаляється. У річці було багато колод. Вода була дуже холодна. Ми проминули зарослий чагарями острівцець. Я захопився обидвома руками за колоду, й вона несла мене за течією. Берег уже зовсім сховався з виду.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Буває важко визначити, скільки часу пливеш річкою, коли течія така швидка. Здається, що довго, хоч насправді це може бути зовсім коротко. Вода була холодна і стояла високо, а на поверхні плавало багато речей, змитих з берегів повинню. Мені пощастило, що колода, за яку я тримався, була важка, тож я лежав у крижаній воді, спираючись об колоду підборіддям і притримуючи її легенько обидвома руками. Я боявся корчів і надіявся, що нас приб'є до берега. Ми пливли за водою, а річка робила велику дугу. Починало світати, і я міг уже бачити кущі на березі. Попереду з'явився ще один порослий чагарями острівець, а течія завертала до берега. Я думав, чи не варто позбутися черевиків та одягу і спробувати поплисти до берега, але вирішив не робити цього. Я весь час думав про те, що рано чи пізно виберусь на берег, але босому мені б там було непереливки. Мені ж потрібно було ще якось дістатися до Местре.

Я дивився, як наближається берег, тоді враз віддаляється, а потім знову піступає ближче. Ми тепер пливли поволіше. Берег був зовсім близенько. Я вже міг бачити гілочки верболозу. Колода помалу розвернулася, і ось уже берег опинився за моєю спиною, а я зрозумів, що ми потрапили у вир. Ми поволі кружляли у воді. Коли я знову побачив берег, який був зовсім поруч,

я спробував обхопити колоду однією рукою, а другою гребти до берега, допомагаючи собі ногами, але мені не вдалося попхати колоду бодай трохи ближче. Я боявся, що нас винесе з виру на середину річки, тому, тримаючи однією рукою колоду, я підтягнув ноги, вперся ними об колоду і щосили відштовхнувся до берега. Кущі були зовсім близько, та попри силу інерції й усі мої зусилля, течія відносила мене назад. Я ще тоді подумав, що черевики можуть потягти мене на дно, і з останніх сил борсався і колошматив воду, а коли звів погляд, то побачив, що берег наближається до мене, тож я з подвійною енергією почав борсатися, жахаючись тягаря важезних черевиків, аж поки його досяг. Я схопився за верболозові гілки, і хоч мені забракло сил підтягнутися, я знав, що вже не потону. Поки я чіплявся за колоду, мені навіть на гадку не спадало, що я можу втопитися. Я був цілковито виснажений, мене аж нудило від перенапруги, тож я просто тримався за гілки й вичікував. Коли минулася млість, я підтягнувся до кущів верболозу і знову перепочив, охопивши руками кущ і міцно вчепившись за гілляччя. Тоді я виліз остаточно з води і вибрався з хащів верболозу на берег. Уже майже розвидніло, й навколо не було ні душі. Я розпластався на березі, слухаючи плюскіт води й дощу.

За якийсь час я підвівся й рушив далі берегом. Я знав, що до самої Латізани не буде мосту через річку. Здається, я був десь навпроти Сан-Віто. Я почав розмірковувати, що робити далі. Попереду був канал, що впадав у річку. Я рушив до нього. Довкола й далі нікого не було видно, тож я сів під кущами на березі каналу, роззувся й вилив з черевиків воду. Тоді зняв з себе мундир, витяг з внутрішньої кишені гаманець з промоклими документами та грішми, і викрутив мундир. Після цього зняв штани й теж їх викрутив, а тоді сорочку і спідню білизну. Поляскав себе по тілу, добре розтерся і знову одягнувся. Кашкета я десь загубив.

Перше ніж одягати мундир, я поздирав з рукавів суконні зірочки й поклав їх разом із грішми у внутрішню кишеню. Гроші намокли, але вціліли. Я їх полічив. Нарахував трохи більше трьох тисяч лір. Мій одяг був мокрий і липкий, і я поплескав себе по руках, щоб розігнати кров. Я мав вовняну білизну і сподівався не застудитися, якщо весь час буду в русі. Мій пістолет забрали ще на дорозі, і я сховав кобуру під мундир. Я не мав плаща, а дощ був холодний. Я рушив берегом каналу. Вже зовсім розвидніло, і все довкола було мокрим, пласким і понурим. Поля були голі й мокрі; десь удалині над рівниною стирчала дзвіниця. Я вийшов на якусь дорогу. Попереду я побачив військову колону, що йшла мені назустріч. Я йшов, шкутильгаючи, узбіччям дороги, а вони проминули мене, не звертаючи уваги. То був кулеметний загін, що прямував до ріки. Я рушив далі дорогою.

Того дня я перетнув Венеціанську рівнину. Це пласка низина, що під дощем здається ще пласкішою. Ближче до моря там починаються солончаки, а доріг майже немає. Ті дороги, що є, ведуть понад гирлами річок до моря, і щоб перейти цю низину, треба йти стежками вздовж каналів. Я прямував з півночі на південь, перейшов дві залізничні колії й чимало доріг, аж поки одна стежка вивела мене до залізниці, що простяглась понад болотистою заплавою. Це була головна лінія, що з'єднавала Венецію і Трієст, з високим міцним насипом і широким двоколійним полотном. Трохи далі був полустанок, де я побачив солдатів-вартових. З другого боку було видно міст через потік, що впадав у заплаву. Біля мосту я також побачив вартового. Коли я перетинав рівнину з північного боку, я бачив як цією колією рухався поїзд, видний здалеку на пласкій низині, і я ще подумав, що поїзд, можливо, їде з Портоґруаро. Спостерігаючи за вартовими, я ліг на краю насипу, щоб добре бачити колію з обидвох боків. Вартовий біля мосту якийсь час прямував колією в мій бік, а тоді

розвернувся й пішов назад. Я лежав, відчуваючи голод, і чекав поїзда. Той поїзд, який я бачив, був такий довжелезний, що паровоз ледве його тягнув, і я був певний, що встигнув би на нього заскочити. Коли я вже втрачав надію чогось дочекатися, я побачив удалині поїзд. Паровоз ставав дедалі більшим, наближаючись до мене. Я подивився на вартового біля мосту. Він ходив з ближчого до мене кінця мосту, але по той бік колій. Отже, він мене не побачить, коли проїжджатиме поїзд. Я дивився, як наближається паровоз. Він їхав поволі й важко. Я бачив, як багато вагонів він тягне. Я знав, що на поїзді також будуть охоронці, і спробував їх побачити, але не міг, бо й сам ховався від них. Паровоз уже майже порівнявся зі мною. Коли ж він почав проминати мене, важко пахаючи навіть на рівному місці, і я провів очима машиніста, я встав і підступив до самих вагонів. Якби вартові й помітили мене, я викликав би менше підозр, стоячи отак біля колії. Повз мене проїхало кілька закритих товарних вагонів. Тоді я побачив відкриту платформу з низькими бортами, з тих, що тут їх називають гондолами, накриту зверху брезентом. Я стояв, аж поки вона майже мене проминула, а тоді стрибнув, ухопився ззаду за поруччя й підтягнувся. Тоді заліз і сховався у проміжок між платформою і високим товарним вагоном за нею. Здається, мене ніхто не побачив. Я сидів навпочіпки, тримаючись руками за поруччя, а ногами впираючись у буфер. Ми вже були майже біля мосту. Я пригадав вартового. Коли ми проминали його, він подивився на мене. Це був хлопчина у завеликій для нього касці. Я презирливо глянув на нього, і він відвернувся. Подумав, мабуть, що я з обслуги поїзда.

Ми проминули його. Я бачив, що він проводить інші вагони трохи збентеженим поглядом, і нахилився, щоб побачити, як було закріплено брезент. Він мав спеціальні кільця по краях і був прив'язаний до бортів мотузкою. Я витяг ножа, перерізав

мотузку і захвав туди руку. Щось тверде випиналося там під намоклим під дощем брезентом. Я підвів голову й поглянув уперед. Товарний вагон переді мною охороняв вартовий, але він дивився у протилежний від мене бік. Я відпустив поруччя й пірнув під брезент. Боляче вдарився об щось чолом, від чого аж потемніло в очах і вискочила г'юля, й відчув на обличчі кров, та попри все це я проліз далі й заліг. Тоді обернувся і знову зав'язав брезент.

Під брезентом, де я лежав, були гармати. Від них приємно пахло оливою й мастилом. Я лежав, слухаючи, як періщить по брезенту дощ і стукають колеса. Крізь брезент проникало трохи світла, і я лежав і дивився на гармати. На них були брезентові чохла. Я подумав, що їх, мабуть, відправили з Третьої армії. Г'юля на лобі розпухла, а кров я зупинив, лежачи нерухомо, аж поки вона запеклася, а тоді зішкрябав засохлу кров, не зачіпаючи порізу. Це все дурниці. Я не мав хустинки, але змив рештки засохлої крові навпомацки дощовою водою, що крапала з брезенту, а тоді витер там насухо рукавом мундира. Я не хотів виглядати підозріло. Я знав, що мені доведеться вилізти звідси перед тим, як поїзд прибуде в Местре, адже хтось, мабуть, прийде оглянути гармати. Гармат було замало, щоб їх губити чи забувати про них. Я був голодний як вовк.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Я лежав на помості платформи біля накритих брезентом гармат, мокрий, замерзлий і страшенно голодний. Пізніше я перевернувся і ліг долілиць, поклавши голову на руки. Коліно затерпло, але майже мені не дошкуляло. Валентіні дуже добре виконав свою роботу. Я пройшов половину відступу пішки, а тоді ще плив у Тальяменте з його коліном. Це справді було його коліно. А друге було моїм. Лікарі роблять щось із тобою, і твоє тіло стає вже не зовсім твоїм. Моєю були голова і нутрощі. Живіт аж зводило від голоду. Я відчував, як там усе ходить ходором. Голова була моя, але непридатна для роздумів, лише для спогадів, хоч мало що було згадувати. Я міг би згадувати Кетрін, але знав, що збожеволію, якщо почну про неї думати, не знаючи, чи взагалі її побачу, тому не став би думати про неї, хіба що трішечки про неї, лише про неї у вагоні під неквапливий перестук коліс, при тьмяному світлі, що проникає крізь брезент, про те, як я лежу з Кетрін на помості платформи. Твердо лежати на помості, не думаючи, лише відчуваючи, якою довгою була розлука, який мокрий одяг, як рухається щоразу й легенько поміст, і як самотньо бути наодинці з мокрим одягом і твердим помостом замість дружини.

Бо ти не можеш полюбити поміст платформи чи гармати з брезентовими чохлами і запахом змащеного металу або

Лише

~~Пор~~

~~абіка~~

робить з нас християн.

брезент, крізь який просякає дощ, хоч під брезентом дуже за-тишно і з гарматами приємно; але ти любив когось іншого, при-сутність кого ти навіть не міг би вдавати, ти це знаєш; ти бачиш це дуже чітко холодним поглядом — навіть не стільки холодним, як чітким і порожнім. Порожнім поглядом, лежачи на животі, і ти був свідком того, як одна армія відступала, а друга прори-валася вперед. Ти не вберіг свої машини і людей, мов той про-давець універмагу, що залишає напризволяще довірені йому товари під час пожежі. От тільки в тебе нічого не було застрахо-ваного. Тепер ти вийшов з гри. Не маєш жодних зобов'язань. Як-би після пожежі в універмазі розстрілювали продавців за те, що вони завжди говорили з акцентом, хто міг би сподіватися, що ці продавці поверталися б на роботу, коли універмаг відкривався б знову. Вони б, мабуть, шукали іншої роботи, якби тільки була якась інша робота, а їх би не ловила поліція.

Гнів змило в річці разом з усіма зобов'язаннями. Хоч це все минуло ще тоді, коли карабінер схопив мене руками за ковнір. Я волів би позбутися мундира, хоч і не надавав великого значення зовнішнім атрибутам. Я зірвав зірочки, але тільки заради зручності. Мені не йшлося про честь. Я ні з ким не боровся. Просто вийшов з гри. Бажав їм усім удачі. Були серед них і добрі лю-ди, і відважні, і стримані, й розважливі, і всі заслуговували на це. Але ця вистава була вже не моя, і я тільки бажав, щоб цей клятий поїзд доїхав до Местре, де я міг би щось з'їсти й перестати дума-ти. Я просто мусив перестати.

Піані скаже, що мене розстріляли. У розстріляних перевіря-ли кишені й забирали документи. У них не буде моїх докумен-тів. Можливо, вважатимуть, що я втопився. Цікаво, що повідом-лять у Штати. Загинув від ран та інших причин. Господи, який же я голодний. Цікаво, що сталося з нашим священиком. І з Рі-нальдї. Мабуть, він десь у Порденоне. Якщо вони не відступили

ще далі. Ну, тепер я вже ніколи його не побачу. Нікого з них я вже тепер не побачу. Скінчилося те життя. Сумнівно, що в нього був сифіліс. Та й кажуть, що це не аж така страшна хвороба, якщо її вчасно виявити. Але його це турбувало. Я також стурбувався б, якби це підхопив. Будь-хто стурбувався б.

Я не був створений, щоб думати. Я створений, щоб їсти. О, Боже, так. Їсти, пити і спати з Кетрін. Можливо, й цієї ночі. Ні, це неможливо. Але тоді завтра, гарна вечерея, простирадла, і ніколи нікуди не їхати, хіба що тільки разом. Мабуть, доведеться їхати до біса швидко. Вона поїде. Я знав, що вона поїде. Коли ми поїдемо? Про це варто було подумати. Вже сутеніло. Я лежав і думав про те, куди б ми поїхали. Багато було місць.

КНИГА

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Я зістрибнув з поїзда в Мілані, коли ще вдосвіта, рано-вранці, він почав пригальмовувати, під'їжджаючи до вокзалу. Я перейшов колію, проминув якісь будівлі й попрямував далі вулицею. Там була відчинена винарня, і я зайшов попитувати кави. Усередині пахло ранком, щойно витертим порохом, ложечками у склянках для кави і мокрими кружечками, залишеними від келихів з-під вина. Господар стояв за стійкою. За столиком сиділо двоє солдатів. Я зупинився біля бару, випив скляночку кави і з'їв шматочок хліба. Кава була сіра від молока, і я зняв пінку скоринкою. Господар подивився на мене.

— Хочете скляночку граппи?

— Ні, дякую.

— За мій рахунок, — сказав він, а тоді налив маленьку скляночку й підсунув її до мене. — Що там на фронті діється?

— Звідки мені знати.

— Вони п'яні, — сказав він, махнувши рукою в бік тих двох солдатів. У це було легко повірити. Вони явно були під мухою.

— То розкажіть, — сказав він, — що відбувається на фронті?

— Та звідки мені знати, що там відбувається.

— Я бачив, як ви йшли від тієї стіни. Ви щойно з поїзда.

— Великий відступ.

— Я читаю газети. Але що діється? Це вже кінець?
— Не думаю.
Він знову налив у скляночку граппи з невисокої пляшки. —
Якщо у вас проблеми, — сказав він, — я можу вас переховати.
— Немає в мене проблем.
— Але якщо є проблеми, можете залишитися в мене.
— І де саме?
— Та тут, у будинку. Багато хто залишається. Всі, в кого якісь
проблеми.
— І в багатьох проблеми?
— Дивлячись, про що йдеться. Ви з Південної Америки?
— Ні.
— Говорите іспанською?
— Трошки.
Він витер стійку.
— Тепер нелегко перейти кордон, але немає нічого немож-
ливого.
— Я нікуди не збираюся їхати.
— Можете залишатися тут, скільки завгодно. Побачите, що
я за людина.
— Мушу ще десь піти, але запам'ятаю адресу, щоб повернутися.
Він похитав головою. — Ви не повернетесь, коли таке говори-
те. Я думав, що ви потрапили у справжню халепу.
— Ніде я не потрапив. Але варто мати адресу друга.
Я поклав на стійку десять лір за каву.
— Випийте зі мною граппи, — сказав я.
— Це не обов'язково.
— Випийте.
Він налив дві скляночки.
— Пам'ятайте, — сказав він. — Для вас тут відкриті двері. Ди-
в'ється, щоб вас ніхто не ошукав. Тут вам буде безпечно.

— Я в цьому певний.

— Справді?

— Так.

Він посерйознішав. — Тоді дозвольте сказати вам одну річ. Не ходіть тут у цьому мундирі.

— Чому?

— На рукавах занадто добре видно, де були зірочки. Матерія там іншого кольору.

Я нічого не сказав.

— Якщо не маєте документів, я можу їх вам дати.

— Які документи?

— Відпускні посвідчення.

— Мені нічого не потрібно. Я маю документи.

— Гаразд, — сказав він. — Але якщо будуть потрібні, я зможу дістати все, що забажаєте.

— І скільки такі папери коштують?

— Залежно які. Ціна поміркована.

— Зараз мені нічого не треба.

Він знизав плечима.

— У мене все гаразд, — сказав я.

Коли я виходив, він сказав:

— Не забудьте, що я ваш друг.

— Не забуду.

— Ми ще побачимося, — сказав він.

— Добре, — сказав я.

Я тримався подалі від вокзалу, де була військова поліція, і зупинив екіпаж неподалік від маленького парку. Дав візникові адресу госпіталю.

Там я зайшов у сторожку швейцара. Мене обняла його дружина. Він потис мені руку.

— Ви повернулися. Живий і здоровий.

– Так.

– Чи ви вже снідали?

– Так.

– То як ви, *Tenente*? Як ви? – спитала дружина.

– Добре.

– Може, поснідаєте з нами?

– Ні, дякую. Скажіть, а міс Барклі зараз у госпіталі?

– Міс Барклі?

– Англійка, медсестра.

– Його дівчина, – сказала дружина. Вона поплескала мене по руці й усміхнулася.

– Ні, – сказав швейцар. – Її тут немає.

У мене впало серце.

– Ви певні? Ота висока молода білява англійка?

– Я певний. Вона поїхала у Стрезу.

– Коли вона поїхала?

– Два дні тому з тою іншою англійкою.

– Добре, – сказав я. – Зробіть мені одну ласку. Не кажіть нікому, що бачили мене. Це дуже важливо.

– Я не скажу нікому, – сказав швейцар. Я простягнув йому десять лір. Він відштовхнув банкноту.

– Обіцяю, що не скажу нікому, – сказав він. – Грошей не треба.

– Що б ми ще могли для вас зробити, *Signor Tenente*? – спитала його дружина.

– Тільки це, – сказав я.

– Ми будемо німі як риби, – сказав швейцар. – Але ви дасте знати, якщо потрібно буде щось від мене?

– Так, – сказав я. – До побачення. Ми ще зустрінемося.

Вони стояли в дверях, дивлячись мені вслід.

Я сів у екіпаж і дав візникові адресу Сіммонса, одного з тих моїх знайомих, що навчався співу.

Сіммонс жив досить далеко, в іншому кінці міста, біля Порта Маджента. Коли я до нього зайшов, він ще й досі лежав сонний у ліжку.

— Ви встаєте страшенно рано, Генрі, — сказав він.

— Я приїхав першим поїздом.

— Що то за історія з тим відступом? Ви були на фронті? Хочете сигарету? Вони там на столі, в коробці. — Це була велика кімната з ліжком під стіною, роялем у другому кінці, комодам і столом. Я сів на стілець біля ліжка. Сіммонс підклав собі під спину подушку, сів і закурив.

— Я в скрутному становищі, Сіме, — сказав я.

— Я теж, — сказав він. — У мене завжди скрута. Ви не закурите?

— Ні, — сказав я. — Що треба для того, щоб поїхати в Швейцарію?

— Вам? Вас не випустять з країни італійці.

— Так. Я це знаю. А що швейцарці? Що зроблять вони?

— Вони вас інтернують.

— Я знаю. А що це означає на практиці?

— Нічого. Все дуже просто. Може їхати, куди завгодно. Треба тільки, здається, сповіщати про себе чи щось такого. А що сталося? Тікаєте від поліції?

— Поки що нічого певного.

— Не хочете, то не кажіть. Хоча було б цікаво почути. Бо тут нічого не діється. Я з тріском провалився у П'яченці.

— Страшенно прикро це чути.

— Ну, так, велике фіаско. Хоч я співав добре. Спробую ще раз тут, у театрі «Ліріко».

— Хотів би я прийти туди.

— Ви неймовірно люб'язні. Але ваші справи не дуже кепські, чи як?

— Не знаю.

— Не кажіть, як не хочете. А як сталося, що ви не на тому клятому фронті?

— Думаю, що з мене вже цього досить.

— Молодчинка. Я завжди знав, що ви розумний хлопець. То чим я міг би допомогти?

— Ви й так страшенно зайняті.

— І зовсім ні, мій любий Генрі. Анітрохи. Був би радий прислужитися.

— Ми з вами майже однакового розміру. Чи ви не могли б купити мені комплект цивільного вбрання? Я залишив свій одяг у Римі.

— Ви ж дійсно там жили, так? Паскудне місто. Як ви взагалі могли там жити?

— Хотів стати архітектором.

— Невідповідне для цього місце. Одежу не купуйте. Я дам вам усе, що захочете. Я так вас виряджу, що матимете величезний успіх. Ідіть туди, в гардеробну. Там є шафа. Беріть усе, що забажаєте. Вам не треба нічого купувати, мій любий приятелю.

— Я б радше все ж таки купив, Сіме.

— Мій любий приятелю, мені легше поділитися з вами одягом, ніж іти й купувати його. А чи є у вас паспорт? Без паспорта ви далеко не заїдете.

— Так. Я й досі маю свій паспорт.

— Тоді вбирайтеся, мій любий приятелю, і гайда в стареньку Гельвецію.

— Не все так просто. Спочатку я мушу поїхати в Стрезу.

— Ідеальний варіант, мій любий приятелю. Берете човника і пливете на той бік. Якби я не збирався співати, гайнув би з вами. І гайну таки.

— Могли б там навчитися йодлювати по-тірольському.

— І це я навчуся, мій любий приятелю. Я ж таки вмію співати. Як це не дивно.

— Звісно що вмієте, можу закластися.

Він відхилився на ліжку з сигаретою в зубах.

— Тільки не робіть зависокі ставки. Хоч я таки вмію співати. Хтось може думати, що це до біса кумедно, але я вмію. Я люблю співати. Послухайте. Він заревів «Африкану», шия його напружилася, на ній випнулися жили. — Я вмію співати, — сказав він. — Подобається це комусь чи ні.

Я визирнув у вікно. — Піду й відпущу екіпаж.

— Повертайтеся, мій любий приятелю, і ми поснідаємо. — Він піднявся з ліжка, випростався, набрав повні груди повітря і почав робити фіззарядку. Я спустився вниз і розраховався з візником.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

У цивільному одязі я сам собі здавався маскарадним блазнем. Я так довго носив військову форму, в якій почував себе підтягненим, що тепер мені цього бракувало. Штани були заширокі й обвислі. Я купив у Мілані квиток до Стрези. Також купив собі нового капелюха. Мені не підійшов Сімовий капелюх, але решта його вбрання пасувала добре. Одяг пропах тютюном, і коли я сидів у купе, дивлячись у вікно, ніяк не міг позбутися відчуття, що мій новий капелюх аж занадто новий, а костюм дуже старий. Настрій у мене був сумний, як і мокрі Ломбардські краєвиди за вікном. Зі мною в купе були якісь авіатори, що явно були невисокої думки про мене. Уникали дивитись на мене, усім своїм виглядом підкреслюючи презирливе ставлення до цивільної особи мого віку. Це мене не ображало. Раніше я б і сам почав їх ображати і затіяв би бійку. Вони зійшли в Галларате, і я був радий залишитися на самоті. У мене була газета, але я її не читав, бо не хотів читати про війну. Мав намір забути цю війну. Я уклав сепаратний мир. Мені було до бісу самотньо, і я зрадів, коли поїзд прибув до Стрези.

Я сподівався, що на вокзалі будуть носії з готелів, але нікого не було. Сезон давно закінчився, і ніхто не зустрічав поїзд. Я вийшов з вагона зі своєю валізкою, що належала, власне, Сімові

й була дуже легенька, бо там нічого не було, крім двох сорочок, і зупинився під вокзальним навісом, ховаючись від дощу, аж поки відїхав поїзд. Тоді я знайшов на вокзалі якогось чоловіка й запитав, чи не знає він, які готелі відкриті. Був відкритий «Гранд-отель Борромейські острови» і ще декілька малих готельчиків, що не зачинялися цілий рік. З валізкою в руці я рушив під дощем до «Гранд-отелю». Побачив на вулиці екіпаж і помахав візникові. Краще було прибути туди в екіпажі. Ми підкотили до підїзду цього великого готелю, і назустріч вийшов дуже ввічливий портьє з парасолею в руках.

Я найняв гарний номер. Він був великий, світлий, з видом на озеро. Озеро було встелене хмарами, але під сонцем воно б мало чудово виглядати. Я сказав, що очікую свою дружину. У номері стояло велике двоспальне ліжко, *letto matrimoniale*, з атласним покривалом. Готель був просто шикарний. Я пройшов довгим коридором, спустився широченними сходами, проминув кілька кімнат і зайшов у бар. Я був знайомий з барменом, тож сів на високому стільці й почав частуватися соленим мигдалем і картопляними чіпсами. Мартіні було прохолодне і приємно освіжало.

— Що ви тут робите в *borghese*, в цивільному? — спитав бармен, приготувавши мені ще одне мартіні.

— Я у відпустці. Відпустці для одужання.

— Тут нікого немає. Навіть не знаю, чому не закріють готель.

— Рибалили?

— Піймав кілька розкішних екземплярів. У цю пору року тут чудово ловиться з човна на наживку.

— Чи ви отримали тютюн, який я вам послав?

— Так. А ви моєї листівки не отримали?

Я засміявся. Я так і не зміг роздобути той тютюн. Він шукав американський тютюн для люльок, але мої родичі більше його

мені не прислали або його десь конфіскували. У будь-якому випадку, я так його й не отримав.

— Я ще дістану його десь, — сказав я. — Скажіть, а чи не бачили ви в місті двох англійок? Вони приїхали сюди позавчора.

— Тут у готелі їх немає.

— Вони медсестри.

— Я бачив двох сестер. Хвилиночку, я зараз довідаюся, де вони.

— Одна з них моя дружина, — сказав я. — Я приїхав зустрітися з нею.

— А друга моя дружина.

— Та я не жартую.

— Вибачте за мій ідіотський жарт, — сказав він. — Я вас не зрозумів. — Він вийшов, і його не було досить довго. Я їв оливки, солений мигдаль і картопляні чіпси, дивлячись у дзеркалі за баром на власне відображення в цивільному одязі. Бармен нарешті повернувся. — Вони зупинилися в маленькому готельчику біля вокзалу, — сказав він.

— Чи є у вас якісь бутерброди?

— Я подзвоню, щоб принесли. Розумієте, в нас тут нічого немає, бо готель порожній.

— Що, справді, цілком порожній?

— Ні. Кілька осіб ще є.

Принесли бутерброди, я з'їв зо три штуки й випив ще пару мартіні. Ще ніколи не куштував чогось свіжішого і прохолоднішого. Я просто відчув себе цивілізованою людиною. Я забагато споживав червоного вина, хліба, сиру, поганої кави і граппи. Я сидів на високому стільці, око мені милували червоне дерево, латунь і дзеркала, і я ні про що не думав. Бармен почав мене розпитувати.

— Не говоріть про війну, — сказав я. Війна була десь далеко. Може, її взагалі не було. Тут не було війни. Тут я збагнув, що для

мене вона скінчилася. Але я ще не відчував, що вона скінчилася насправді. Я почував себе хлопцем, який прогулює школу, але й далі думає про те, що там діється певної години.

Кетрін і Гелен Фергюсон якраз вечеряли, коли я прийшов до їхнього готелю. Стоячи у вестибюлі, я побачив їх за столом. Кетрін сиділа спиною до мене, і я бачив її волосся, щоку, прегарну шию і плечі. Фергюсон щось їй говорила. Вона замовкла, коли зайшов я.

— О, Господи, — сказала вона.

— Привіт, — сказав я.

— Ой, це ти! — сказала Кетрін. Її обличчя засяяло. Вона не могла повірити своєму щастю. Я поцілував її. Кетрін зашарілася, а я сів за їхній стіл.

— З вами щось сталося, — сказала Фергюсон. — Що ви тут робите? Ви вже вечеряли?

— Ні. — Підійшла дівчина, що подавала вечерю, і я звелів їй принести тарілку для мене. Кетрін не відводила від мене очей, що світилися щастям.

— А чого це ви в цивільному? — спитала Фергюсон.

— Я потрапив у кабінет міністрів.

— Ви потрапили в якусь халепу.

— Не журіться, Фергі. Будьте хоч трішки веселішою.

— Я не можу веселитися, коли бачу вас. Я знаю, що ви накоїли з цією дівчиною. Мені аж ніяк не весело дивитися на вас.

Кетрін усміхнулася мені й торкнулася мене ногою під столом.

— Ніхто зі мною нічого не накоїв, Фергі. Це все мої проблеми.

— Терпіти його не можу, — сказала Фергюсон. — Він нічого не зробив, лише занапастив тебе своїми підступними італійськими витівками. Американці ще гірші за італійців.

— Ну, так, шотландці дуже високоморальні, — сказала Кетрін.

— Я не це мала на увазі. Я про його італійську підступність.

— Хіба я підступний, Фергі?

— Так. І навіть ще гірше. Ви справжня гадюка. Гадюка в італійській формі, з накидкою на шиї.

— Я ж зараз не в італійській формі.

— Це тільки черговий приклад вашої підступності. Ціле літо крутили роман, нагородили дівчину дитиною, а тепер збираєтеся вислизнути крадькома.

Я всміхнувся Кетрін, а вона всміхнулася мені.

— Ми обоє вислизнемо крадькома, — сказала вона.

— Два чоботи пара, — сказала Фергіусон. — Мені за тебе соромно, Кетрін Барклі. Не маєш ні стиду, ні честі, і ти така ж підступна, як і він.

— Перестань, Фергі, — сказала Кетрін, поплескавши її по руці. — Не осуджуй мене. Ти ж знаєш, що ми любимо одна одну.

— Забери свою руку, — сказала Фергіусон. Її обличчя розчервонілося. — Усе було б інакше, якби ти мала хоч трошки сорому. Але ти вже бозна на якому місяці вагітності, і думаєш, що все це жарти, і усміхаєшся від вуха до вуха, бо повернувся твій спокусник. Не маєш ні стиду, ні совісті. — Вона почала плакати. Кетрін підійшла до неї і пригорнула. Вона стояла, заспокоюючи Фергіусон, а я не помічав, щоб її фігура зазнала якихось змін.

— Плювати я хотіла, — ридала Фергіусон. — Але це все просто жахіття.

— Годі вже, Фергі, годі, — втішала її Кетрін. — Я буду присоромлена. Не плач, Фергі. Не плач, любесенька Фергі.

— Я не плачу, — ридала Фергіусон. — Я зовсім не плачу. Просто як згадаю, в яку жакливу халепу ти потрапила. — Вона зиркнула на мене. — Я вас ненавиджу, — сказала вона. — Що б вона не казала, я вас ненавиджу. Ви брудний підступний американський італієць. — Її очі й ніс почервоніли від плачу.

Кетрін усміхнулася мені.

— Не шкірся до нього, коли обіймаєш мене.

— Будь розважливою, Фергі.

— Знаю, — ридала Фергюсон. — Не звертайте на мене уваги, ви обоє. Я така засмучена. І нерозважлива. Я знаю це. Я хочу, щоб ви обоє були щасливі.

— Ми щасливі, — сказала Кетрін. — Моя солоденька Фергі.

Фергюсон знову заплакала. — Я не хочу, щоб ви були щасливі так, як зараз. Чому ви не одружитесь? Ви ж не маєте іншої дружини, правда?

— Ні, — сказав я. Кетрін засміялася.

— Це зовсім не смішно, — сказала Фергюсон. — Багато хто з них має інших дружин.

— Ми одружимося, Фергі, — сказала Кетрін, — якщо це тебе втішить.

— Це не для моєї втіхи. Ви самі маєте цього бажати.

— Ми були дуже зайняті.

— Так, я знаю. Зайняті тим, що плодили дітей. — Я думав, що вона знову заплаче, але вона натомість розгнівалася. — Ти, мабуть, сьогодні підеш з ним?

— Так, — сказала Кетрін. — Якщо він цього хоче.

— А я?

— Ти що, боїшся бути тут сама?

— Так, боюся.

— Тоді я залишуся з тобою.

— Ні, йди з ним. Забирайся відразу. Я вже не можу вас двох бачити.

— Треба ж доїсти вечерю.

— Ні. Забирайтесь геть.

— Фергі, будь розважливою.

— Я кажу, забирайтесь геть. Обоє забирайтесь.

— Ходімо тоді, — сказав я. З мене вже було досить тієї Фергі.

— Ось бачите, ви самі хочете піти. Хочете залишити мене тут, щоб я вечеряла самотньо. Я завжди мріяла поїхати на італійські озера, і ось воно як. Ох, ох, — заридала вона, а тоді глянула на Кетрін і поперхнулася.

— Ми залишимося до кінця вечері, — сказала Кетрін. — І якщо захочеш, я буду з тобою, щоб тобі не було самотньо. Я не залишу тебе саму, Фергі.

— Ні. Ні. Я хочу, щоб ви пішли. Я хочу, щоб ви пішли. — Вона витерла очі. — Я така нерозважлива. Прошу не звертати на мене уваги.

Дівчина, що подавала на стіл, була засмучена цим плачем. І тепер, коли вона принесла наступну страву, її явно втішило те, що ситуація за столом покращилася.

Тієї ночі в готелі, у нашому номері, за дверима якого стояло наше взуття, а далі тягнувся довгий порожній коридор, з м'яким килимом на підлозі кімнати, з дощем за вікнами і світлом у кімнаті, приємним і затишним, а тоді без світла відчувати збудження від гладеньких простирал і зручного ліжка, відчувати, що ми повернулися додому, відчувати, що ми вже не самі, прокидатися вночі і знаходити іншу особу поруч, і що вона не зникла; а все інше було нереальне. Ми засинали, натомившись, а коли прокидалися, та інша особа також прокидалася, й ніхто не залишався самотній. Нерідко чоловік бажає побути на самоті, і дівчина теж бажає побути самотньою, а якщо вони закохані, то це їх навіть примушує ревнувати одне одного, але я можу чесно зізнатися, що ми такого ніколи не відчували. Ми могли відчувати себе на самоті, коли були разом, на самоті серед усіх інших. Зі мною таке трапилося тільки раз у житті. Я відчував себе самотнім, коли був з багатьма дівчатами, і це найсамотніша самотність. Але разом ми ніколи не відчували самотності або страху. Я знаю, що ніч

відрізняється від дня, що все тоді інакше, що нічні речі не можна пояснити вдень, бо їх тоді просто не існує, і що ніч може бути найжахливішою порою для самотніх людей, коли їх огортає самотність. Але з Кетрін не відчувалося цієї різниці, хіба що ніч була ще кращою порою. Якщо люди приносять у цей світ так багато відваги, світ мусить їх убити, щоб зламати, тому він, звісно, й убиває їх. Світ ламає всіх, і багато хто стає після цього ще міцнішим на зламах. Але тих, хто не ламається, він убиває. Він убиває дуже добрих, і дуже лагідних, і дуже відважних без розбору, всіх поспіль. Якщо ж ви не належите до жодної з цих категорій, не сумнівайтеся, що він і вас уб'є, але робитиме це не кваплячись, без особливого поспіху.

Пригадую, як я прокинувся вранці. Кетрін спала, а у вікно сіялося сонячне світло. Дощу вже не було, я встав з ліжка й підійшов до вікна. Унизу були сади, оголені зараз, але прекрасні своїми чіткими геометричними лініями, гравієві стежки, дерева, кам'яний мур біля озера і саме озеро з горами вдалині. Я стояв і дивився у вікно, а коли озирнувся, побачив, що Кетрін уже прокинулася й дивиться на мене.

— Вітаю, дорогенький, — сказала вона. — Правда, гарний день?

— Як ти себе відчуваєш?

— Дуже добре. Нам так гарно було вночі.

— Хочеш поснідати?

Так, вона хотіла. Я теж був голодний, тож ми поснідали в ліжку, листопадове сонечко світило у вікно, а татя зі сніданком лежала в мене на колінах.

— Хочеш газету? Ти завжди любив читати газету в госпіталі.

— Ні, — сказав я. — Тепер не хочу.

— Невже так погано було, що ти навіть читати про це не хочеш?

— Не хочу про це читати.

- Хотіла б я бути з тобою, щоб також знати, як воно було.
- Розкажу тобі колись, якщо це все вкладеться в голові.
- А тебе не заарештують, якщо впіймають без форми?
- Можливо, просто розстріляють.
- Тоді нам тут не варто залишатися. Поїдемо за кордон.
- Я вже про це думав.
- Поїдемо. Дорогенький, тобі краще не ризикувати намарне. Скажи, а як ти дістався з Местре до Мілана?
- Приїхав поїздом. Я був ще тоді у формі.
- Хіба це не було небезпечно?
- Не дуже. Я мав старий літер, дозвіл на проїзд. Я тільки виправив на ньому дати в Местре.
- Дорогенький, тебе ж тут можуть заарештувати будь-якої хвилини. Я цього не переживу. Безглуздо щось таке робити. Що буде з нами, якщо тебе схоплять?
- Не треба про таке думати. Я вже втомився думати про це.
- А що ти зробиш, якщо прийдуть по тебе?
- Застрелю їх.
- Бачиш, який ти дурненький, я не випущу тебе з готелю, поки ми не заберемося звідси.
- Ну, й куди ж ми заберемося?
- Не треба так, дорогенький, прошу тебе. Поїдемо, де скажеш. Тільки знайди, будь ласка, таке місце, куди б ми могли негайно поїхати.
- По той бік озера Швейцарія, можемо поїхати туди.
- Було б чудово.
- Надворі захмарилось, і озеро потемніло.
- Не хочеться тільки, щоб ми весь час переховувались, як ті злочинці, – сказав я.
- Не треба так, дорогенький. Ти ж зовсім недавно почав переховуватись. І ми ніякі не злочинці. Ми гарно проведемо час.

— Я почуваю себе злочинцем. Я дезертирував з армії.

— Дорогенький, прошу тебе бути розважливим. Це зовсім не дезертирство. Це ж тільки італійська армія.

Я розсміявся. — Чудова ти дівчина. Вертаймося до ліжка. Мені так добре в ліжку.

Трохи пізніше Кетрін сказала:

— Ти вже не почуваєш себе злочинцем, ні?

— Ні, — сказав я. — З тобою — ні.

— Ти такий дурненький хлопчик, — сказала вона. — Але я про тебе подбаю. Гарно, дорогенький, що мене не нудить зранку, правда?

— Просто чудово.

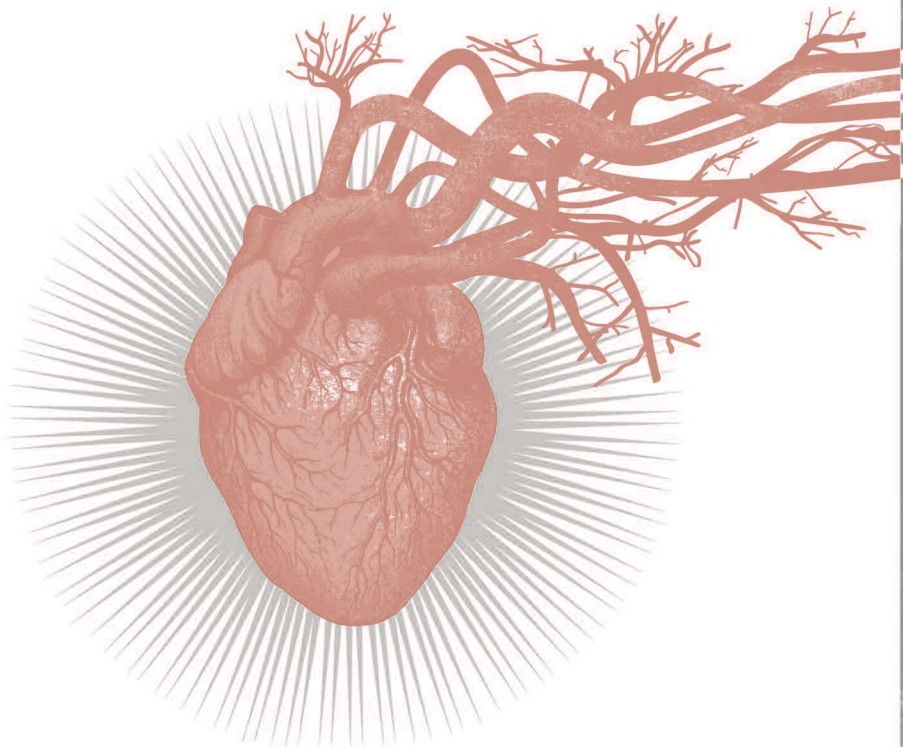
— Ти просто не усвідомлюєш, яка в тебе золота дружина. Але я не журюся. Завезу тебе кудись, де ніхто тебе не зможе заарештувати, і ми чудово проведемо там час.

— Поїхали негайно.

— Поїдемо, дорогенький. Куди забажаєш і коли забажаєш.

— І ні про що не думатимемо.

— Гарзд.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Кетрін пішла берегом озера побачитися з Фергюсон у її маленькому готельчику, а я сидів у барі й читав газети. Там були зручні шкіряні крісла, і я сидів у одному з них і читав, аж поки прийшов бармен. Армія не втримала Тальяменто. Вона відступила до П'яве. Я пам'ятав цю річку. Залізниця перетинала її по дорозі на фронт біля Сан-Дони. П'яве там текла поволі, була глибока й доволі вузька. Далі починались москітні болота й канали. Там було декілька симпатичних вілл. Колись перед війною, прямуючи в Кортіна-д'Ампеццо, я кілька годин їхав у горах берегом П'яве. Зверху вона нагадувала потічок, де водиться форель, і стрімко текла в тіні навислих скель, утворюючи довгі смуги мілини й заток. Біля Кадоре дорога звертала вбік від річки. Цікаво, думав я, як будуть війська спускатися згори вниз. Прийшов бармен.

— Про вас запитував граф Греффі, — сказав він.

— Хто?

— Граф Греффі. Пам'ятаєте, той літній чоловік, що був тут минулого разу, коли ви в нас зупинялися.

— А він тут?

— Так, зі своєю племінницею. Я сказав йому про вас. Він хоче зіграти з вами в більярд.

— І де він?

— Пішов прогулятися.

— Як він?

— Весь час молодшає. Учора перед вечерею випив три коктейлі з шампанським.

— А як грає в більярд?

— Добре. Виграв у мене. Дуже зрадив, коли я сказав йому, що ви є тут. Йому тут немає з ким грати.

Графу Греффі було дев'яносто чотири роки. Він був сучасником Меттерніха, цей старий чоловік з сивим волоссям і вусами, що вирізнявся вишуканими манерами. Він побував на дипломатичній службі як у Австрії, так і в Італії, а дні його народження ставали визначними подіями світського життя Мілана. Він збирався прожити до ста років і грав у більярд з такою невимушеною легкістю, якої ніхто б не міг сподіватися від його крихкого дев'яносточотирилітнього тіла. Я познайомився з ним, коли одного разу приїхав до Стрези вже після завершення сезону, і ми з ним грали в більярд, попиваючи шампанське. Мені дуже сподобалося таке поєднання, а він дав мені п'ятнадцять очок фори і все одно обіграв.

— Чому ви мені раніше не сказали, що він тут?

— Забув.

— А ще хто є?

— Ви їх не знаєте. Усього тут тільки шість осіб.

— А чим ви зараз зайняті?

— Нічим.

— Ходімо порибалимо.

— Можна на годинку.

— Ходімо. Візьміть волосінь з наживкою.

Бармен одягнув пальто, і ми вийшли з готелю. Тоді спустилися вниз, дістали човна, я сів за весла, а бармен уместився на

кормі й занурив у воду волосінь, якою ловлять з човна озерну форель, з блешнею-вертушкою й важким грузилом на кінці. Ми веслували вздовж берега, а бармен тримав у руці волосінь і вряди-годи її посмикував.

Стреза виглядала з озера цілком безлюдною. Було видно довгі ряди голих дерев, великі готелі й зачинені вілли. Я почав гребти до Ізола-Белли і підплив майже до самих стін, де вода ставала раптово глибшою, і можна було бачити, як кам'яниста стіна занурюється навскоси в прозору воду озера, а тоді стримить далі, оточуючи цей рибальський острів. Сонце сховалося за хмарою, і вода була темна, гладенька й дуже холодна. Риба не хотіла клювати, хоч ми бачили часом кола на воді, коли вона підпливала до поверхні.

Я вигріб туди, де на рибальському острові стояли витягнуті на берег човни, а чоловіки ладнали сіті.

— Може, щось вип'ємо?

— Гарзд.

Я пришвартувався до кам'яного причалу, а бармен витягнув з води волосінь, змотав її й поклав на дно човна, а блешню зачепив за край планшира. Я вийшов і прив'язав човен. Ми рушили до маленької кав'яреньки, сіли за голий дерев'яний столик і замовили вермут.

— Стомились веслувати? Назад погребу я, — сказав він.

— Я люблю веслувати.

— Може, нам більше пощастить, якщо ви триматимете волосінь.

— Тоді гарзд.

— Скажіть, як іде війна.

— Паскудно.

— Я там не мушу бути. Вже застарий, як той граф Греффі.

— Може, ще пошлють.

— Наступного року призиватимуть чоловіків мого класу. Але я не піду.

— А що тоді зробите?

— Поїду за кордон. Не піду на війну. Я вже раз воював у Абіссинії. Досить. А ви чого пішли?

— Сам не знаю. Дурний був.

— Ще вермуту?

— Можна.

Назад веслував бармен. Ми запливли аж за Стрезу, а тоді повернули назад, тримаючись берега. Я тримав туго напнуту волосінь, відчуваючи, як легенько пульсує й обертається блешня-вертушка, і дивився на темну листопадову воду й безлюдний берег. Бармен гріб розмашистими рухами, і щоразу, коли човен кидало вперед, волосінь здригалася. Одного разу в мене клюнуло: волосінь раптово напнула і смикнулася в мене з-під пальців. Я потягнув її й відчув там живу вагу форелі, а тоді волосінь знову здригнулася і обвисла. Риба зірвалася.

— Була велика, як відчувалося?

— Доволі велика.

— Колись я ловив з човна сам, тримаючи волосінь у зубах, і одна так смикнула, що мало не вирвала мені щелепу.

— Найкраще обв'язувати довкола ноги, — сказав я. — Тоді все добре відчуваєш, і зуби не повилітають.

Я запахав у воду руку. Вода була дуже холодна. Ми вже опинилися майже навпроти готелю.

— Мені треба вертатися, — сказав бармен, — маю бути на місці біля одинадцятої. *L'heure du cocktail*, година коктейлю.

— Гарзд.

Я витяг волосінь і намотав її на паличку з зарубками на кінцях. Бармен підгріб човном до невеличкого схилу в кам'яній стіні і припнув його там на ланцюг із замком.

— Якщо буде потрібен човен, — сказав він, — я дам вам ключ.
— Дякую.

Ми піднялися до готелю й зайшли у бар. Я більше не хотів так рано пити й пішов до свого номера. Покоївка щойно закінчила прибирати в кімнаті, а Кетрін ще не повернулася. Я ліг на ліжко, намагаючись ні про що не думати.

Коли прийшла Кетрін, мені знову стало добре. Вона сказала, що Фергюсон чекає внизу. Вона прийшла пообідати з нами.

— Я знала, що ти не будеш проти, — сказала Кетрін.

— Ні, — сказав я.

— Що з тобою, дорогенький?

— Не знаю.

— Я знаю. Ти не знав, чим зайнятися. У тебе ж нікого, крім мене, а я собі пішла.

— Це правда.

— Вибач, дорогенький. Я знаю, як це, мабуть, жахливо, коли раптово залишаєшся ні з чим.

— У моєму житті завжди стільки всього було, — сказав я. — А зараз, коли тебе немає поруч, у мене порожнеча, пуста.

— Але ж я буду з тобою. Мене не було тільки дві години. Невже тобі не було чим зайнятися?

— Я пішов рибалити з барменом.

— Було цікаво?

— Так.

— Не думай про мене, коли мене немає.

— Я так робив на фронті. Але там я не сидів без діла.

— Отелло став безробітним, — підсміхнулася з мене вона.

— Отелло був негром, — сказав я. — І я тебе не ревную. Просто я так тебе кохаю, що для мене більше нічого в світі не існує.

— Будеш чемним хлопчиком і гарно поводитимешся з Фергюсон?

— Я завжди гарно до нею ставлюся, поки вона сама не починає мене обзивати.

— Будь з нею привітний. Подумай, як багато ми маємо, а в неї нічого.

— Не думаю, що вона хоче мати те, що й ми.

— Ти ще багато чого не знаєш, дорогенький, як на такого розумного хлопчика.

— Я буду чемний з нею.

— Я знаю, що будеш. Ти такий солоденький.

— Але потім вона ж не залишиться, ні?

— Ні. Я її позбудуся.

— І ми тоді піднімемося сюди.

— Звичайно. Думаєш, я сама цього не хочу?

Ми зійшли вниз пообідати з Фергюсон. Її дуже вразив наш готель і розкішна зала ресторану. Ми замовили гарний обід і пару пляшок білого капрі. Граф Греффі зайшов до ресторану і вклонився нам. З ним була його племінниця, схожа трохи на мою бабусю. Я розповів про нього Кетрін і Фергюсон, і на Фергюсон це справило велике враження. Готель був величезний, розкішний і порожній, але їжа була смачна, вино дуже приємне, і врешті-решт завдяки вину настрій у нас усіх став просто чудовий. Кетрін і так перебувала в прекрасному настрої. Була просто щаслива. Фергюсон теж пожвавішала. Та й я почував себе пречудово. Після обіду Фергюсон повернулася до свого готелю. Сказала, що хотіла б після обіду трохи полежати.

Десь підвечір хтось постукав у наші двері.

— Хто це?

— Граф Греффі хотів би знати, чи не зіграєте ви з ним партію в більярд?

Я подивився на годинник; я його зняв перед тим, як лягти, і він лежав під подушкою.

— Ти мусиш іти, дорогенький? — прошепотіла Кетрін.

— Думаю, було б непогано. — Годинник показував чверть на п'яту. — Уголос я сказав: — Перекажіть графові Греффі, що я буду в більярдній о п'ятій.

За чверть до п'ятої я поцілував на прощання Кетрін і пішов до ванної вдягнутися. Зав'язуючи краватку і дивлячись на себе в дзеркало, я сам собі здавався дуже дивним у цивільному вбранні. Треба було не забути купити собі більше сорочок і шкарпеток.

— Тебе довго не буде? — спитала Кетрін. Вона виглядала такою чудовою в ліжку. — Чи не міг би подати мені щітку?

Я дивився, як вона розчісує свої кучері, нахиливши голову, щоб волосся спадало на один бік. Надворі було темно, а світло лампи над узголів'ям ліжка осявало її волосся, шию і плечі. Я підійшов і поцілував її, притримуючи її руку зі щіткою, а вона відкинула голову назад на подушку. Я обцілював її шию та плечі. Я так її кохав, що мало не втрачав свідомість.

— Не хочу нікуди йти.

— І я не хочу, щоб ти кудись ішов.

— То я тоді не піду.

— Ні. Піди. Це ж ненадовго, а тоді ти повернешся.

— І ми повечеряємо тут.

— Біжи і скоріше вертайся.

Я знайшов графа Греффі у більярдній. Він тренував удари і здавався дуже тендітним у світлі, що падало зверху на більярдний стіл. На столику для карт, що стояв трохи віддалік, куди не сягало світло, виднілося срібне відерце з льодом, з якого стирчали корки і шийки двох пляшок шампанського. Коли я підійшов до столу, граф Греффі випростався і рушив мені назустріч. Він простягнув мені руку:

— Мені так приємно, що ви знову тут. Дуже люб'язно з вашого боку, що ви погодилися зіграти зі мною.

- Дуже приємно, що ви мене запросили.
- Чи ви вже добре себе почуваєте? Мені казали, що вас було поранено на Ізонцо. Маю надію, що ви вже одужали.
- Я цілком здоровий. А як ви себе почуваєте?
- Добре, як завжди. Але я вже старію. Помічаю перші ознаки старості.
- Не можу повірити.
- Так. Хочете, скажу про одну? Мені тепер легше говорити тільки по-італійськи. Я тримаю себе в руках, але коли стомлююсь, бачу, що мені набагато легше розмовляти італійською. Отже, я знаю, що старість уже наближається.
- Ми можемо розмовляти італійською. Я й сам трохи стомлений.
- О, але ж коли ви втомлені, вам буде легше, мабуть, говорити англійською мовою.
- Радше американською.
- Так. Американською. Прошу говорити по-американськи. Це чудова мова.
- Я майже не зустрічаю американців.
- Мабуть, вам їх бракує. Людині завжди бракує співвітчизників, а особливо співвітчизниць. Мені це почуття знайоме. То ми пограємо чи ви занадто втомлені?
- Та я зовсім не втомлений. Це я так, пожартував. Яку фору ви мені дасте?
- А ви часто грали?
- Жодного разу.
- Ви дуже добре граєте. Десять очок зі ста?
- Ви мені лестите.
- П'ятнадцять?
- Це вже краще, хоч ви все одно мене поб'єте.
- Гратимемо на гроші? Ви завжди хотіли грати на гроші.

— Думаю, так буде краще.

— Гаразд. Я дам вам вісімнадцять очок, і граємо по франку за очко.

Він дуже добре грав у більярд, і після першої півсотні я навіть з форою випереджав його лише на чотири очки. Граф Греффі натиснув кнопку на стіні, викликаючи бармена.

— Прошу відкоркувати одну пляшку, — сказав він. А тоді звернувся до мене: — Нам не завадить невеличкий стимул. — Вино було крижане, дуже сухе й дуже добре.

— Чи можемо ми говорити італійською? Ви не заперечуватимете? Бо це вже моя слабкість.

Ми грали далі, попиваючи між ударами вино і розмовляючи італійською, хоч говорили ми небагато, зосереджуючись на грі. Граф Греффі здобув соте очко, тоді як я, навіть з форою, мав тільки дев'яносто чотири. Він усміхнувся і поплескав мене по плечу.

— А тепер розіп'ємо другу пляшку, і ви мені розкажете про війну. — Він зачекав, поки я сяду.

— Краще про щось інше, — сказав я.

— Не хочете про неї говорити? Добре. Що ви тепер читаете?

— Нічого, — сказав я. — Боюся, вам буде зі мною нецікаво.

— Та ні. Але вам варто читати.

— А що було написано під час війни?

— Ну, от «Вогонь», «*Le Feu*», одного француза, на прізвище Барбюс. Тоді «Містер Бритлінг бачить це наскрізь.»

— Ні, не бачить.

— Що?

— Нічого він не бачить. Ці книги були в госпіталі.

— То ви все ж таки читали?

— Так, але нічого доброго.

— На мою думку «Містер Бритлінг» — це дуже добре дослідження душі англійського середнього класу.

— Про душу мені нічого не відомо.

— Бідолашний юначе. Нікому з нас нічого не відомо про душу. Ви віруючий, *Croyant*?

— Уночі.

Граф Греффі усміхнувся і покрутив між пальцями келиха. — Я сподівався, що на старість стану побожніший, але якось не склалося, — сказав він. — А дуже жаль.

— Чи ви б хотіли жити після смерті? — спитав я й відразу ж відчув себе останнім дурнем через цю згадку про смерть. Але він спокійно поставився до цього слова.

— Залежно, яким життям. Ось це моє життя дуже приємне. Я б не відмовився так жити вічно, — усміхнувся він. — Та це мені майже і вдалося.

Ми сиділи в глибоких шкіряних кріслах, наші келихи й шампанське у відерці з льодом стояли на столику між нами.

— Якщо ви колись доживете до моїх старечих літ, багато речей вам здаватимуться дивними.

— Таке враження, що ви ніколи не старієте.

— Старіє тіло. Інколи я боюся зламати собі пальця, немов шматочок крейди. А от дух не старіє і не надто мудрішає.

— Але ж ви мудрий.

— Ні, стареча мудрість — це велика омана. Старі не стають мудрішими. Вони стають обачнішими.

— Може, в цьому й полягає мудрість.

— Це дуже неприваблива мудрість. Що ви цінуєте понад усе?

— Когось, у кого закоханий.

— Ось і зі мною так. А це не мудрість. Чи ви цінуєте життя?

— Так.

— Я теж. Бо це все, що в мене є. А також гучні святкування днів народження, — засміявся він. — Ви, мабуть, мудріший за мене. Ви ж не влаштовуєте таких святкувань.

Ми обидвоє випили трохи вина.

— А що ви насправді думаєте про цю війну? — спитав я.

— Думаю, що вона безглузда.

— А хто в ній переможе?

— Італія.

— Чому?

— Вони молодша нація.

— Хіба молодші нації завжди виграють війни?

— Здатні на це певний час.

— А потім що?

— Вони стають старими націями.

— А ви ще казали, що не мудрі.

— Любий юначе, це не мудрість. Це цинізм.

— Мені це здається вельми мудрим.

— Не особливо. Я міг би вам навести і протилежні приклади.

Але й цей може бути. Ми вже допили шампанське?

— Майже.

— Може, вип'ємо ще? А тоді мені треба перевдягнутися.

— Мабуть, краще ні.

— Ви певні, що більше не хочете?

— Так.

Він підвівся.

— Маю надію, що вас завжди супроводжуватиме удача, ви будете дуже щасливі і матимете міцне-преміцне здоров'я.

— Дякую вам. А я маю надію, що ви житимете вічно.

— І вам дякую. Я й живу. А якщо ви колись станете побожні, помоліться за мене, коли я помру. Я вже попросив про це кількох своїх друзів. Сподівався, що й сам стану побожний, але чомусь не вийшло.

Мені здалося, що він сумовито усміхнувся, хоч я не був певний. Він був такий старий, а його обличчя було настільки по-

оране зморшками, що усмішка губилася серед тих зморшок, і її нюанси й відтінки було важко визначити.

— Можливо, я стану дуже побожний, — сказав я. — Та в будь-якому випадку молитимусь за вас.

— Я завжди сподівався стати побожним. У нашій родині всі помирили дуже побожними. Але зі мною чомусь цього не сталося.

— Ще зарано.

— Мабуть, уже запізно. Можливо, моє релігійне почуття вмерло раніше за мене.

— А моє з'являється лише вночі.

— Але ж ви ще й закохані. Це теж релігійне почуття, не забувайте цього.

— Ви в це вірите?

— Звичайно. — Він підступив на крок до столу. — Було дуже люб'язно з вашого боку пограти зі мною.

— Я мав велику приємність.

— Піднімемось нагору разом.

Але ж ви ще й

ЗАКО

Хані.

Це теж релігійне почуття,
не забувайте цього.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Тієї ночі здійнялася буря, і прокинувшись, я чув, як періщить у шибки дощ. Він затікав у кімнату крізь відчинене вікно. Хтось стукав у двері. Я навшпиньки підійшов до дверей, щоб не тривожити Кетрін, і прочинив їх. Там стояв бармен. Він був у плащі і тримав у руці мокрий капелюх.

— Можна поговорити з вами, *Tenente*?

— А що сталося?

— Дуже серйозна справа.

Я озирнувся. В кімнаті було темно. Я побачив воду на підлозі під вікном. — Заходьте, — сказав я. Тоді взяв його за руку й завів до ванної; зачинив двері й запалив світло. Я сів на краєчок ванни.

— Що сталося, Еміліо? У вас якась біда?

— Ні. У вас, *Tenente*.

— Так?

— Вас мають заарештувати вранці.

— Так?

— Я прийшов вас попередити. Я був у місті й почув, як про це говорили в кав'ярні.

— Ясно.

Він стояв там у мокрому плащі, тримав у руці мокрого капелюха й мовчав.

— Чому мене мають заарештовувати?
— Щось пов'язане з війною.
— Знаєте, що саме?
— Ні. Знаю тільки, що їм відомо про те, як ви приїздили сюди офіцером, а тепер ви тут у цивільному. Після цього відступу вони усіх заарештовують.

Я на хвилинку замислився.

— О котрій мають по мене прийти?
— Зранку. Точної години не знаю.
— Що б ви мені порадили?

Він поклав капелюха в умивальник. Капелюх був дуже мокрий, і з нього капало на підлогу.

— Якщо вам нема чого боятися, арешт не повинен зашкодити. Але завжди погано потрапити під арешт... особливо тепер.

— Я й не хочу потрапити під арешт.

— Тоді тікайте у Швейцарію.

— Як?

— У моєму човні.

— Там буря, — сказав він.

— Буря вже вщухла. Трохи ще штормить, але то вже не страшно.

— І коли ж нам вирушати?

— Просто зараз. По вас можуть прийти з самого ранку.

— А що з нашими речами?

— Спакуйте їх. Нехай ваша дама одягнеться. Речі я занесу.

— А де ви будете?

— Я почекаю тут. Не хочу, щоб хтось мене побачив у коридорі.

Я прочинив двері, знову їх закрити і зайшов у спальню. Кетрін уже прокинулася.

— Що сталося, дороженький?

— Усе гаразд, Кет, — сказав я. — Ти не хотіла б прямо зараз одягнутися й поплисти човном до Швейцарії?

— А ти хотів би?

— Ні, — сказав я. — Я волів би знову лягти в ліжко.

— То що тоді сталося?

— Бармен каже, що зранку мене мають заарештувати.

— Цей бармен божевільний?

— Ні.

— Тоді поквапся, дороженький, прошу тебе, мерщій одягайся й рушаймо. — Вона сіла на край ліжка. Була ще й далі заспана. — Цей бармен там, у ванній?

— Так.

— Тоді я не буду вмиватися. Відвернися, будь ласка, дороженький, я за хвилиночку вберуся.

Я побачив її білу спину, коли вона скидала нічну сорочку, а тоді відвернувся, бо так вона захотіла. В неї вже почав рости животик з дитинкою, і вона не хотіла, щоб я її таку бачив. Я вдягався, слухаючи, як періщить по вікнах дощ. Я не мав багато речей для пакування.

— У мене повно вільного місця у валізці, Кет, якщо тобі ще потрібно.

— Я майже все спакувала, — сказала вона. — Дороженький, я, мабуть, нічого не розумію, але чому той бармен сидить у ванній?

— Тсс... він чекає, щоб занести вниз наші речі.

— Як це люб'язно з його боку.

— Він мій старий приятель, — сказав я. — Я колись навіть збирався вислати йому тютюн для люльки.

Я визирнув крізь відчинене вікно у нічну пітьму. Озера я не побачив, тільки темряву й дощ, але вітер уже вщухав.

— Я готова, дороженький, — сказала Кетрін.

— Добре. — Я підійшов до дверей ванної. — Тут наші валізки, Еміліо, — сказав я. Бармен узяв дві валізки.

— Це так люб'язно, що ви нам допомагаєте, — сказала Кетрін.

— Та то пусте, пані, — сказав бармен. — Я радий вам допомогти, щоб і самому не вскочити в халепу. Послухайте, — сказав він мені. — Я занесу це чорним ходом до човна. А ви виходьте, ніби просто захотіли прогулятися.

— Чудова ніч для прогулянки, — сказала Кетрін.

— Це правда, ніч не найкраща.

— Добре, що в мене є парасолька, — сказала Кетрін.

Ми вийшли в коридор, а тоді спустилися широкими сходами, встеленими м'яким килимом. Унизу біля дверей сидів за столиком швейцар.

Він здивувався, побачивши нас.

— Ви що, йдете надвір, сер? — запитав він.

— Так, — сказав я. — Хочемо побачити озеро під час бурі.

— Ви не маєте парасольки, сер?

— Ні, — сказав я. — Це пальто не промокає.

Він недовіркою на нього глянув. — Я принесу вам парасольку, сер, — сказав він. Він пішов і повернувся з величезною парасолькою. — Трохи завелика, сер, — сказав він. Я дав йому десять лір. — О, ви такі люб'язні, сер. Дуже вам дякую, — сказав він. Тоді відчинив нам двері, і ми вийшли під дощ. Він усміхнувся Кетрін, і вона теж відповіла йому посмішкою. — Не ходіть там довго в таку негоду, — сказав він. — Ви будете цілком мокрі, сер і леді. — Він був молодшим швейцаром, і його англійська була ще недосконала.

— Ми будемо недовго, — сказав я. Ми спустилися стежкою, ховаючись під гігантською парасолею, проминули темний мокрий сад, перейшли дорогу й опинилися на оточеній трельяжами алеї, що тяглася берегом озера. Вітер тепер віяв до озера. То був холодний і мокрий листопадовий вітер, і я знав, що в горах падає сніг. Ми пройшли повз човни, припнуті ланцюгами на схилах набережної, до того місця, де мав бути барменів човен.

Вода здавалася аж чорною супроти каменю. Бармен вийшов до нас з-за дерев.

— Валізки у човні, — сказав він.

— Я хотів би заплатити вам за човен, — сказав я.

— А скільки у вас грошей?

— Не дуже багато.

— Тоді пришлете гроші пізніше. Це нормально.

— І скільки?

— Скільки захочете.

— Скажіть мені, скільки.

— Якщо доберетеся, пришліть мені п'ятсот франків. Це вам буде по кишені, головне, щоб ви доплили.

— Гаразд.

— Ось тут бутерброди. — Він подав мені пакунок. — Усе, що було в барі. Я все сюди поклав. А ще є пляшка бренді і пляшка вина. Я сховав це все у валізку.

— Але за це я хотів би заплатити.

— Гаразд, дайте мені п'ятдесят лір.

Я дав йому гроші.

— Бренді добрий, — сказав він. — Можете не боятися почастивати ним свою даму. Нехай вона вже сідає в човен. — Він притримав човен, що розгойдувався на хвилях попід кам'яною стіною, і я допоміг Кетрін залізти. Вона сіла на кормі й загорнулася в пелерину.

— Знаєте, куди прямувати?

— Угору по озеру.

— А як далеко?

— Повз Луїно.

— Повз Луїно, Каннеро, Каннобіо, Транцано. Ви ще не будете в Швейцарії, аж поки не дістанетесь до Бріссаго. Мусите проминути Монте-Тамаро.

- Котра зараз година? – спитала Кетрін.
- Ще тільки одинадцята, – сказав я.
- Якщо гребти без зупинок, зможете дістатися туди на сьому ранку.
- Це так далеко?
- Тридцять п'ять кілометрів.
- На що нам орієнтуватися? В такий дощ придався би компас.
- Не треба. Веслуйте до Ізола-Белли. Тоді обминете Ізола-Мадре й далі прямуйте за вітром. Вітер вас приведе до Палланци. Побачите там вогні. Далі тримайтесь берега.
- А що, як вітер зміниться?
- Ні, – сказав він. – Цей вітер не зміниться ще три дні. Він дме прямо з Маттароне. Тут є бляшанка, щоб вичерпувати воду.
- Дозвольте мені заплатити хоч трохи за човен тепер.
- Ні, я волію ризикнути. Якщо допливете, тоді й розрахуетесь цілком.
- Гарзд.
- Не думаю, що ви потонете.
- Це добре.
- Пливіть за вітром угору озером.
- Гарзд. – Я зайшов у човен.
- Чи ви залишили гроші за номер?
- Так. У кімнаті в конверті.
- Гарзд. Удачі вам, *Tenente*.
- І вам удачі. Ми вам дуже-дуже вдячні.
- Не будете аж такі вдячні, якщо потонете.
- Що він сказав? – запитала Кетрін.
- Сказав, хай нам щастить.
- І вам хай щастить, – сказала Кетрін. – Дуже вам дякуємо.
- Готові?
- Так.

Він нахилився й відштовхнув човна. Я занурив у воду весла, а тоді махнув йому рукою. Бармен застережливо помахав у відповідь. Я бачив вогні готелю, а тоді наліг на весла і гріб, аж поки вони зникли з виду. Хвилі здіймалися, мов на морі, але ми йшли за вітром.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Я гріб у темряві так, щоб вітер дув мені в обличчя. Дощ вщух, лише інколи налітаючи раптовими поривами. Було дуже темно, і вітер був холодний. Я бачив Кетрін на кормі, але не міг розгледіти воду, куди я занурював весла. Весла були довгі і без ремінців, тому постійно вислизали зі своїх гнізд. Я тягнув їх на себе, підіймав, нахилився вперед, занурював у воду і знову витягав, намагаючись гребти якомога плавніше. Витягаючи з води, я не розвертав пласко весла, бо ми йшли за вітром. Я знав, що натру пухирі на долонях, і хотів тільки, щоб це сталося якомога пізніше. Човен був легкий і плинно ковзав озером. Я гріб далі й далі темною водою. Нічого не бачив і тільки сподівався, що ми невдовзі проминемо Палланцу.

Ми так і не побачили Палланци. Вітер нас підганяв, і ми проминули в темряві виступ, що закриває Палланцу з озера, так і не побачивши вогнів. Коли ж ми нарешті побачили набагато далі прибережні вогні, то вже була Інтра. Але довший час ми взагалі не бачили ні вогнів, не берега, просуваючись невпинно далі в п'ємті на хвилях озера. Інколи човен здіймався вгору на хвилі, і я не потрапляв веслами у воду. Озеро було доволі бурхливе, але я гріб, не зупиняючись, аж поки ми раптом мало не наштотхнулися на скелястий мис, що виник біля нас, і хвилі

вдарялися з розгону об нього, злітаючи високо вгору, а тоді падаючи вниз. Я наліг на праве весло, гальмуючи лівим, і нас віднесло від берега; мис невдовзі зник нам із виду, і ми далі пливли озером.

— Ми вже перетнули озеро, — сказав я Кетрін.

— А де ж тоді Палланца?

— Ми її проскочили.

— Як ти, дорогенький?

— Нормально.

— Я можу трохи повеслувати.

— Ні, все нормально.

— Бідна Фергюсон, — сказала Кетрін. — Зранку прийде до готелю й побачить, що нас немає.

— Це мене турбує менше, — сказав я, — ніж те, чи встигнемо ми дістатися швейцарського берега ще перед світанком, щоб нас не побачила митна варта.

— А нам ще далеко?

— Кілометрів тридцять звідси.

Я гріб цілу ніч. Я так натер свої долоні, що ледве втримував ними весла. Кілька разів ми мало не врізалися в берег. Я тримався близько берега, щоб не втратити орієнтир і не змарнувати час. Інколи ми так близько підпливали, що могли бачити ряд дерев і прибережну дорогу з горами вдалині. Дощ перестав, і вітер гнав хмари, крізь які проглядав місяць, тож озираючись, я міг бачити довгий темний мис Кастаньоли, білі баранці на поверхні озера, а вдалині місяць над засніженими вершинами гір. Невдовзі місяць знову сховався за хмарами, гори й озеро зникли з очей, але стало значно світліше, ніж перед цим, і ми могли бачити берег. Я аж занадто добре його тепер бачив і відплив трохи далі, щоб човен не помітила раптом митна варта з дороги до Палланци. Коли знову вигулькнув місяць, ми змогли побачити

білі вілли на схилах гір і білу дорогу, що проглядалася між дерев. Увесь цей час я веслував.

Озеро стало ширшим, і ми побачили на тому березі біля підніжжя гір окремі вогники — мабуть, це було Луїно. Я побачив там клинчастий проміжок між горами й подумав, що це явно мало б бути Луїно. Якщо так, то ми йшли в гарному темпі. Я витягнув весла й ліг горілиць на лавку. Я вже страшенно втомився гребти. Мої руки, плечі і спина дуже боліли, а долоні були натерті.

— Я могла б розгорнути парасолю, — сказала Кетрін. — Ми б тоді скористалися нею як вітрилом.

— А ти б могла стернувати?

— Думаю, що так.

— Тоді візьми це весло, тримай його під пахвою близько до борту і керуй як стерном, а я триматиму парасолю. — Я зайшов на корму й показав їй, як тримати весло. Тоді взяв величезну парасолю, що її нам дав швейцар, сів обличчям до носу човна й розгорнув її. Парасоля ляснула й напнулася. Я вхопив її за краї й сів на держак, зачепивши його за лавку. Вітер потужно напнув парасолю, і я відчув, як човен понесло вперед, а я щосили намагався втримати краї парасолі. Нас добряче тягло вперед. Човен стрімко линув озером.

— Ой, як гарно помчали, — сказала Кетрін. Я нічого не бачив, крім шпиць парасолі. Парасоля тріпотіла й напиналась, і я відчував, як нас несе вперед. Я вперся ногами в днище й відхилився на лавці, аж раптом парасоля не витримала напруги; я відчув, як мене ляснуло по лобі шпичею, спробував схопити верх парасолі, що згиналася від вітру, але вона не витримала й вивернулася назовні, і замість напнутого вітрила я тепер сидів на держаку вивернутої й роздертої парасолі. Я відчепив держак від лавки, поклав парасолю на ніс човна, а сам пішов до Кетрін по весло. Вона реготала. Взяла мене за руку, заливаючись сміхом.

— Що з тобою? — Я взяв у неї весло.

— Ти був такий кумедний, коли це все тримав.

— Можу уявити.

— Не гнівайся, дорогенький. Але це було неймовірно кумедно. Ти ніби став ширший на двадцять футів, і з такою пристрасстю стискав краї парасолі... — Вона аж захлинулася від сміху.

— Я буду гребти.

— Перепочинь і випий щось. Ніч просто розкішна, і ми вже подолали велику відстань.

— Я мушу поставити човна поперек хвиль.

— Я дістану тобі щось випити. А тоді трошки відпочинь, дорогенький.

Я підняв угору весла, і нас потихеньку несло далі. Кетрін відчинила валізку. Тоді подала мені пляшку бренді. Я відкоркував її складаним ножиком і відпив чималий ковток. Бренді розлився по тілу м'якою гарячою хвилею, і я відчув тепло й бадьорість. — Гарне бренді, — сказав я. Місяць знову сховався, але мені було видно берег.

Попереду я помітив щось подібне на косу, що виступала далеко в озеро.

— Ти не замерзла, Кет?

— Усе чудово. Ноги трохи затерпли.

— Вичерпай з дна воду і зможеш їх опустити вниз.

Я знову гріб, прислухаючись до кочетів і шарудіння бляшаного черпака під сидінням на кормі.

— Можеш подати мені черпак? — сказав я. — Я хочу пити.

— Він страшенно брудний.

— Нічого. Я його сполосну.

Я почув, як Кетрін сама сполоснула черпак за бортом. Тоді подала його мені, наповнивши водою. Я відчував жагу після бренді, а вода була крижана, така холодна, що мені аж занили зуби.

Я поглянув на берег. Ми наближалися до тієї довгої коси. У затоці попереду світили вогники.

- Дякую, – сказав я, повертаючи бляшаний черпак.
- Прошу дуже, – сказала Кетрін. – Води тут багато.
- Не хочеш щось перекусити?
- Ні. Але невдовзі зголоднію. Тоді і поїмо.
- Гарзд.

Те, що здавалося косою попереду, виявилось високим довгим мисом. Щоб оминати його, я вигріб трохи далі в озеро. Воно тут було вже значно вужчим. Знову визирнув місяць, і *guardia di finanza* могла б помітити чорну цятку нашого човна, якби стежила за озером.

- Як ти себе почуваєш, Кет? – запитав я.
- Я в порядку. Де ми тепер?
- Мені здається, що залишилось не більше восьми миль.
- Це ще ж так довго гребти, бідолашко ти моя. Ти ще живий?
- Так. Усе гарзд. Натер долоні, це й усе.

Ми далі просувалися озером. Між горами на правому березі було видно улоговину й пологі узбережжя, де, на мою думку, мало лежати Каннобіо. Я тримався далі від берега, бо саме там найбільше загрожувала небезпека нарватися на варту. На другому березі вдалині височіла гора з вершиною у вигляді купола. Я втомився. Гребти залишалося не так уже й багато, але коли бракує сил, то й така відстань здається величезною. Я знав, що мушу проминути цю гору, а тоді ще подолати принаймні п'ять миль, поки ми опинимося у швейцарських водах. Місяць уже опустився до виднокраю, та перше ніж він остаточно зайшов, небо знову захмарилось, і стало дуже темно. Я й далі тримався подалі від берега, трохи веслував і трохи відпочивав, виставляючи весла лопатями проти вітру.

- Дай мені трошки погребти, – сказала Кетрін.

– Не думаю, що тобі можна.

– Дурниці. Це навіть корисно мені. А то я зовсім тут закоцюбну.

– Може, не варто, Кет.

– Дурниці. Вагітній жінці навіть корисно веслувати в помірному темпі.

– Гаразд, але тоді веслуй помірковано. Я піду на корму, а ти тоді сядеш на моє місце. Тримайся за обидва планшири на бортах, коли йтимеш.

Я сів на кормі, піднявши комір пальта, й дивився, як гребе Кетрін. Вона дуже вправно це робила, хоч весла були задовгі, тож їй доводилося нелегко. Я відчинив валізку, з'їв пару бутербродів і запив їх бренді. Мені враз полегшало, і я зробив ще один ковток.

– Скажи, коли втомишся, – сказав я. А тоді трохи згодом: – Дивись, щоб весло не вдарило тебе в животик.

– Якби і вдарило, – сказала Кетрін поміж гребками, – життя стало б значно простіше.

Я ще ковтнув бренді.

– Як веслується?

– Добре.

– Скажи, коли втомишся.

– Добре.

Я ще ковтнув бренді, а тоді вхопився за планшири човна і рушив допереду.

– Ні. Мені гарно веслується.

– Вертайся на корму. Я вже чудово відпочив.

Після бренді я гріб якийсь час легко й розмірено. Потім я кілька разів невдало занурював весла, після чого перейшов на короткі уривчасті гребки, відчуваючи в роті гіркуватий присмак жовчі, від того, що занадто жваво налягав на весла, хильнувши бренді.

— Можеш мені дати трохи водички? — сказав я.

— Простіше простого, — сказала Кетрін.

Перед світанком почало мрячити. Вітер ущух, або ж його затулили від нас гори, що оточували вигин озера. Збагнувши, що скоро розвидніє, я зручніше вмовстився й наліг на весла. Я не знав, де ми опинилися, але хотів якнайшвидше дістатися швейцарської ділянки озера. Коли почало світати, ми були зовсім близько від берега. Я міг бачити каміння на ньому й дерева.

— Що це? — спитала Кетрін. Я притримав весла і прислухався. Десь на озері гуркотів моторний човен. Я підгріб ближче до берега й зупинився. Гуркіт наближався, а тоді ми побачили неподалік за кормою під дощем моторний човен. Там на кормі були четверо з *guardia di finanza*, в насунутих на очі капелюхах альпійських стрільців, з піднятими комірами плащів і карабінами за плечима. Так рано-вранці вони всі виглядали заспаними. Я помітив, що на їхніх капелюхах і комірах плащів були якісь жовті нашивки. Моторний човен прогуртів далі і зник нам з очей під дощем.

Я знову вигріб углиб озера. Якщо ми були вже так близько від кордону, я не хотів, щоб до нас почав гукати якийсь дорожній патруль. Я залишався на безпечній відстані, звідки ледве міг бачити берег, і ще три чверті години гріб під дощем. Ми знову почули моторний човен, але я сидів тихенько, аж поки гуркіт мотора затих десь над озером.

— Думаю, що ми в Швейцарії, Кет, — сказав я.

— Справді?

— Точно не знатимемо, аж поки побачимо швейцарське військо.

— Або швейцарський флот.

— Зі швейцарським флотом погані жарти. Отой останній човен, який ми почули, мабуть, і представляв швейцарський флот.

FIRST AID

— Якщо ми в Швейцарії, то треба буде гарно поснідати. Тут у Швейцарії розкішні булочки, масло і джеми.

Уже цілком розвидніло, і накрапав дрібненький дощик. Вітер і далі дув ззаду, і ми бачили, як озером бігли повз нас білі баранці. Я був певний, що ми вже в Швейцарії. Між дерев на березі стояло чимало будиночків, а трохи далі на схилі було містечко з кам'яницями, кількома віллами на пагорбах і церквою. Я пильно вдивлявся, чи немає вартових на дорозі, що тяглася понад берегом, але нікого не побачив. Дорога вже підступила до самого берега, і я помітив солдата, що виходив з придорожньої кав'ярні. Він був у сіро-зеленій формі і в касці, схожій на німецьку. Мав пухке вгодоване обличчя й вусики щіточкою. Він подивився на нас.

— Помахай йому, — сказав я Кетрін. Вона помахала, і солдат зніяковіло усміхнувся й теж помахав у відповідь. Я почав гребти поволіше. Ми вже проминали сільську набережну.

— Думаю, що кордон залишився давно позаду, — сказав я.

— Мусимо бути певні, дороженький. Не хочемо, щоб нас завернули з кордону.

— Кордон вже далеко позаду. Я думаю, що в цьому містечку митниця. Майже певний, що це Бріссаго.

— А італійців тут не буде? Митники ж бувають з обидвох країн.

— Але не під час війни. Не думаю, що італійців пропустили б через кордон.

Це було симпатичне маленьке містечко. Біля причалу стояло багато рибальських човнів, а на підпорах були розвішені сіті. Сіялася дрібна листопадова мжичка, але навіть під дощем містечко здавалося чистим і веселеньким.

— Може, тоді пристанемо й поснідаємо?

— Гарзд.

Я щосили наліг на ліве весло, підгріб до берега, тоді повернув човен боком до причалу і пристав. Я поклав у човен весла, вхопився за залізне кільце, ступив на мокре каміння і ось я вже був у Швейцарії. Прив'язав човна й подав руку Кетрін.

– Виходь, Кет. Просто розкішне відчуття.

– А що з валізками?

– Залиш у човні.

Кетрін зійшла на берег, і ось ми вже вдвох були у Швейцарії.

– Яка гарна країна, – сказала вона.

– Розкішна, правда?

– Ходімо поснідаємо?

– Розкішна країна, скажи? Так приємно відчувати її під ногами.

– Я нічого не відчуваю, бо в мене затерпли ноги. Але країна чудова, ось це я відчуваю. Дорогенький, чи ти розумієш, що ми вже тут і забралися з того клятого місця?

– Ще й як. Справді. Я ще ніколи так добре цього не розумів, як зараз.

– Подивись на ці будиночки. А площа яка гарненька, правда? Ми можемо тут поснідати.

– А скажи, який приємний дощик? Такого в Італії ніколи не буває. Веселий дощичок.

– І ми вже тут, дорогенький! Ти розумієш, що ми тут?

Ми зайшли в кав'яреньку й сіли за чистий дерев'яний столик. Нас п'янило це відчуття збудження. Люб'язна й охайна жіночка у фартушку підійшла й запитала, що ми бажаємо.

– Булочок, джему й кави, – сказала Кетрін.

– Вибачте, але булочок немає – війна.

– Тоді хліба.

– Я можу зробити грінки.

– Гарзд.

- А мені ще зробить яєшню.
- Скільки яєць для пана?
- Три.
- Візьми чотири, дороженький.
- Чотири яйця.

Жіночка пішла. Я поцілував Кетрін і міцно стиснув їй руку. Ми дивилися одне на одного й розглядали кав'ярню.

- Дороженький мій, дороженький, як же тут гарно, правда?
- Просто розкішно, — сказав я.
- Нічого, що нема булочок, — сказала Кетрін. — Я цілу ніч про них думала. Але тепер мені байдуже. Зовсім байдуже.
- Думаю, що нас тут скоро заарештують.
- Дурниці, дороженький. Поснідати ми встигнемо. А після сніданку можуть і заарештовувати. І нам вони нічого не зроблять. Ми громадяни Британії й Америки, і все в нас в ажурі.
- Ти ж маєш паспорт, правда?
- Звичайно. Але не треба про це говорити. Будьмо щасливі.
- Я ще ніколи не був щасливіший, — сказав я. Жирнюща сіра кицька, хвіст якої стирчав, мов у павича, підійшла до нашого столика й почала муркотіти й тертися об мою ногу. Я простяг руку й погладив її. Кетрін радісно всміхнулася мені. — А ось і кава, — сказала вона.

Нас заарештували після сніданку. Ми прогулялися містечком, а тоді спустилися до причалу взяти свої валізки. Біля нашого човна вже чатував солдат.

- Це ваш човен?
- Так.
- Звідки ви прибули?
- З того боку озера.
- Тоді я попрошу вас пройти зі мною.
- А наші валізки?

– Валізки можете взяти.

Я ніс валізки, Кетрін ішла біля мене, а солдат ззаду, скеровуючи нас до старого будинку митниці. Там нас почав допитувати худючий і войовничий з виду лейтенант.

– Якої ви національності?

– Американець і англійка.

– Покажіть ваші паспорти.

Я подав йому свій паспорт, а Кетрін дістала з сумочки свій. Він довго їх розглядав.

– Чому ви приїхали до Швейцарії отак, на човні?

– Я спортсмен, – сказав я. – Захоплююсь веслуванням. Завжди гребу, коли з'являється нагода.

– Чому ви приїхали сюди?

– Займатися зимовими видами спорту. Ми туристи і хочемо займатися зимовим спортом.

– Тут не займаються зимовим спортом.

– Ми це знаємо. Хочемо поїхати туди, де займаються зимовим спортом.

– А що ви робили в Італії?

– Я вивчав архітектуру. Моя кузинка вивчала мистецтво.

– Чому ви звідти поїхали?

– Ми хочемо займатися зимовим спортом. Коли йде війна, архітектуру не вивчають.

– Залишайтеся, будь ласка, тут, – сказав лейтенант. Він пішов кудись з нашими паспортами.

– Ти просто чудо, дорогенький, – сказала Кетрін. – Так і продовжуй. Ти ж хочеш займатися зимовим спортом.

– А ти хоч розумієшся в мистецтві?

– Рубенс, – сказала Кетрін.

– Пишні й тілісті, – сказав я.

– Тіціан, – сказала Кетрін.

— Тіціанівське волосся, — сказав я. — А що скажеш про Мантенью?

— Не треба складних питань, — сказала Кетрін. — Хоч я і його знаю... суцільні страждання.

— Суцільні страждання, — сказав я. — Багато дір від цвяхів.

— Бачиш, яка в тебе чудова дружина, — сказала Кетрін. — Зможу поговорити про мистецтво з твоїми митниками.

— А ось він і йде, — сказав я. Худючий лейтенант з'явився з глибин митниці, тримаючи в руках наші паспорти.

— Я змушу відправити вас у Локарно, — сказав я. — Можете найняти екіпаж, і з вами поїде солдат.

— Гаразд, — сказав я. — А що з човном?

— Човен конфісковано. Що у вас у валізках?

Він переглянув обидві валізки і витяг пляшку з бренді.

— Вип'єте зі мною? — спитав я.

— Ні, дякую. — Він випростався. — Скільки у вас грошей?

— Дві з половиною тисячі лір.

Це справило на нього добре враження. — А у вашої кухні?

У Кетрін було тисячу двісті лір з гаком. Лейтенанта це також потішило. Він почав не так зверхньо ставитися до нас.

— Якщо ви хочете займатися зимовим спортом, — сказав він, — їдьте найкраще у Венген. Мій батько має у Венгені дуже гарний готель. Він цілий рік відкритий.

— Чудово, — сказав я. — Як він називається?

— Я запишу вам на картці. — Він дуже ввічливо подав мені картку.

— Солдат відпровадить вас до Локарно. Паспорти будуть у нього. На жаль, такі правила. Я майже не сумніваюся, що в Локарно вам дадуть візу або поліцейський дозвіл.

Він віддав солдатові наші паспорти, і ми рушили з валізками у містечко наймати екіпаж. — Гей, — гукнув солдатові лейтенант.

Тоді сказав йому щось місцевою німецькою говіркою. Солдат закинув гвинтівку за спину й узяв наші валізки.

— Чудова країна, — сказав я Кетрін.

— Така практична.

— Дуже дякую, — сказав я лейтенантові. Він помахав рукою.

— До ваших послуг! — сказав він. Ми рушили вслід за вартовим до містечка.

Ми поїхали в Локарно екіпажем, і солдат сидів попереду біля візника. У Локарно все пройшло без ускладнень. Нас допитали, але ввічливо, адже в нас були паспорти і гроші. Не думаю, що вони повірили бодай одному моєму слову, та я й сам розумів наскільки безглузді мої пояснення, але все відбувалося, як під час формального судового розгляду. Ніхто не вимагав від вас розважливих доказів, достатньо було надати для видимості бодай якесь виправдання, а тоді триматися його без зайвих уточнень. Головне, що ми мали паспорти і збиралися витратити тут гроші. Отож нам дали тимчасові візи.

Таку візу могли скасувати у будь-який час. Куди б ми не поїхали, нам треба було скрізь реєструватися в поліції.

Але ми могли б поїхати, куди завгодно? Так. Куди ми хотіли б поїхати?

— Куди хочеш поїхати, Кет?

— У Монтре.

— Дуже гарне місце, — сказав службовець. — Думаю, вам там сподобається.

— Локарно також дуже гарне місце, — сказав інший службовець. — Я певний, що вам дуже сподобається тут, у Локарно. Це дуже привабливе місце.

— Ми хотіли б поїхати туди, де можна займатися зимовим спортом.

— У Монтре немає зимового спорту.

— Перепрошую, — сказав перший службовець. — Я родом з Монтре. Там абсолютно точно є місця для зимового спорту в районі залізниці Монтре-Оберланд-Берн. Цього ви не зможете заперечити.

— Та я й не заперечую. Я тільки сказав, що в самому Монтре немає зимового спорту.

— Сумнівне твердження, — сказав перший службовець. — Це дуже сумнівне твердження.

— Я наполягаю на ньому.

— А я піддаю сумніву це твердження. Я сам їздив на *luge* вулицями Монтре. І не раз, а багато разів. А *luge* — це безумовно зимовий вид спорту.

Другий службовець обернувся до мене.

— Ви мали на увазі *luge*, говорячи про зимовий спорт, сер? То я вам скажу, що тут, у Локарно, вам буде дуже зручно. Ви побачите, що тут здоровий клімат і мальовничі околиці. Вам тут дуже сподобається.

— Джентльмен висловив бажання поїхати в Монтре.

— А що таке *luge*? — запитав я.

— Бачите, він навіть не чув ніколи про *luge*!

Це дуже сподобалося другому службовцю. Він був просто втішений.

— *Luge*, — сказав перший службовець, — це тобоган.

— Дозволю собі не погодитися, — похитав головою другий службовець. — Я знову мушу не погодитися. Тобоган дуже відрізняється від *luge*. Тобоган виготовляють у Канаді з пласких рейок. А *luge* — це звичайні санки на полозках. Точність понад усе.

— А ми могли б поїздити на тобоганах? — запитав я.

— Звичайно, могли б, — сказав перший службовець. — Навіть дуже добре. У Монтре можна купити чудові канадські тобогани. Їх продають брати Окс. Вони імпортують свої тобогани.

Другий службовець відвернувся. — Для їзди на тобогані потрібна спеціальна траса, *piste*. Ви не зможете їздити тобоганом по вулицях Монтре. А де ви тут зупиняєтесь?

— Ми ще не знаємо, — сказав я. — Ми щойно приїхали з Брісаго. Екіпаж чекає на вулиці.

— Ви не пошкодуєте, якщо поїдете в Монтре, — сказав перший службовець. — Там чудовий, приємний клімат. І зовсім близько місця для зимового спорту.

— Якщо ви справді цікавитесь зимовим спортом, — сказав другий службовець, — я раджу вам поїхати в Енгадін або Мюррен. Я аж ніяк не можу погодитися з тим, що вам пропонують їхати заради зимового спорту в Монтре.

— У Лез-Авані над Монтре чудові умови для будь-яких видів зимового спорту. — Прихильник Монтре люто зиркнув на свого колегу.

— Джентльмени, — сказав я, — боюся, ми мусимо вже йти. Моя кухня дуже втомлена. Мабуть, ми таки поїдемо в Монтре.

— Мої вітання, — потис мені руку перший службовець.

— Гадаю, ви ще пошкодуєте, що не залишилися в Локарно, — сказав другий службовець. — У будь-якому випадку в Монтре ви маєте зареєструватися в поліції.

— З поліцією не буде жодних проблем, — запевнив мене перший службовець. — Ви побачите, що всі місцеві мешканці люб'язні і привітні.

— Дуже вам дякуємо, — сказав я. — Ми дуже цінуємо всі ваші поради.

— До побачення, — сказала Кетрін. — Дуже дякуємо вам обидвом.

Вони провели нас до дверей і вклонилися, хоч шанувальник Локарно зробив це трохи стримано. Ми спустилися сходами й сіли в екіпаж.

— О, Господи, дороженький, — сказала Кетрін. — Невже ми не могли б утекти звідти раніше? — Я дав візникові назву готелю, порекомендованого одним зі службовців. Він підібрав віжки.

— Ти забув про військо, — сказала Кетрін. Солдат стояв біля екіпажа. Я дав йому десять лір. — Ще не маю швейцарських грошей, — сказав я. Він подякував, віддав честь і пішов. Екіпаж рушив з місця, і ми поїхали до готелю.

— А чому ти вибрала Монтре? — спитав я Кетрін. — Ти справді хочеш поїхати туди?

— Це перше місто, яке мені пригадалося, — сказала вона. — Воно непогане. Ми можемо поселитися десь у горах.

— Хочеш спати?

— Я вже засинаю.

— Ми добре виспимось. Бідна моя Кет, нічка була довга й важка.

— Мені було добре, — сказала Кетрін. — Особливо, коли ти зробив вітрило з парасолі.

— Ти хоч розумієш, що ми вже у Швейцарії?

— Ні, боюся, що прокинусь і виявиться, що це був сон.

— Я теж.

— Але ж це все насправді, дороженький, так? Я не їду проваджати тебе десь у Мілані на *stazione*?

— Маю надію, що ні.

— Не кажи такого. Це мене лякає. Може, ми і справді їдемо на вокзал.

— Я вже як п'яний і нічого не можу второпати, — сказав я.

— Покажи мені руки.

Я простягнув їй долоні. Вони були обдерті і вкриті пухирями.

— Але немає рани в боці, — сказав я.

— Не святотатствуй.

Я був дуже втомлений, і мені паморочилось у голові. Уся моя ейфорія минула. Екіпаж їхав далі вулицею.

— Бідні мої рученьки, — сказала Кетрін.
— Не торкайся їх, — сказав я. — Господи, я вже не знаю, де ми.
Куди ми їдемо, візник? — Візник зупинив коня.
— У готель «Метрополь». Ви що, не хочете туди?
— Хочемо, — сказав я. — Усе нормально, Кет.
— Усе гаразд, дорогенький. Не турбуйся. Ми добре виспимося, і завтра ти вже не почуватимеш себе п'яним.
— Я дійсно як п'яний, — сказав я. — Увесь цей день, немов якась комедія. Можливо, це в мене від голоду.
— Ти просто втомився, дорогенький. Усе буде добре. — Екіпаж під'їхав до готелю. Хтось вийшов по наші валізки.
— Мені й так непогано, — сказав я. Ми рушили тротуаром до готелю.
— Я знаю, тобі буде добре. Ти просто втомився. Так довго не спав.
— Ну, але ми вже тут.
— Так, ми справді тут.
Слідом за хлопцем, який ніс наші валізки, ми зайшли в готель.

КНИГА

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Тієї осені сніг випав дуже пізно. Ми жили в брунатному дерев'яному будинку серед сосон на схилі гори, де вночі підморожувало, і зранку вода у двох глечиках на комоді вкривалася тонкою кірочкою льоду. Пані Гуттінген приходила ранесенько до кімнати, щоб зачинити вікна й розпалити вогонь у височенькій кахляній грубі. Соснові дрова потріскували і спалахували, а коли у грубі починав гудіти вогонь, пані Гуттінген приходила вдру-ге з оберемком великих полін і глечиком з гарячою водою. Коли кімната прогрівалася, вона приносила сніданок. Снідаючи в ліжку, ми могли бачити озеро й гори по той бік озера, на французькому березі. Вершини гір були вкриті снігом, а сіра вода озера мала сталево-синій відблиск.

Перед нашим будиночком-шале була дорога, що вела в гори. Колії й вибоїни від коліс ставали від морозу тверді як залізо, а дорога невпинно здіймалася дедалі вище, проходячи лісом, а тоді довкола гори туди, де вже були луки, стодоли й хатинки серед лугів на узліссях понад долиною. Долина була глибока, і на її дні струменів потічок, що впадав у озеро, і коли з долини віяв вітер, можна було чути, як дзюркоче цей потічок між камінням.

Іноді ми звертали з дороги на стежку, що вела в сосновий ліс. У лісі земля під ногами була м'якша, мороз її не сковував так, як

на дорозі. Але затвердла дорога також нас не лякала, бо підошви й каблуків наших черевиків були підбиті цвяхами, і цвяхи на підборах застромлювалися в замерзлі колії, тож у таких черевиках було приємно пройтися дорогою, це навіть бадьорило. Але й лісом було гарно прогулюватися.

Перед будинком, де ми мешкали, гора стрімко спускалася до невеличкої рівнини понад озером, і ми сідали під сонечком на ганку і бачили дорогу, що звивалася, збігаючи схилом гори, і тераси виноградників на схилі нижчої гори, лози яких оголилися, готуючись до зими, і поля, розділені кам'яними огорожами, а під виноградниками – будиночки містечка на вузькій рівнині понад берегом озера. Посеред озера був острівцець з двома деревами, що скидалися на подвійне вітрило рибальського човна. По той бік озера здіймалися круті й гостроверхі гори, а наприкінці озера між двома гірськими пасмами простяглася пласка долина Рони, а ще далі, де долину перерізали гори, височіла Дан-дю-Міді. То була висока засніжена гора, що панувала над усією долиною, але була так далеко, що навіть не відкидала тіні.

Коли яскраво світило сонце, ми обідали на ганку, а решту часу їли нагорі, в маленькій кімнатці з голими дерев'яними стінами й величенькою грубою в кутку. Ми купували в містечку журнали і книжки, серед яких була й «Гойль», збірка, завдяки якій ми навчилися чимало картярських ігор для двох. Ця невеличка кімнатка з грубою була нашою вітальнею. Там стояло двоє зручних крісел і столик для книжок і журналів, а на обідньому столі, коли з нього прибирали посуд, ми грали в карти. Пан і пані Гуттінгени мешкали внизу, і інколи вечорами ми чули, як вони перемовляються між собою: їм також було затишно вдвох. Він колись працював метрдотелем, а вона покоївкою в тому самому готелі, і вони заощадили достатньо грошей, щоб купити цей

будинок. Вони мали сина, який теж хотів стати метрдотелем. Він навчався цьому фаху в одному з готелів Цюриха. Унизу був салончик, де вони торгували вином і пивом, тож інколи вечорами ми чули, як на дорозі зупинялися підводи, й чоловіки піднімалися сходами до салону випити винця.

У коридорі до нашої вітальні стояв ящик з дровами, з якого я брав поліна, підтримуючи вогонь у грубі. Але ми не сиділи допізна. Ми йшли до ліжка в нашій великій спальні, не вмикаючи світла, а роздягнувшись, я відчиняв вікна, дивився на ніч, холодні зорі й сосни під вікном, а тоді мерщій стрибав до ліжка. Було так гарно лежати в ліжку, вдихаючи холодне чисте повітря, й бачити ніч за вікном. Ми гарно спали, і якщо я й прокидався вночі, то тільки з однієї причини, і я тоді вкрай обережно, щоб не розбудити Кетрін, зсував із себе перину і знову засинав, насолоджуючись теплом і легкістю тоншого покривала. Війна здавалася такою ж далекою, як футбольний турнір у якомусь чужому коледжі. Але я знав з газет, що в горах і далі точилися бої, бо досі не випав сніг.

Іноді ми спускалися горою до Монтре. Униз вела стежка, але вона була стрімка, тому ми зазвичай ішли дорогою, прямуючи цим широченьким замерзлим путівцем поміж полів, тоді поміж кам'яними мурами виноградників, а вже внизу між хатинками сіл, що були на шляху. Там було три села: Шерне, Фонтаніван і ще одне, забув його назву. Тоді ми ще проминали дорогою старовинний замок — *château* з міцними кам'яними мурами, що стояв на уступі гори серед розташованих терасами виноградників, де всі сухі й рудуваті лози були прив'язані до тичок, що їх підтримували, земля наготувалася до снігу, а озеро далеко внизу виглядало пласким і сірим, як сталь. Після *château* дорога довгий час була доволі пологою, а тоді повертала праворуч і, вимощена вже бруківкою, стрімко спускалася в Монтре.

Ми нікого не знали в Монтре. Прогулювалися собі берегом озера, дивилися на лебедів і на численних чайок та кричків, що злітали вгору, коли до них підходити, і пронизливо квилили, дивлячись на воду. Далі від берега плавали зграйки норців, маленьких і темних, що залишали по собі сліди на воді.

У містечку ми блукали головною вулицею й розглядали вітрини крамниць. Багато великих готелів були закриті, але більшість крамниць працювали, і нас усі були раді там бачити. Там була гарна перукарня, і Кетрін ходила туди робити собі зачіску. Власниця перукарні була дуже привітна, це була єдина знайома нам людина в Монтре. Поки Кетрін була там, я ходив у пивбар, пив темне мюнхенське пиво й читав газети. Я переглядав «Корр'єре делла Сера», а також англійські й американські газети, що приходили з Парижа. Всі оголошення були зафарбовані чорним, мабуть, для того, щоб завадити таким чином комунікації з ворогом. Невесело було це все читати. Скрізь були погані справи. Я сидів у кутку з важким кухлем темного пива й відкритим паперовим пакетиком прецлів, їв солоні прецлі, що добре смакували до пива, і читав про всю цю катастрофу. Я думав, що Кетрін прийде сюди, але її все не було, тож я поклав газети назад на стелаж, заплатив за пиво й попрямував вулицею назустріч їй. День був холодний і похмурий, наче взимку, і навіть від каміння будинків віяло холодом. Кетрін ще й досі була в перукарні. Жінка-перукарка завивала їй волосся. Я сидів у маленькій кабінці й дивився. Це видовище мене збуджувало, Кетрін усміхалась і щось мені говорила, а мій голос аж трохи захрип від збудження. Щипці приємно подзенькували, я міг бачити Кетрін одразу в трьох дзеркалах, а в кабінці було затишно й тепло. Аж ось перукарка уклала Кетрін волосся, Кетрін подивилась у дзеркало і трохи підправила зачіску, витягаючи й заколюючи шпильки, а тоді підвелася. — Вибач, що це було так довго.

— *Monsieur* виглядав дуже захопленим. Правда, *monsieur*? — усміхнулася жінка.

— Так, — сказав я.

Ми вийшли на вулицю й попрямували нею. Було холодно, мов узимку, і віяв вітер. — Ой, люба, я так тебе кохаю, — сказав я.

— Правда ж, нам тут гарно? — сказала Кетрін. — Чуєш. Давай-но підемо кудись і вип'ємо пива замість чаю. Це дуже корисно для маленької Кетрін. Не буде так швидко рости.

— Ох, ця мала Кетрін, — сказав я. — Така нероба.

— Вона була дуже чемна, — сказала Кетрін. — Майже не завдає клопоту. Лікар каже, що пиво мені корисне, щоб вона не дуже росла.

— Якщо ти не даватимеш їй рости, і вона виявиться хлопчиком, він може стати жокеєм.

— Думаю, що коли ми вже справді матимемо дитину, нам треба буде одружитися, — сказала Кетрін. Ми сиділи в кутку за столиком у пивбарі. Надворі вже сутеніло. Було ще рано, але день був похмурий, і швидко почало смеркати.

— Можемо одружитися й тепер, — сказав я.

— Ні, — сказала Кетрін. — Мені буде соромно. Уже все видно. Я не зможу брати шлюб у такому вигляді.

— Шкода, що ми досі не одружилися.

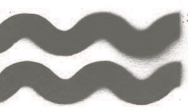
— Можливо, це було б краще. Але ж коли ми могли це зробити, дорогенький?

— Не знаю.

— Я знаю одне. Я не піду брати шлюб такою гладкою матроною.

— Ти зовсім не гладка.

— О, так, дорогенький. Перукарка вже питала мене, чи то наша перша дитина. Я збрехала і сказала ні, ми вже маємо двох хлопчиків і двох дівчат.

- То коли ж ми одружимося?
- Коли я знову схудну. Влаштуємо розкішне весілля, щоб усі думали, яка ж це гарна молода пара.
- І це тебе не турбує?
- Дорогенький, чого б це мало мене турбувати? Мені тільки одного разу було погано, коли я відчула себе якоюсь повією в Мілані, та й то це тривало тільки сім хвилин, а причиною були ті меблі в номері. Хіба ж я тобі не добра дружина?
- Ти чудова дружина.
- Тоді не переймайся формальностями, дорогенький. Я вийду за тебе заміж одразу, коли знову схудну.
- Гарзд.
- Думаєш, я можу випити ще одне пиво? Лікар казав, що в мене трохи завузькі стегна, тому було б краще, щоб ми не давали малій Кетрін задуже рости.
- А що він ще сказав? — розхвилювався я.
- Нічого. В мене чудовий кров'яний тиск, дорогенький. Він був просто захоплений моїм кров'яним тиском.
- А що він сказав про твої вузькі стегна?
- Нічого. Зовсім нічого. Сказав, щоб я не ставала на ліжжі.
- Це правильно.
- Він сказав, що вже запізно починати, якщо я ніколи не робила цього раніше. Тобто, можна спробувати, але так, щоб не падати.
- Я бачу, що він великий жартівник.
- Він справді був дуже приємний. Покличемо його, коли почнуться пологи.
- А ти запитала його, чи нам слід одружитися?
- Ні. Я сказала йому, що ми одружилися чотири роки тому. Розумієш, дорогенький, якщо я одружуся з тобою, я стану американкою, а за американськими законами дитинна вважатиметься законною, хоч коли б ми взяли шлюб.

- Де це ти таке розкопала?
- У бібліотеці, в нью-йоркському «Всесвітньому альманасі».
- Яка ти розкішна дівчинка.
- Я буду дуже рада стати американкою, і ми поїдемо в Америку, правда, дорогенький? Я хочу побачити Ніагарський водоспад.
- Ти чудова дівчинка.
- Я ще щось хотіла б побачити, але не можу пригадати.
- Бойні?
- Ні. Не можу пригадати.
- Будинок Вулворта?
- Ні.
- Великий каньйон?
- Ні. Але хочу і його побачити.
- То що ж то було?
- Золоті Ворота! Ось що я хочу побачити. А де ці Золоті Ворота?
- У Сан-Франциско.
- Туди й поїдемо. Я все одно хотіла побачити Сан-Франциско.
- Гарзд. Поїдемо.
- А тепер поїхали до себе нагору. Добре? Встигнемо на поїзд?
- Буде на початку шостої.
- То їдьмо.
- Гарзд. Я тільки вип'ю ще кухоль пива.

Коли ми вийшли на вулицю, а тоді почали підніматися сходами до станції, було вже дуже холодно. Холодний вітер віяв з Ронської долини. У вітринах крамниць світилося, і ми видерлися крутими кам'яними сходами на горішню вулицю, а тоді ще одними сходами до станції. Там уже стояв електропоїзд, усі вагони якого були освітлені. Час відходу демонструвався на окремому циферблаті. Його стрілки показували десять хвилин на шосту. Я поглянув на станційний годинник. Було вже п'ять

хвилин на шосту. Коли ми сідали у вагон, я побачив машиніста й кондуктора, що виходили з буфету. Ми сіли й відчинили вікно. Поїзд опалювали електрикою, і у вагоні було душно, але з вікна повіяло свіжим холодним повітрям.

— Втомилася, Кет? — запитав я.

— Ні. Чудово себе почуваю.

— Їхати недалеко.

— Я люблю тут їздити, — сказала вона. — Не журись за мене, дорогенький. Зі мною все добре.

Сніг випав лише за три дні до Різдва. Одного ранку ми прокинулись, а за вікном падав сніг. Ми лежали в ліжку, у грубі гудів вогонь, а ми дивилися, як сипле сніг. Пані Гуттінген забрала таці від сніданку і доклала полін у грубу. Це була справжня заметіль. Господиня сказала, що мести почало десь опівночі. Я підійшов до вікна й визирнув з нього, але по той бік дороги вже нічого не було видно. Мело й завівало зі страшною силою. Я знову ліг у ліжку, і ми лежали собі й розмовляли.

— Жаль, що мені не можна на лижі, — сказала Кетрін. — Мене просто злість бере.

— Дістанемо санки й поїдемо дорогою вниз. Для тебе це буде не гірше, ніж їхати машиною.

— А не труситиме?

— Побачимо.

— Хоч би не дуже трусило.

— Пізніше прогуляємось по снігу.

— Перед обідом, — сказала Кетрін, — щоб нагуляти гарний апетит.

— Я й так завжди голодний.

— Я теж.

Ми вийшли під сніг, але скрізь були такі замети, що ми не могли далеко зайти.

Я йшов попереду, прокладаючи стежку до станції, але поки ми туди дісталися, ми вже відчували втому. Так мело, що ми майже нічого не бачили, тож ми зайшли в маленький готельчик біля станції, де обтрусили одне одного віничком, сіли на лаву й заговорили вермут.

— Оце так завірюха, — сказала буфетниця.

— Так.

— Цього року довго не було снігу.

— Так.

— Можна, я з'їм шоколадку? — сказала Кетрін. — Чи нам уже скоро обідати? Я весь час голодна.

— Можеш з'їсти, — сказав я.

— Я візьму з горішками, — сказала Кетрін.

— Вони дуже смачні, — сказала буфетниця. — Я їх найбільше люблю.

— А я ще вип'ю вермуту, — сказав я.

Коли ми вийшли, щоб повертатися назад, нашу стежку вже цілком замело снігом. Там, де були наші глибокі сліди, проглядалися лише ледь помітні ямки. Сніг сипав нам у очі, і ми ледве могли щось бачити. Ми обтрусилися й пішли нагору обідати. Обід нам подавав пан Гуттінген.

— Завтра вже можна й на лижі, — сказав він. — Ви ходите на лижах, пане Генрі?

— Ні. Але хотів би навчитися.

— Навчитися легко. Мій син приїде на Різдво і вас навчить.

— Це добре. А коли він приїде?

— Завтра ввечері.

Коли ми сиділи після обіду біля груби в нашій маленькій кімнатці, дивлячись на сніг за вікном, Кетрін сказала:

— А ти не хотів би, дорогенький, поїхати кудись без мене, разом із чоловіками, на лижах?

- Ні. Навіщо це мені?
- Мені інколи здається, що ти б хотів побачити й інших людей, крім мене.
- А ти хочеш бачити когось іншого?
- Ні.
- От і я теж ні.
- Я знаю. Але ж ти інакший, ніж я. Я чекаю дитину, тому мені й не хочеться робити нічого іншого. Я знаю, що я зараз страшенно дурненька й забагато говорю, і здається, що тобі варто було б кудись поїхати, щоб не втомитися від мене.
- Ти хочеш, щоб я кудись поїхав?
- Ні. Я хочу, щоб ти був тут.
- Я теж цього хочу.
- Ходи до мене, — сказала вона. — Я хочу помацати г'юлю на твоїй голові. Вона така велика. — Вона провела пальцем по г'юлі. — Дорогенький, а ти не хотів би відпустити бороду?
- Ти цього б хотіла?
- Було б цікаво. Хотіла б тебе побачити з бородою.
- Гарзд. Відрощу. Почну просто зараз. Гарна ідея. Матиму чим зайнятися.
- Тебе турбує те, що ти сидиш без діла?
- Ні. Мені це подобається. Моє життя чудове. А в тебе?
- Моє життя теж гарне. Я тільки боялася, що тобі зі мною буде нудно, бо я так розтовстіла.
- Ой, Кет. Ти навіть не уявляєш, як я шалію від тебе.
- Навіть від такої?
- Від будь-якої. Мені з тобою добре. Хіба ж нам погано живеться?
- Добре, просто мені здавалося, що ти якийсь неспокійний.
- Ні. Інколи мені цікаво знати, що там на фронті, що з тими людьми, яких я знав, але це таке. Я довго про це не думаю.

- А про кого ти хотів би знати?
- Про Рінальдї, священника й багатьох інших людей, яких я знав. Але я довго про них не думаю. Не хочу думати про війну. Я з нею покінчив.
- А про що ти зараз думаєш?
- Ні про що.
- Ні, ти думав про щось. Скажи мені.
- Думав, чи справді у Рінальдї був сифіліс.
- І це все?
- Так.
- А в нього сифіліс?
- Я не знаю.
- Добре, що в тебе немає. А в тебе щось таке було колись?
- Була гонорея.
- Не хочу й чути про це. Тобі боліло, дорогенький?
- Дуже.
- Хотіла б і я це мати.
- Не кажи такого.
- Справді. Я б хотіла це мати і бути як ти. І ще хотіла б бути з усіма твоїми дівчатами, щоб зараз насміхатися з них.
- Гарна була б картинка.
- І зовсім не гарна, якщо ти підчепив від них гонорею.
- Я знаю. Дивись, який сніг.
- Я волію дивитись на тебе. Дорогенький, а чому б тобі не відростити волосся?
- Як відростити?
- Щоб воно було трохи довшим.
- Воно й так досить довге.
- Ні, хай воно ще трохи відросте, а я тоді обріжу моє, і ми будемо однакові з тобою, тільки я білява, а ти чорнявий.
- Я не дозволю тобі обрізати волосся.

— Буде цікаво. Бо мені вже воно остогидло. Стільки мороки з ним у ліжку вночі.

— Мені подобається.

— А, може, й коротке сподобалося б?

— Може. Але мені подобається таке, як є.

— Коротке могло бути гарне. Ми б тоді були однакові. Ой, дороженький, я так тебе хочу, що воліла б просто стати тобою.

— А ти і так є. Ми з тобою одне ціле.

— Я знаю. Це стається вночі.

— Наші ночі розкішні.

— Я хочу, щоб ми зовсім злилися. Не хочу, щоб ти кудись їхав. Я просто так це сказала. Якщо хочеш, можеш поїхати. Але швидше вертайся. Бо я, дороженький, взагалі не живу, коли тебе немає.

— Нікуди я від тебе не поїду, — сказав я. — Коли тебе немає, я нічого не вартий. Це вже тоді не життя.

— Я хочу, щоб ти жив своїм життям. Хочу, щоб у тебе було гарне життя. Але ж ми проживемо його разом, правда?

— То як мені тепер, відрощувати бороду чи ні?

— Так. Відрощуй. Буде дуже цікаво. Може, ти вже на Новий Рік будеш з бородою.

— А хочеш тепер пограти в шахи?

— Я б радше погралася з тобою.

— Ні. Пограймо в шахи.

— А потім просто пограємось?

— Так.

— Гарзд.

Я дістав шахівницю й розставив фігури. Надворі й далі була хурделиця.

Якось уночі я прокинувся й відчув, що Кетрін теж не спить. Місяць світив у вікно, і на ліжку падала тінь від віконної рами.

— Ти не спиш, коханий?

— Ні. А тобі теж не спиться?

— Я просто прокинулась і згадала, якою напівбожевільною я була, коли вперше тебе зустріла. Пам'ятаєш?

— Ти тільки трішечки була божевільною.

— Тепер я вже не така. Мені тепер просто розкішно. Ти так гарно вимовляєш це слово. Ану скажи «розкішно».

— Розкішно.

— Ой, ти такий солоденький. І я вже не божевільна. Я просто дуже-дуже-дуже щаслива.

— А тепер спи, — сказав я.

— Гарзд. Давай заснемо одночасно.

— Давай.

Але ми не заснули разом. Я ще довго лежав, думаючи про різні речі, й дивився, як спить Кетрін, і як місяць осяває її личко. А тоді я теж заснув.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

До середини січня в мене вже відросла справжня борода, а зима була в розпалі, холодні ясні дні і люті морозяні ночі. Ми знову могли прогулюватися дорогами. Сніг там був тепер твердий і гладенький, добре утрамбований саньми, що возили сіно і дрова, а також колодами, що їх волочили з гори вниз. Сніг лежав скрізь, майже до самого Монтре. Гори по той бік озера були зовсім білі, і вся Ронська долина була встелена снігом. Ми вирушали в довгі прогулянки протилежним схилом гори до Бен-де-л'Альяза. Кетрін мала підбиті цвяхами черевики та плащ і спиралася на ціпок з гострим сталевим наконечником. У плащі вона не здавалася гладкою, і ми не ходили зашвидко, а коли вона втомлювалася, зупинялися й сідали на колоди край дороги.

У Бен-де-л'Альязі був невеличкий готельчик між дерев, куди приходили промочити горло лісоруби, і ми теж сідали там погрітись біля груби й випити гарячого червоного вина зі спеціями та лимоном. Його називали *glühwein*, і воно чудово надавалося для того, щоб зігрітися або відсвяткувати якусь подію. У готельному барі було темно й накурено, а коли ми знову виходили надвір, холодне повітря обдавало вогнем легені, і коли ви дихали, німів кінчик вашого носа. Ми озиралися на готельчик, вікна якого світилися, а коні лісорубів били копитами і смикали

головами, щоб зігрітися. Волосинки на їхніх мордах бралися памороззю, а їхній віддих застигав у повітрі морозяними пасмами. Дорога додому була якийсь час гладенька і слизька, а лід був аж помаранчевий від кінських виділень, аж поки путівець, яким волокли колоди, звертав убік. Далі дорога вже була вкрита чистим утрамбованим снігом і йшла лісом, де двічі, повертаючись додому, ми бачили лисів.

Гарно тут було, і ми щоразу отримували радість від наших прогулянок.

— У тебе вже така чудова борода, — сказала Кетрін. — Зовсім як у лісорубів. Ти бачив того чоловіка з маленькими золотими сережками?

— Він полює на гірських козиць, — сказав я. — Мисливці кажуть, що сережки у вухах допомагають їм краще чути.

— Справді? Я щось не вірю. Я думаю, вони носять їх, щоб усі впізнавали в них мисливців на козиць. А що, тут є гірські козиці?

— Так, за Дан-де-Жаманом.

— Цікаво було побачити лиса.

— Коли він спить, то обгортається хвостом, щоб не замерзнути.

— Приємне, мабуть, відчуття.

— Я завжди хотів мати такого хвоста. Правда, було б потішно, якби в нас були лисячі хвости?

— Було б дуже незручно вдягатися.

— Ми б замовили відповідні костюми або жили в такій країні, де це б нікого не обходило.

— А ми й живемо у країні, де нікого й ніщо не обходить. Хіба не чудово, що ми ні з ким не зустрічаємось? Ти ж не хочеш нікого бачити, дорогенький?

— Ні.

— Посидимо тут ще хвилинку? Я трошки втомилася.

Ми сиділи на колодах, притулившись одне до одного. Дорога попереду спускалась до лісу.

— Вона ж не заважатиме нам, правда? Наша мала пустунка.

— Ні. Ми їй не дозволимо.

— А що в нас із грішми?

— Купа грошей. Мені вже сплатили останній переказний вексель.

— А твоя родина не спробує забрати тебе звідси, знаючи, що ти в Швейцарії?

— Можливо. Треба буде їм щось написати.

— А ти ще не писав?

— Ні. Тільки про вексель.

— Слава Богу, що я не твоя родичка.

— Відправлю їм телеграму.

— Ти взагалі про них не дбаєш?

— Раніше дбав, але ми так часто сварилися, що все якось пропало.

— Я думаю, вони мені сподобалися б. Можливо, навіть дуже.

— Годі про них говорити, бо я ще почну перейматися ними. — Трохи згодом я сказав: — Ходімо, якщо ти вже відпочила.

— Відпочила.

Ми рушили далі дорогою. Було вже темно, і сніг рипів під нашими черевиками. Ніч була суха, холодна й дуже ясна.

— Мені так подобається твоя борода, — сказала Кетрін. — Вона така розкішна. Здається такою шорсткою і грізною, а насправді м'якесенька й приємнесенька.

— Гадаєш, що так краще, ніж без бороди?

— Думаю, що так. Знаєш, дорогенький, я не стригтимуся, аж поки народиться мала Кетрін. Я тепер така гладка матрона. А от коли вона народиться, і я знову схудну, я обстрижу волосся і стану для тебе цілком інакшою, новою дівчинкою. Ми підемо

разом, щоб я підстриглася, або ж я піду сама, а тоді зроблю тобі сюрприз.

Я нічого не сказав.

— Ти ж не скажеш, щоб я цього не робила, правда?

— Ні. Думаю, це буде захоплююче.

— Ой, ти такий солоденький. Можливо, я так гарно вигляда-
тиму, дороженький, і стану такою худенькою і звабливою, що ти
знову в мене закохаєшся по самі вуха.

— Чорт забирай, — сказав я. — Та я й так закоханий по вуха.
Що ти хочеш зробити зі мною? Знищити остаточно?

— Так. Я хочу тебе знищити.

— Ну, й добре, — сказав я, — бо я й сам цього хочу.

РОЗДІЛ СОРОКОВИЙ

Нам добре жилося. Так минув січень і лютий, зима була дуже гарна, і ми були просто щасливі. Траплялися короткі відлиги, коли віяв теплий вітер, сніг м'якшав, і в повітрі пахло весною, але завжди ставало знову ясно й морозяно, і поверталася зима. У березні зима вперше по-справжньому відступила. Уночі почало дощити. Дощ падав цілий ранок, перетворивши сніг на брудне місиво, а на понурий схил гори краще було й не дивитися. Хмари встелили озеро й долину. Дощ ішов високо в горах. Кетрін взула важкі калоші, а я гумові чоботи пана Гуттінгена, і ми рушили під парасолею до станції, чалапаючи по сльоті і струмочках води, що розмивали на дорозі лід, а тоді зайшли до шиночка випити перед обідом вермуту. Було чути шум дощу за вікном.

— Думаєш, нам краще перебратися до міста?

— А що ти думаєш? — запитала Кетрін.

— Якщо зима закінчується, і тепер весь час дощитиме, там нагорі не буде так цікаво. Скільки ще нам чекати малу Кетрін?

— Приблизно місяць. Або трошки більше.

— Ми могли б перебратися в Монтре.

— А чому б нам не поїхати в Лозанну? Лікарня ж там.

— Гарзд. Я просто думав, чи це не завелике місто.

— Ми можемо бути самі і в великому місті, а Лозанна, ма-
буть, гарна.

— І коли ж нам їхати?

— Мені все одно. Коли захочеш, дороженький. Я не хочу звід-
си їхати, якщо тобі не хочеться.

— Подивимось, яка буде погода.

Три дні йшов дощ. Снігу вже зовсім не було на схилі гори ниж-
че станції. Дорога перетворилась на каламутний потік талої во-
ди. Було так мокро і сльотаво, що й надвір не хотілося виходити.
Вранці третього дощового дня ми вирішили переїхати до міста.

— Усе гаразд, пане Генрі, — сказав Гуттінген. — Не було потре-
би попереджати мене заздалегідь. Я й не думав, що ви захочете
тут залишатися в таку негоду.

— І нам однак варто бути неподалік від лікарні з огляду на
стан мадам, — сказав я.

— Я все розумію, — сказав він. — Може приїдете колись до нас
уже з дитинкою?

— Звичайно, якщо у вас вистачить місця.

— Тут дуже гарно навесні, тож можете приїхати й гарно від-
почити. Ми могли б розмістити дитинку з нянею у великій кім-
наті, що зараз зачинена, а ви з мадам могли б перебувати у тій
самій кімнаті з видом на озеро.

— Я попереджу листом про наш приїзд, — сказав я. Ми спа-
кувалися й поїхали післяобіднім поїздом. Пан і пані Гуттінгени
пішли разом із нами до станції, і він поклав наш багаж на санки
і тягнув їх за собою по сльоті. Вони стояли під дощем на пероні
й махали нам руками на прощання.

— Дуже приємні люди, — сказала Кетрін.

— І гарно до нас поставилися.

У Монтре ми сіли на поїзд до Лозанни. Ми не могли бачити
з вікна тих місць, де ми перебували, бо навіть гір не було видно

з-за хмар. Поїзд зупинився у Ве́ве, а тоді рушив далі повз озеро з одного боку і мокрі руді поля, голі ліси й мокрі будинки з другого. Ми прибули в Лозанну й поселилися в не дуже великому готелі. Дощ не переставав, поки ми їхали вуличками міста й підїжджали екіпажем до готелю. Портъє з мідними ключиками на лацканах, ліфт, килими на долівці, білі вмивальники з лискучими кранами, латунне ліжко у великій зручній спальні — це все здавалося неймовірно розкішним після оселі Гуттінгенів. З вікон нашої кімнати було видно мокрий сад, оточений муром з залізною решіткою вгорі. По той бік вулиці, що стрімко збігала вниз, був ще один готель з таким самим муром і садом. Я дивився, як дощ падав у садовий фонтан.

Кетрін засвітила всі лампи й почала розпаковувати речі. Я замовив віскі з содовою, ліг на ліжко й читав газети, куплені на вокзалі. Був березень 1918 року, і німці розпочали наступ у Франції. Я пив віскі з содовою й читав, а Кетрін розпаковувала речі й ходила по кімнаті.

— Знаєш, дорогенький, мені треба дещо придбати, — сказала вона.

— Що саме?

— Дитячий одяг. Переважно до цього часу вже запасуються дитячими речами.

— Можеш їх купити.

— Я знаю. Завтра цим займуся. Мушу довідатися, що буде потрібно.

— Ти мала б це знати. Була ж медсестрою.

— Не так багато солдатів заводили в госпіталі діточок.

— Я це зробив.

Вона вдарила мене подушкою, розливши віскі з содовою.

— Я ще тобі замовлю, — сказала вона. — Вибач, що розлила.

— Та там майже нічого вже не було. Ходи до ліжка.

- Ні. Я хочу зробити так, щоб ця кімната стала на щось схожа.
- На що, наприклад?
- На наш дім.
- То почепи прапори Антанти.
- Ой, та заткайся.
- Ще раз скажи.
- Заткайся.
- Ти це кажеш так делікатно, – сказав я. – Немовби не хочеш нікого образити.
- Бо не хочу.
- Тоді лягай до ліжка.
- Гаразд. – Вона підійшла й сіла на ліжко. – Я знаю, що зі мною нецікаво, дорогенький. Я наче велика діжка з борошном.
- І зовсім ні. Ти чарівна й солодка.
- Я просто незграбне опудало, з яким ти чомусь одружився.
- І зовсім ні. Ти з кожним днем стаєш чарівніша.
- Але я ще схудну, дорогенький.
- Ти й зараз худенька.
- Ти забагато випив.
- Одне віскі з содовою, і все.
- Зараз принесуть ще, – сказала вона. – А тоді, може, замовимо в номер вечерю?
- Було б добре.
- І ми тоді вже нікуди не підемо, так? Залишимося нині тут.
- І пограємось, – сказав я.
- Я вип’ю трошки вина, – сказала Кетрін. – Мені не зашкодить. Може, нам зможуть дістати нашого старого білого капрі.
- Звичайно, зможуть, – сказав я. – У такому готелі повинні бути італійські вина.
- У двері постукав кельнер. Він приніс у склянці з льодом віскі, а біля склянки на таці маленьку пляшечку содової.

— Дякую, — сказав я. — Поставте ось тут. І подайте нам сюди, будь ласка, вечерю на двох і дві пляшки сухого білого капрі з льодом.

— Хочете на перше суп?

— Хочеш трохи супу, Кет?

— Будь ласка.

— Принесіть один суп.

— Дякую, сер. — Він вийшов, зачинивши за собою двері. Я знову повернувся до газет і до війни в тих газетах, поволі наливаючи содову на лід у склянці з віскі. Треба було сказати, щоб вони не клали лід у віскі. Нехай би приносили лід окремо. Тоді знаєш, скільки було у склянці віскі, щоб не доливати забагато содової. Треба замовити пляшку віскі, і хай тоді приносять тільки лід і содову. Так буде мудріше. Дуже приємно пити гарне віскі. Це один із найприємніших моментів життя.

— Про що ти думаєш, дорогенький?

— Про віскі.

— Що саме про віскі?

— Про те, яка це гарна річ.

Кетрін скривила міну.

— Гарзд, — сказала вона.

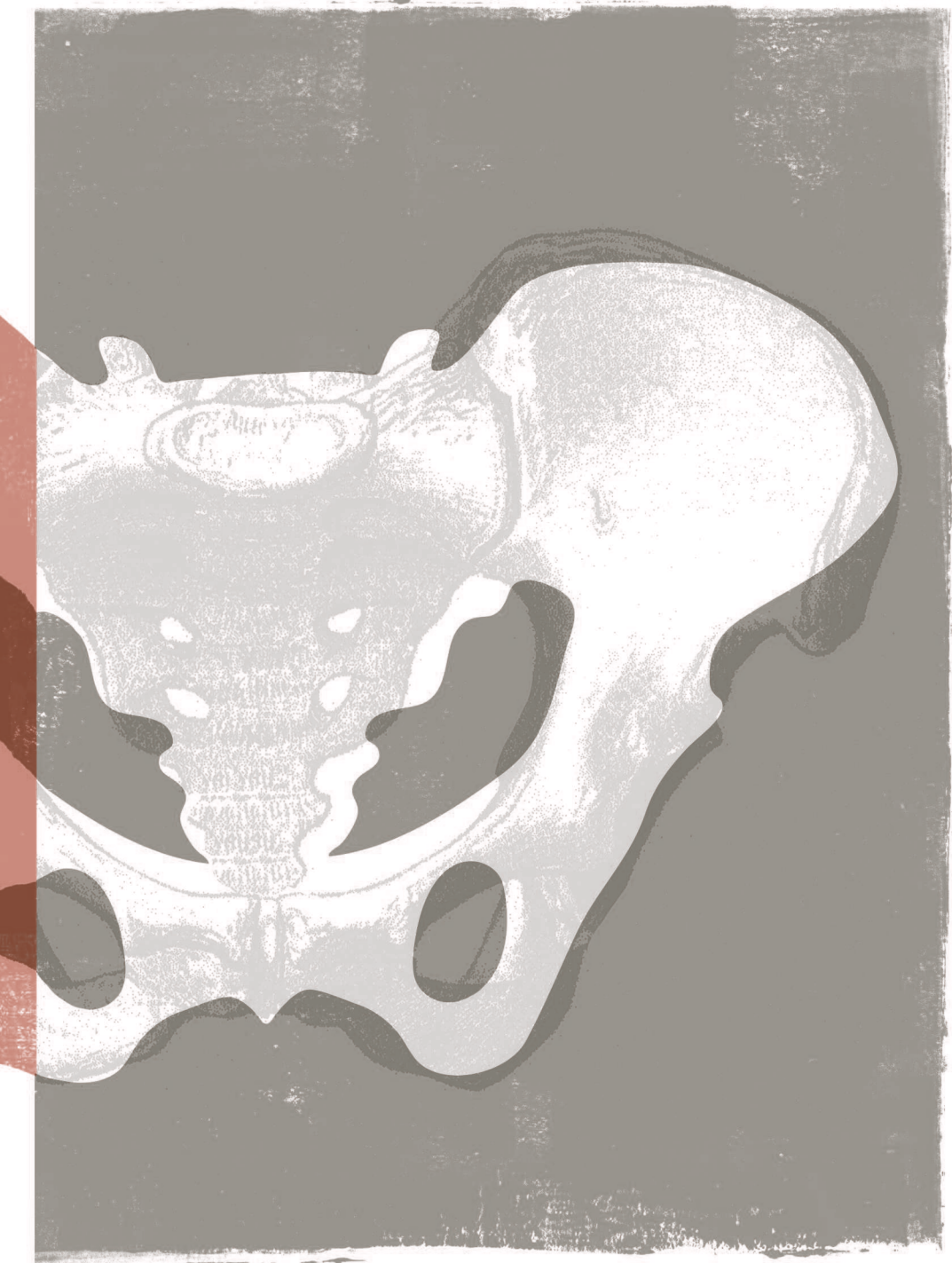
Ми прожили три тижні в тому готелі. Там було непогано, ресторан був майже завжди порожній, а вечорами ми дуже часто їли у своєму номері. Ми гуляли в місті або спускалися зубчастию залізницею в Уші й ходили понад озером. Погода була доволі тепла, мов навесні. Ми вже шкодували, що залишили гори, але весняна погода тривала лише декілька днів, після чого знову запанувала холодна вогкість, притаманна перехідній порі від зими до весни.

Кетрін купувала в місті все, що потрібно для немовляти. Я ходив до розташованого в пасажі гімнастичного залу, де боксував

задля підтримання форми. Зазвичай ходив туди зранку, поки Кетрін лежала допізна в ліжку. Упродовж тих кількох днів оманливої весни було дуже приємно, побоксувавши і прийнявши душ, прогулятися вуличками, відчуваючи в повітрі запахи весни, а тоді зайти в кав'ярню, де сидіти, розглядати людей, читати газету й попивати вермут, після чого вертатися в готель і обідати разом із Кетрін. Учителю боксу в гімнастичному залі мав вусики. Володів дуже точними короткими ударами, але торопів, коли ви починали атакувати його самого. Але мені в цьому залі подобалося. Там було свіже повітря, багато світла, і я викладався повністю: стрибав через скакалку, боксував з тінню, робив різні вправи для м'язів живота, лежачи на підлозі під сонячним світлом, що падало на мене з відчиненого вікна, і вряди-годи лякав учителя, боксуючи з ним. Спочатку я ніяк не міг призвичаїтися боксувати з тінню перед вузьким подовгастим дзеркалом, бо дуже дивно було там бачити бородатого боксера. Та врешті рещт мені це почало здаватися просто кумедним. Я вже хотів було зголити бороду, коли почав займатися боксом, але Кетрін мене відмовила.

Інколи ми з Кетрін вирушали екіпажем за місто. Було гарно так мандрувати, коли були погожі дні, і ми знайшли два добрих місця, куди можна було приїздити на обід. Кетрін уже не могла довго ходити, і я насолоджувався поїздками разом із нею довколишніми сільськими дорогами. Якщо був гарний день, ми чудово проводили час, а погано нам узагалі ніколи не бувало. Ми знали, що дитинка невдовзі мала вже з'явитися на світ, і ми відчували, ніби щось нас квапило, і нам не можна було згаяти марно жодної хвилини, поки ми разом.

РОЗДІЛ СОРОК ПЕРШИЙ

Якось я прокинувся о третій годині ночі, почувши, що Кетрін ворухиться в ліжку.

— З тобою все добре, Кет?

— Здається, в мене перейми, дороженький.

— Регулярні?

— Ні, не зовсім.

— Якщо почнуться регулярні, поїдемо в лікарню.

Я був дуже сонний і знову заснув. Невдовзі прокинувся ще раз.

— Можливо, подзвони лікареві, — сказала Кетрін. — Я думаю, що вже почалося.

Я підійшов до телефону й подзвонив лікареві. — Як часто повторюються перейми? — спитав він.

— Як часто повторюються перейми, Кет?

— Здається, щочверть години.

— Тоді мусите їхати до лікарні, — сказав лікар. — Я теж одягнувся і зараз туди поїду.

Я повісив слухавку, а тоді подзвонив у привокзальний гараж, щоб викликати таксі. Дуже довго ніхто не відповідав. Тоді я нарешті додзвонився до якогось чоловіка, котрий пообіцяв негайно вислати таксі. Кетрін одягалася. Її валізка була

вже запакована усім, що буде їй потрібне в лікарні, і дитячими речами. Коли ми вийшли в коридор, я набрав ліфтера. Відповіді не було. Я зійшов униз. Там нікого не було, крім нічного сторожа. Я сам підняв нагору ліфт, заніс туди валізку Кетрін, вона зайшла всередину і ми спустилися вниз. Сторож відчинив нам двері, ми вийшли надвір і сіли на кам'яні тумби біля сходів, чекаючи таксі. Ніч була ясна і зоряна. Кетрін дуже хвилювалася.

— Я така рада, що вже почалося, — сказала вона. — Тепер ще трохи, і все закінчиться.

— Ти чудова й відважна дівчинка.

— Я не боюся. Але скоріше б приїхало таксі.

Ми почули, як воно підїжджало вулицею, й побачило світло фар. Таксі підкотило до підїзду, я допоміг Кетрін сісти, а водій поклав на переднє сидіння валізку.

— Їдьте до лікарні, — сказав я.

Ми відїхали від готельного підїзду й рушили вгору вулицею.

Біля лікарні я взяв валізку, і ми зайшли всередину. У приймальні була жінка, яка записала в журнал ім'я Кетрін, її вік, адресу, близьких родичів і віросповідання. Кетрін сказала, що в неї немає жодного віросповідання, і жінка поставила в тій графі риску. Кетрін сказала, що її прізвище Генрі.

— Я відведу вас до вашої палати, — сказала жінка. Ми піднялися вгору ліфтом. Жінка зупинила ліфт на потрібному поверсі, ми вийшли й рушили за нею коридором. Кетрін міцно тримала мене за руку.

— Ось ця палата, — сказала жінка. — Прошу роздягнутися й лягати в ліжку. Ось це ваша нічна сорочка.

— Я принесла свою сорочку, — сказала Кетрін.

— Краще, щоб ви одягнули цю, — сказала жінка.

Я вийшов з палати й сів на стільці в коридорі.

— Можете вже зайти, — сказала жінка, відчинивши двері. Кетрін лежала на вузькому ліжку в простій сорочці з квадратним вирізом, пошитій, як виглядало, з якогось грубого полотна. Вона всміхнулася мені.

— У мене вже справжні перейми, — сказала вона. Жінка тримала її за руку й дивилася на годинник, рахуючи час між переймами.

— Оце було серйозно, — сказала Кетрін. Я й сам це зрозумів з виразу її обличчя.

— А де ж лікар? — запитав я жінку.

— Спить унизу. Прийде сюди, коли буде потрібно.

— А тепер я мушу зробити щось мадам, — сказала медсестра. — Чи не могли б ви знову вийти, будь ласка?

Я вийшов у коридор. Там були голі стіни, два вікна й багато зачинених дверей. Пахло лікарнею. Я сидів на стільці, дивився собі під ноги й молився за Кетрін.

— Можете зайти, — сказала сестра. Я зайшов.

— Привіт, дорогенький, — сказала Кетрін.

— Як воно?

— Доволі часто вже. — Її лице викривилось. Тоді вона всміхнулася. — Добряче схопило. Чи не могли б ви знову підкласти мені під спину руку, сестричко?

— Якщо вам це допомагає, — сказала сестра.

— А ти піди десь, дорогенький, — сказала Кетрін. — Піди щось перекуси. Сестричка каже, що це ще може довго тривати.

— Перші пологи зазвичай затяжні, — сказала сестра.

— Прошу тебе, піди й перекуси щось, — сказала Кетрін. — Зі мною все добре, справді.

— Я трошки ще побуду, — сказав я.

Перейми повторювалися доволі регулярно, а потім сповільнилися. Кетрін була дуже схвильована. Коли перейми були

болючі, вона казала, що добре схопило. А коли вони послабли, вона зажурилася і зняковіла.

— Піди, дорогенький, — сказала вона. — Бо я якось незручно себе почуваю, коли ти тут. — Її обличчя скривилося від болю. — Ось. Це вже було краще. Я так хочу бути хорошою дружиною й народити дитинку без зайвих фокусів. Прошу тебе, дорогенький, піди й поснідай, а тоді повертайся. Я не тужитиму без тебе. Сестричка так гарно мною опікується.

— У вас буде багато часу, щоб поснідати, — сказала сестра.

— То я піду тоді. До побачення, кохана.

— До побачення, — сказала Кетрін, — і гарно поснідай за мене теж.

— А де тут можна поснідати? — спитав я медсестру.

— Є кав'ярня на площі в кінці вулиці, — сказала вона. — Має вже бути відчинена.

Надворі світало. Я пройшов безлюдною вуличкою до кав'ярні. У вікнах світилося. Я зайшов, став біля цинкової стійки бару, і старший чоловік подав мені склянку білого вина і булочку бріюш. Бріюш була учорашня. Я вимочив її у вині, а тоді ще випив скляночку кави.

— Що ви так раненько робите? — спитав старий.

— Моя дружина в лікарні, буде народжувати.

— Он як. То хай вам щастить.

— Дайте мені ще скляночку вина.

Він налив мені з пляшки, трохи перехиливши її, і вино пролилося на цинкову стійку. Я випив склянку, заплатив і вийшов. Уздовж вулиці біля будинків стояли бачки зі сміттям, яке мали зібрати сміттярі. Якийсь песик обнюхував один з бачків.

— Що тобі там потрібно? — спитав я й зазирнув у бачок, дивлячись, чи не знайдеться там щось для песика, але зверху там була тільки кавова гуща, порох і засохлі квіти.

— Нема тут нічого, песику, — сказав я. Пес подріботів на той бік вулиці. Я піднявся сходами лікарні до поверху, на якому була Кетрін, а тоді пройшов коридором до її палати. Постукав у двері. Відповіді не було. Я відчинив двері і побачив, що кімната була порожня, тільки на стільці лежала валізка Кетрін, а на гачку на стіні висів її халат. Я вийшов у коридор, намагаючись когось знайти. Побачив якусь медсестру.

— Де мадам Генрі?

— Якусь пані щойно взяли до пологового залу.

— А де це?

— Я вам покажу.

Вона повела мене в кінець коридора. Двері пологового залу були напівпрочинені. Я міг бачити Кетрін, що лежала на столі накрита простирадлом. Сестра стояла з одного боку столу, а лікар з другого, біля якихось балонів. Лікар тримав у руці гумову маску, сполучену з трубкою.

— Я дам вам халат, і зможете тоді зайти, — сказала сестра. — Сюди, будь ласка.

Вона вбрала мене в білий халат, запнувши його ззаду шпилькою.

— Можете тепер зайти, — сказала вона. Я зайшов до кімнати.

— Привіт, дорогенький, — сказала напруженим голосом Кетрін. — Щось поки що не дуже.

— Це ви пан Генрі? — спитав лікар.

— Так. Як усе йде, лікарю?

— Усе дуже добре, — сказав лікар. — Ми перейшли сюди, щоб давати легенький наркоз під час переймів.

— Я хочу зараз, — сказала Кетрін. Лікар приклав їй до обличчя гумову маску, повернув якийсь диск, і я побачив, що Кетрін почала часто і глибоко дихати. Тоді вона відштовхнула маску. Лікар закрутив вентиль.

— Цього разу не сильно схопило. А перед цим було дуже сильно. Але лікар зробив так, що я кудись відлетіла, правда, лікарю? — Її голос був якийсь дивний. Слово «лікарю» вона майже пискнула.

Лікар усміхнувся.

— Я хочу ще, — сказала Кетрін. Вона притисла гуму до обличчя й часто задихала. Я почув, як вона тихенько застогнала. Тоді відсунула маску й усміхнулася.

— Оце добряче схопило, — сказала вона. — Це дуже добре схопило. Не турбуйся, дорогенький. Піди кудись. Ще раз поснідай.

— Я буду тут, — сказав я.

Ми приїхали в лікарню десь після третьої ночі. Опівдні Кетрін ще й далі була в пологовій залі. Перейми знову сповільнилися. Вона виглядала дуже втомленою й виснаженою, але й далі залишалася бадьорою.

— Щось нічого в мене не виходить, дорогенький, — сказала вона. — Мені так жаль. Я думала, що впораюся з цим дуже легко. А тут... знову... — вона простягла руку по маску і притулила її до обличчя. Лікар повернув диск, стежачи за нею. Невдовзі все минулося.

— Було не дуже, — сказала Кетрін. Вона всміхнулася. — Я просто дурію від цього наркозу. Він такий чудовий.

— Візьмемо трохи додому, — сказав я.

— Знову підходить, — сказала швидко Кетрін. Лікар повернув диск і подивився на годинник.

— Як часто тепер? — запитав я.

— Приблизно щохвилини.

— Чи вам не пора обідати?

— Скоро щось перекушу, — сказав він.

— Ви повинні щось з'їсти, лікарю, — сказала Кетрін. — Мені так прикро, що зі мною стільки мороки. А не міг би мій чоловік давати мені наркоз?

— Якщо бажаєте, — сказав він. — Треба повертати до цифри два.

— Бачу, — сказав я. На диску, що повертався з допомогою ручки, були позначки.

— Я хочу зараз, — сказала Кетрін. Вона міцно притулила маску до обличчя. Я повернув диск до цифри два, а коли Кетрін відклала маску, крутнув його назад. Я був дуже вдячний лікареві, що він дозволив мені зайнятися якоюсь справою.

— Це ти зробив, дорогенький? — запитала Кетрін. Вона погладдила мою руку.

— Звичайно.

— Ти такий хороший. — Вона трохи сп'яніла від наркозу.

— Я їстиму в сусідній кімнаті, — сказав лікар. — Можете будьколи мене покликати. — Минав час, я дивився, як він їсть, а пізніше побачив, що він ліг і закурив сигарету. Кетрін була вже дуже втомлена.

— Думаєш, я колись народжу цю дитину? — спитала вона.

— Так, звичайно народиш.

— Я вже так стараюсь. Штовхаю, але нічого не виходить. Знову починається. Дай мені швидше.

О другій годині я пішов пообідати.

У кав'ярні було кілька чоловіків за столиками, де перед ними стояла кава й чарки з вишневим або виноградним бренді. Я сів за столик.

— Можна пообідати? — спитав я офіціанта.

— Обідній час уже минув.

— А що у вас ще є?

— Є *choucroute*, квашена капуста.

— Давайте мені *choucroute* і пиво.

— Світле чи темне?

— Світле.

Офіціант приніс тарілку квашеної капусти зі шматочком шинки та сосискою, загорнутою в гарячий, просякнутий вином капустяний лист. Я з'їв це все і випив пиво. Був дуже голодний. Дивився на людей за столиками кав'ярні. За одним столиком грали в карти. Двоє чоловіків за сусіднім столиком розмовляли й курили. У кав'ярні було повно диму. За цинковою барною стійкою, де я сьогодні снідав, було тепер троє осіб: той літній чоловік, пухленька жіночка в чорній сукні, що сиділа за лядою і слідкувала за тим, що подається на столи, та хлопчик у фартусі. Мені було цікаво, скільки дітей у тієї жінки, і як у неї проходили пологи.

Доївши *choucroute*, я повернувся до лікарні. На вулиці було вже чисто. Там не було вже смітєвих бачків. День був хмарний, але сонце робило спроби визирнути з-за хмар.

Я піднявся нагору ліфтом, вийшов з нього й рушив коридором до палати Кетрін, де я залишив свій білий халат. Я одягнув його й зашпилював ззаду на шиї. Подивився в дзеркало й побачив там якогось бородатого лікаря-самозванця. Пішов коридором до пологової зали. Двері були зачинені, і я постукав. Ніхто мені не відповів, тож я натиснув клямку й увійшов. Лікар сидів біля Кетрін. Медсестра робила щось у другому кінці кімнати.

— Тут ваш чоловік, — сказав лікар.

— Ой, дорогенький, у мене такий чудовий лікар, — сказала дуже дивним голосом Кетрін. — Він розповідав мені дивовижну історію, а коли був занадто сильний біль, він робив так, що я кудись відлігала. Він такий чудовий. Ви просто чудо, лікарю.

— Ти сп'яніла, — сказав я.

— Я знаю, — сказала Кетрін. — Але ти такого не кажи. — А тоді: — Дайте мені, Дайте мені. — Вона схопила маску й дихала глибоко, часто й уривчасто, немовби задихаючись, аж у респіраторі щось клацало. Тоді вона важко зітхнула, а лікар простяг ліву руку і зняв з неї маску.

— Оце так схопило, — сказала Кетрін. Голос її звучав дуже химерно. — Тепер я не помру, дорогенький. Я могла померти, але це вже минуло. Ти радий?

— Більше там не опиняйся.

— Не буду. Хоч я цього не боюся. Я не помру, дорогенький.

— Ви не вчините такої дурниці, — сказав лікар. — Ви не помрете й не залишите свого чоловіка.

— Ой, ні. Я не помру. Я б і не померла. Безглуздо помирати. Знову починається. Дайте мені.

За якийсь час лікар сказав:

— Вийдіть ненадовго, пане Генрі, а я її огляну.

— Він хоче побачити, як мої справи, — сказала Кетрін. — А потім ти зможеш повернутися, дорогенький, правда, лікарю?

— Так, — сказав лікар. — Я дам йому знати, коли він зможе повернутися.

Я вийшов за двері й рушив коридором до палати, в якій мала лежати Кетрін після народження дитини. Сидів там на стільці й дивився на кімнату. У пальті була газета, яку я купив, коли пішов обідати, і я її читав. Надворі вже сутеніло, і я ввімкнув світло, щоб читати. Та згодом я перестав читати, вимкнув світло і дивився, як западають сутінки надворі. Хотів би знати, чому лікар досі не присилає по мене. Може, так краще, щоб мене там не було.

Мабуть, він хотів, щоб я на якийсь час звідти пішов. Я подивився на годинник. Якщо через десять хвилин ніхто по мене так і не прийде, я піду туди сам.

Бідна, бідолашна люба Кет. Оце така розплата за те, що ми спали разом. Ось так зачиняється пастка. Ось що отримують люди за те, що покохали одне одного. Ще треба дякувати Богу за наркоз. А як же було раніше, без знеболювання? Отак від самого початку вони потрапили між жорна. Кетрін добре переносила

вагітність. Зовсім непогано. Її майже не нудило. Аж до останнього дня вона не відчувала страшених незручностей. А наприкінці її все ж таки спіймали. І вислизнути неможливо. Чорта з два! І нічого не змінилося б, хоч би ми й п'ятдесят разів були одружені. А що, як вона помре? Вона не помре. Тепер не помирають від пологів. Усі чоловіки так думають. Це так, але що, як вона помре? Вона не помре. Їй просто важко. Перші пологи бувають затяжні. Їй просто важко. Ми потім згадуватимемо, як було важко, а Кетрін скаже, що насправді було не аж так важко. Але що, як вона помре? Вона не може померти. Так, але що, як вона помре? Вона не може, кажу тобі. Не будь дурним. Їй просто важко. Це просто природні муки. Це її перші пологи, а вони майже завжди затяжні. Так, але що, як вона помре? Вона не може померти. Чого б вона мала померти? З якої причини помирати? Просто має народитися дитина, побічний продукт наших чудових ночей у Мілані. Вона завдає чимало мороки, а тоді народжується, і ти опікуєшся нею й починаєш, можливо, любити. Але що, як вона помре? Вона не помре. Але що, як вона помре? Не помре. З нею все добре. Але що, як вона помре? Вона не може померти. Але що, як вона помре? Що тоді, чуєш? Що, як вона помре?

До палати зайшов лікар.

— Як там воно, лікарю?

— Ніяк, — сказав він.

— Що ви маєте на увазі?

— Це і маю. Я її обстежив... — Він детально розповів про результати обстеження. — Відтоді я чекав, як воно буде. Але нічого не виходить.

— І що ви порадите?

— Є два варіанти. Або витягати щипцями, що загрожує розривами і взагалі доволі небезпечна процедура, що може, окрім усього, зашкодити дитині, або зробити кесарів розтин.

- А чим загрожує кесарів розтин? Що, як вона помре?
 - Загроза не більша, ніж від звичайних пологів.
 - Ви самі його зробите?
 - Так. Мені потрібна, мабуть, година, щоб усе приготувати й викликати потрібних людей. Можливо, й менше.
 - І що ви думаєте?
 - Я б радив кесарів розтин. Якби це була моя дружина, я зробив би їй кесарів розтин.
 - А які можуть бути наслідки?
 - Жодних. Нічого, крім шраму.
 - А інфекція?
 - небезпека більша, якщо застосовувати щипці.
 - А що, як чекати й нічого не робити?
 - Рано чи пізно доведеться щось робити. Пані Генрі і так уже дуже знесилена. Що швидше зробити операцію, то буде безпечніше.
 - Тоді робіть якомога швидше, — сказав я.
 - Я піду й дам розпорядження.
- Я зайшов до пологової зали. Медсестра була з Кетрін, яка лежала на столі під простирадлом, велика, дуже бліда і втомлена.
- Ти дав йому згоду? — спитала вона.
 - Так.
 - От і чудово. Тепер усе минеться за годину. Бо я вже не витримую, дорогенький. Я просто розвалююсь. Дай мені те, будь ласка. Воно не діє. Ой, воно вже не діє!
 - Дихай глибоко.
 - Я дихаю. Ой, воно вже не діє. Воно не діє!
 - Принесіть інший балон, — сказав я медсестрі.
 - Це новий балон.
 - Я така дурепа, дорогенький, — сказала Кетрін. — Але воно вже зовсім не діє. — Вона почала плакати. — Ой, я так хотіла мати цю

дитинку, і щоб не завдати клопотів, але тепер я вже не витримую, просто розвалююсь, і ще воно вже не діє. Ой, дорогенький, воно зовсім не діє. Я волю померти, аби тільки це все скінчилось. Ой, дорогенький, прошу тебе, зупини це. І знову хапає. Ой, ой, ой! — Заливаючись сльозами, вона дихала під маскою. — Воно не діє. Воно не діє. Воно не діє. Не зважай на мене, дорогенький. Не плач, будь ласка. Не зважай на мене. Я просто розвалююсь. Мій бідолашний. Я так тебе кохаю, і зі мною все буде добре. Цього разу все буде добре. Чому мені нічого не дають? Якби ж то мені щось дали.

— Я зроблю, щоб воно подіяло. Викручу до самого кінця.

— Дай мені вже.

Я повернув диск до кінця, вона стала дихати важко і глибоко, а її рука на масці розслабилась. Я відключив наркоз і зняв з неї маску. Вона повернулася звідкілясь іздалеку.

— Було так гарно, дорогенький. Ой, ти такий добрий зі мною.

— Але будьь відважною, бо я не зможу постійно це робити. Це може тебе вбити.

— Я вже не маю відваги, дорогенький. Я зломлена. Мене зламали. Тепер я це знаю.

— З усіма таке трапляється.

— Але ж це жахливо. На тебе тиснуть і тиснуть, аж поки не зламують.

— Через годину все минеться.

— Як гарно, правда? Я ж не помру, дорогенький, ні?

— Ні. Я тобі обіцяю.

— Бо я не хочу померти й залишити тебе, але я вже така втомлена через усе це і мені здається, що я помру.

— Дурниці. Усім так здається.

— Інколи я знаю, що помру.

— Ні. Ти не можеш померти.

— Але що, як помру?

— Я тобі не дозволю.

— Дай мені це швидше. Дай мені!

А після цього:

— Я не помру. Я не дам собі померти.

— Звичайно, ні.

— Ти будеш зі мною?

— Але не дивитимусь.

— Ні, просто будь поруч.

— Звісно. Я буду весь час поруч.

— Ти такий добрий зі мною. Знову, дай це мені. Дай трохи більше. Воно не діє!

Я повернув диск до цифри три, а тоді чотири. Не міг дочекатися, коли повернеться лікар. Я боявся тих цифр після двійки.

Нарешті прийшов інший лікар з двома медсестрами, вони поклали Кетрін на ноші з коліщатками, і ми рушили коридором. Ноші швидко провезли коридором і закотили в ліфт, де всім довелося тулитися до стін, щоб звільнити місце; тоді нагору, з ліфта крізь відчинені двері й далі коридором на гумових коліщатках до операційної. Я не впізнав лікаря, що був у шапочці й масці. Там ще був якийсь лікар і більше сестер.

— Нехай щось мені дадуть, — сказала Кетрін. — Нехай щось мені дадуть. Ой, лікарю, будь ласка, дайте мені щось таке, щоб мені стало легше!

Один з лікарів притулив їй до обличчя маску, а я зазирнув у двері й побачив яскраво освітлений амфітеатр операційної.

— Можете зайти в інші двері й сісти там нагорі, — сказала мені сестра. За бар'єром були лавки, з яких було видно освітлений операційний стіл. Я подивився на Кетрін. Обличчя її було закрите маскою, і вона тепер лежала спокійно. Ноші викотили допереду. Я відвернувся й рушив коридором. До входу на галерею поспішали ще дві сестри.

— Кесарів розтин, — сказала одна. — Зараз робитимуть кесарів розтин.

Друга засміялася:

— Як ми вчасно. От пощастило, скажи? — Вони зайшли у двері до галереї.

Надійшла ще одна сестра. Вона квапилася теж.

— Заходьте сюди. Ось сюди, — сказала вона.

— Я почекаю тут.

Вона побігла далі. Я крокував туди-сюди коридором. Боявся заходити. Я визирнув у вікно. Там було темно, але в світлі від вікна я бачив, що йде дощ. Я зайшов до якоїсь кімнати наприкінці коридора і почав розглядати наклейки на пляшках у скляній шафці. Тоді вийшов, став у порожньому коридорі й дивився на двері операційної. Вийшов якийсь лікар, а за ним медсестра. Він тримав у руках щось подібне на щойно оббілованого кролика, квапливо пробіг коридором і зник за іншими дверима. Я підійшов до цих дверей і побачив, як вони щось там роблять новонародженому немовляті. Лікар підняв його й показав мені. Тримав немовля за ніжки й поплескував його.

— З ним усе гаразд?

— Усе прекрасно. Важить кілограмів зо п'ять.

Я нічого не відчував до немовляти. Неначе він не мав до мене жодного стосунку. Я не відчував себе батьком.

— Ну, що, пишаєтесь синочком? — запитала сестра. Його обмивали й загортали у щось. Я бачив маленьке темне личко й темну ручку, але не помічав жодного руху й не чув його крику. Лікар знову почав йому щось робити. Він виглядав стурбованим.

— Ні, — сказав я. — Він мало не вбив свою матір.

— Дитинка в цьому не винна. Хіба ви не хотіли хлопчика?

— Ні, — сказав я. Лікар і далі заклопотано займався ним. Підняв його за ніжки й плескав. Я не хотів цього бачити. Вийшов

у коридор. Міг тепер піти й подивитися. Я зайшов у двері і спустився трохи галереєю. Сестри, що сиділи біля бар'єра, показали, щоб я зійшов до них. Я похитав головою. Мені і звідси було достатньо видно.

Я подумав, що Кетрін померла. Вона виглядала мертвою. Її обличчя посіріло, принаймні, видима мені частина. Там унизу, під лампою, лікар зашивав велику й довгу рану з широкими краями. Другий лікар у масці давав знеболювальне. Дві сестри в масках подавали речі. Це все нагадувало картину з часів інквізиції. Я знав, дивлячись на все це, що міг би спостерігати за операцією від самого початку, але був радий, що цього не зробив. Не думаю, що міг би дивитися, як її різали, але тепер бачив, як швидко і вправно накладаються шви, немов стібки у шевця, а краї рани змикаються у дещо нерівний випнутий рубець. Коли рану зашили, я вийшов у коридор і знову почав блукати туди-сюди. Невдовзі вийшов лікар.

— Як вона?

— Нормально. Ви дивилися?

Він виглядав утомленим.

— Я бачив, як ви зашивали. Розріз мені здався дуже довгим.

— Ви так гадаєте?

— Так. А той шрам потім розгладиться?

— О, так.

За якийсь час викотили ноші на коліщатках і дуже швидко покотили до ліфта. Я йшов збоку. Кетрін стогнала. Унизу її поклали до ліжка в її палаті. Я сів на стілець у ногах ліжка. У палаті була медсестра. Я підвівся і став біля ліжка. У кімнаті було темно. Кетрін простягла руку. — Привіт, дорогенький, — сказала вона. Її голос був дуже кволий і втомлений.

— Привіт, кохана.

— То хто в нас народився?

— Тсс... не розмовляйте, — сказала сестра.
— Хлопчик. Він довгий, товстенький і темний.
— Усе з ним гаразд?
— Так, — сказав я. — Усе нормально.
Я помітив, що сестра якось дивно на мене подивилася.
— Я страшенно втомилася, — сказала Кетрін. — І в мене все пече, як у пеклі. А ти як, дороженький?
— Усе гаразд. Не розмовляй.
— Ти був такий добрий зі мною. Ой, дороженький, у мене все так жахливо болить. А як він виглядає?
— Як оббілований кролик зі зморшкуватим старечим личком.
— Вам треба вийти, — сказала сестра. — Мадам Генрі не повинна розмовляти.
— Я буду за дверима.
— Піди щось перекуси.
— Ні. Я буду за дверима. — Я поцілував Кетрін. Вона була землистого кольору, дуже квола і виснажена.
— Я можу поговорити з вами? — сказав я сестрі. Вона вийшла разом зі мною в коридор. Я пройшов коридором трохи далі.
— Що сталося з дитиною? — спитав я.
— А ви не знаєте?
— Ні.
— Вона не була жива.
— Вона була мертва?
— Нічого не могли зробити, щоб вона почала дихати. Довкола ший затяглась пуповина чи щось таке.
— Тобто, вона мертва.
— Так. Дуже шкода. Такий був гарний великий хлопчик. Я думала, ви знали.
— Ні, — сказав я. — Ви краще вертайтесь до мадам.

Я сів на стілець перед столиком, де збоку висіли на скріпках рапортчики сестер, і подивився за вікно. Нічого не було видно, крім темряви й дощу, що падав навкоси у смузї світла з вікна. Ось воно що. Малий помер. Ось чому лікар мав такий стомлений вигляд. Але чому вони виробляли з ним те все у кімнаті? Думали, мабуть, що він очуняє й почне нормально дихати. Я був невірний, але знав, що його треба було похрестити. Але якщо він узагалі не дихав? Бо так і було. Він навіть не був живий. Хіба що тільки в Кетрін. Я часто відчував, як він там штурхається. Але не останнього тижня. Може, він уже тоді задушився. Бідолашне дитятко.

Краще б мене так задушило до бісової мами. Ні, я цього не хотів би. Хоч тоді не довелося б проходити через усі ці помирання. Тепер ось і Кетрін помре. Та й із тобою це вже сталося. Ти вже помер. Навіть не зрозумів, що діється. Не мав коли дізнатися. Тебе сюди жбурнули і сказали правила, а першого ж разу, коли ти їх порушив, тебе просто вбили. Або як Аймо, безпричинно. Або нагородивши сифілісом, як Рінальдї. Та врешті-решт тебе однаково вбивають. У цьому можеш не сумніватися. Рано чи пізно вони тебе в'ють.

Якось у таборі я підклав до вогнища колоду, в якій було повно мурашок. Коли вона почала горіти, мурахи вилізли назовні і спочатку кинулися досередини, де був вогонь, а тоді розвернулися й побігли назад, до краю колоди. Коли вони зовсім обліпили той край, почали падати у вогнище. Деякі встигали вибратися звідти, обсмалені і сплющені, а тоді відповзали, самі не знаючи куди. Але більшість сунула до вогню, а тоді назад, скупчувалася на прохолоднішому кінці колоди і врешті-решт падала у вогонь. Пригадую, я тоді ще подумав, ніби це наче кінець світу і чудова нагода для мене стати месією, забравши колоду з вогню й пожбуривши її подалі, щоб мурашки могли злізти на землю. Але я нічого такого не зробив, а тільки вилив на колоду воду

з бляшаного кухлика, щоб налити туди віскі, а вже потім розвести його водою. Думаю, що та вода, виплеснута на розпечену колоду, тільки ошпарила мурах.

Отож тепер я сидів у коридорі й чекав, що мені скажуть про Кетрін. Сестра не виходила, тож невдовзі я сам підійшов до дверей, ледь чутно їх прочинив і зазирнув усередину. Спочатку я нічого не міг бачити, бо в коридорі було яскраве світло, а в палаті було темно. Тоді я побачив сестру, що сиділа біля ліжка, і голову Кетрін на подушці, а сама вона лежала пласко під простирадлом. Сестра приклала палець до уст, тоді підвелася й підійшла до дверей.

— Як вона? — спитав я.

— Нормально, — сказала сестра. — Підіть повечеряйте, а тоді, як захочете, приходьте знову.

Я вийшов у коридор, спустився сходами вниз, вийшов з лікарні і попрямував під дощем темною вуличкою до кав'ярні. Усередині було яскраво освітлено, а за столиками сиділо чимало людей. Усі столики були зайняті, але до мене підійшов офіціант, узяв моє мокре пальто й капелюха і показав мені столик, де було вільне місце навпроти якогось літнього чоловіка, що пив пиво й читав вечірню газету. Я сів і запитав офіціанта, яка в них сьогодні була страва дня, *plat du jour*.

— Печеня з телятини... але вона вже закінчилася.

— Що ви тоді мене порадите?

— Яєчня з шинкою, яєчня з сиром, *chourcroute*.

— *Chourcroute* я вже їв на обід, — сказав я.

— Це правда, — сказав він. — Це правда. Ви вже сьогодні їли *chourcroute*. — Це був чоловік середніх літ з лисиною на потилиці, яку він приховував, ретельно начісуючи на неї своє ріденьке й масне волосся. Він мав добре обличчя.

— То що вам подати? Яєчню з шинкою чи з сиром?

— Яечню з шинкою, — сказав я, — і пиво.

— Світле?

— Так, — сказав я.

— Я пригадав, — сказав він. — Ви й удень брали світле.

Я з'їв яечню з шинкою і випив пиво. Яечню й шинку подали у круглій тарелі, шинка була знизу, а яечня зверху. Вона була дуже гаряча, і зробивши перший ковток, я мусив запивати його пивом, щоб охолодити рот. Я був голодний і замовив офіціантові ще одну порцію. Випив декілька склянок пива. Я ні про що не думав, а тільки читав газету в руках чоловіка навпроти мене. Там ішлося про прорив на англійській ділянці фронту. Коли той чоловік зауважив, що я читаю ззаду його газету, він її склав. Я хотів попросити газету в офіціанта, але якось не міг сконцентруватися.

У кав'ярні було гаряче, й повітря було задуже шлюбне. Багато людей за столиками була знайомі між собою. На деяких столиках грали в карти. Кельнери діловито розносили від бару до столиків напої. Зайшли двоє чоловіків і не могли знайти вільного місця. Вони стали навпроти мого столика. Я замовив ще одне пиво. Не був ще готовий їти звідси. Повертатися в лікарню було ще зарано. Я намагався ні про що не думати і зберігати спокій. Чоловіки постояли, але ніхто не вставав з-за столиків, тож вони пішли собі геть. Я випив ще одне пиво. На столику переді мною вже назбирався чималий стосик тарілочок. Чоловік навпроти мене зняв окуляри, сховав їх у футляр, згорнув газету й поклав її до кишені, а тоді сидів собі, тримаючи в руці чарочку лікеру й розглядаючи кав'ярню. Раптом я відчув, що мені вже час їти. Я закликав офіціанта, розрахувався з ним, одягнув пальто й капелюха і рушив до дверей. Тоді попрямував під дощем до лікарні.

Нагорі я зустрів у коридорі медсестру.

— Я щойно дзвонила вам у готель, — сказала вона. Щось обірвалося у мене в грудях.

- Що сталося?
- Пані Генрі мала кровотечу.
- Я можу зайти?
- Ні, не зараз. Там з нею лікар.
- Це небезпечно?

— Це дуже небезпечно. — Сестра зайшла в палату й зачинила за собою двері. Я сів неподалік у коридорі. У грудях була пустка. Я ні про що не думав. Не міг думати. Я знав, що вона помирає і молився, щоб цього не сталося. Не дай їй померти. О, Господи, благаю тебе, не дай їй померти. Я все для тебе зроблю, тільки не дай їй померти. Прошу, прошу, прошу тебе, милостивий мій Боже, не дай їй померти. Милостивий Боже, не дай їй померти. Прошу, прошу, прошу тебе, не дай їй померти. Господи, зроби, будь ласка, так, щоб вона не померла. Я зроблю все, що скажеш, тільки не дай їй померти. Ти забрав немовля, але не дай померти їй. Це нічого, що ти забрав його, але не дай їй померти. Прошу тебе, прошу, милостивий Боже, не дай їй померти.

Сестра відчинила двері й кивнула пальцем, щоб я заходив. Я рушив за нею до палати. Кетрін не подивилася в мій бік, коли я зайшов. Я підступив до її ліжка. Лікар стояв з другого боку ліжка. Кетрін поглянула на мене й усміхнулася. Я схилився над ліжком і заплакав.

— Бідолашний мій, — сказала ледь чутно Кетрін. Мала посіріле обличчя.

— Усе гаразд, Кет, — сказав я. — З тобою все буде гаразд.

— Я помираю, — сказала вона; тоді помовчала і сказала: — Я так цього не хочу.

Я взяв її за руку.

— Не доторкайся до мене, — сказала вона. Я відпустив її руку. Вона всміхнулася. — Бідолашний мій. Торкайся, скільки захочеш.

— Усе буде гаразд, Кет. Я знаю, що з тобою все буде гаразд.

— Я хотіла написати тобі листа на той випадок, якби щось сталося, але не зробила цього.

— Чи ти хочеш, щоб до тебе прийшов священник чи хтось інший?

— Тільки ти, — сказала вона. А тоді трохи згодом: — Я не боюся. Я просто так цього не хочу.

— Ви не повинні так багато розмовляти, — сказав лікар.

— Гаразд, — сказала Кетрін.

— Що я міг би зробити, Кет? Принести тобі щось?

Кетрін усміхнулася: — Ні. — А тоді трохи згодом: — Ти не робитимеш те саме з іншою дівчиною і не казатимеш тих самих слів, правда?

— Ніколи.

— Але я хочу, щоб у тебе були дівчата.

— Мені вони не потрібні.

— Ви забагато говорите, — сказав лікар. — Пан Генрі мусить вийти. Він може прийти пізніше. Ви не помрете. Не треба говорити дурниць.

— Гаразд, — сказала Кетрін. — Я буду приходити до тебе вночі, — сказала вона. Їй було дуже важко говорити.

— Прошу вийти з палати, — сказав лікар. — Їй не можна розмовляти. — Кетрін з посірілим обличчям підморгнула мені. — Я буду за дверима, — сказав я.

— Не журись, дорогенький, — сказала Кетрін. — Я зовсім не боюся. Це просто паскудний жарт.

— Ти моя відважна солодка кохана.

Я чекав за дверима в коридорі. Чекав дуже довго. Нарешті з палати вийшла сестра й підійшла до мене. — Боюся, що з мадам Генрі дуже погано, — сказала вона. — Я боюся за неї.

— Вона померла?

— Ні, але втратила свідомість.

У неї почалися кровотечі, одна за одною. Їх не могли зупинити. Я зайшов у палату й був біля Кетрін, аж поки вона померла. Вона весь час була непритомна і помирала недовго.

За дверима в коридорі я спитав у лікаря: — Чим міг би я сьогодні ще допомогти?

— Нічим. Нічого вже не зробиш. Може, провести вас до готелю?

— Ні, дякую. Я трохи ще побуду тут.

— Я знаю, тут нічого вже не скажеш. Я не можу висловити...

— Не треба, — сказав я. — Нічого вже не скажеш.

— На добраніч, — сказав він. — А може, я провів би вас до готелю?

— Ні, дякую.

— Це єдине, що ми могли зробити, — сказав він. — Операція виявила...

— Я не хочу про це говорити, — сказав я.

— Але я б хотів провести вас до готелю.

— Ні, дякую.

Він рушив коридором. Я підійшов до дверей палати.

— Вам сюди не можна, — сказала одна з медсестер.

— Можна, — сказав я.

— Ні, ще не можна.

— Ідїть звідси, — сказав я. — І та друга хай іде.

Та коли я їх випровадив, зачинив двері і вимкнув світло, краще мені не стало. То було те саме, що прощатися зі статуєю. Трохи згодом я вийшов з палати, а потім з лікарні і рушив під дощем до готелю.

КІНЕЦЬ

ЗМІСТ

Передмова автора до видання 1948 року 7

КНИГА ПЕРША

Розділ перший	21
Розділ другий	23
Розділ третій	30
Розділ четвертий	35
Розділ п'ятий	44
Розділ шостий	51
Розділ сьомий	57
Розділ восьмий	69
Розділ дев'ятий	73
Розділ десятий	94
Розділ одинадцятий	100
Розділ дванадцятий	108

КНИГА ДРУГА

Розділ тринадцятий	117
Розділ чотирнадцятий	127
Розділ п'ятнадцятий	134
Розділ шістнадцятий	141
Розділ сімнадцятий	147
Розділ вісімнадцятий	154
Розділ дев'ятнадцятий	160
Розділ двадцятий	171
Розділ двадцять перший	179
Розділ двадцять другий	190

Розділ двадцять третій	194
Розділ двадцять четвертий	207

КНИГА ТРЕТЯ

Розділ двадцять п'ятий	215
Розділ двадцять шостий	232
Розділ двадцять сьомий	238
Розділ двадцять восьмий	251
Розділ двадцять дев'ятий	262
Розділ тридцятий	268
Розділ тридцять перший	288
Розділ тридцять другий	293
Розділ тридцять третій	301

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Розділ тридцять четвертий	310
Розділ тридцять п'ятий	322
Розділ тридцять шостий	336
Розділ тридцять сьомий	343

КНИГА П'ЯТА

Розділ тридцять восьмий	365
Розділ тридцять дев'ятий	380
Розділ сороковий	384
Розділ сорок перший	392

A Faro

Atto

Art

ewell

D

ms

Літературно-художнє видання

ЕРНЕСТ ГЕМІНГВЕЙ

Прощавай, зброе

Роман

Переклад з англійської *Віктора Морозова*
Художнє оформлення, ілюстрації *Романа Романишин, Андрій Лесів*

Головний редактор *Мар'яна Савка*
Літературний редактор *Ольга Ренн*
Художній редактор *Назар Гайдучик*
Макетування *Альона Олійник*
Коректор *Юлія Тунік-Чорна*

Підписано до друку 15.06.2018. Формат 60×84/16
Гарнітура Permin Serif. Умовн. друк. арк. 24,65
Наклад 3000 прим. Зам. №

видавництво
СТАРОГО ЛЕВА

Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру видавців ДК № 4708 від 09.04.2014 р.

Адреса для листування:
а/с 879, м. Львів, 79008

Львівський офіс:
вул. Старознесенська 24–26

Київський офіс:
Ⓜ Конрактова площа
вул. Нижній Вал, 3–7

Книжки «Видавництва Старого Лева»
Ви можете замовити на сайті www.starylev.com.ua
☎ 0(800) 501 508 ✉ spilnota@starlev.com.ua

Партнер видавництва

Надруковано у ПП «Юнісофт»
61036, м.Харків, вул. Морозова, 13 б
www.unisoft.ua
Свідоцтво ДК №5747 від 06.11.2017 р.

UNISOFT

Ернест Гемінгвей

Г33 Прощавай, зброє [Текст]: роман / Ернест Гемінгвей; перекл. з англ. Віктора Морозова. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. — 424 с.

ISBN 978-617-679-525-4

«Прощавай, зброє» — один із найвидатніших американських романів про Першу світову. Захоплива, частково біографічна оповідь Ернеста Гемінгвея висвітлює жорстокі реалії війни. У ній знаменитий гемінгвейвський телеграфний стиль перемежується вкрапленнями потоку свідомості, і від того емоції твору сприймаються особливо гостро. Це історія мужності і страху, побратимства, любові та болю. Історія, у якій однаково сильно звучать почуття обов'язку та відчуття «не твоєї війни». Назабуття історія кохання, яке є лиш ілюзорним острівцем спокою і щастя.

УДК 821.11(73)-3

ISBN 978-617-679-525-4

9 786176 795254 >

www.starylev.com.ua